

349 Annales Universitatis
Paedagogicae Cracoviensis

ISSN 1689-9911

Studia Russologica

14 • 2021

Kolegium recenzentów

Dr hab. Anna Bolek (Kraków)
Prof. dr hab. Zofia Czapiga (Rzeszów)
Dr hab. Ewa Dźwierzynska, prof. UR (Rzeszów)
Dr hab. Janusz Henzel, prof. UP (Kraków)
Prof. dr hab. Krystyna Iwan (Szczecin)
Dr hab. Katarzyna Jastrzębska, prof. UJ (Kraków)
Prof. dr hab. Ewa Komorowska (Szczecin)
Dr hab. Jolanta Lubocha-Kruglik, prof. UŚ (Sosnowiec)
Prof. dr hab. Aleksander Naumow (Kraków, Wenecja, Włochy)
Prof. dr hab. Kazimierz Prus (Rzeszów)
Prof. dr hab. Wasilij Szczukin (Kraków)
Dr hab. Elżbieta Tyszkowska-Kasprzak, prof. UWr (Wrocław)
Dr hab. Beata Waligórska-Olejniczak, prof. UAM (Poznań)
Dr hab. Katarzyna Wojan, prof. UG (Gdańsk)
Prof. dr hab. Władysław Woźniewicz (Poznań)
Dr hab. Włodzimierz Wysoczański, prof. UWr (Wrocław)

Komitety redakcyjne

Dr hab. Bogumił Ostrowski, prof. UP – redaktor naczelny
Dr hab. Halina Chodurska, prof. UP – redaktor działów Językoznawstwo i Glottodydaktyka
Prof. dr hab. Tadeusz Szczerbowski – redaktor działu Przekładoznawstwo
Dr Adam Karpiński – redaktor działu Literaturoznawstwo, sekretarz redakcji

Rada Naukowa

Prof. dr hab. Jelena Lwowna Bieriezowicz (Jekaterinburg, Moskwa, Rosja)
Dr hab. Marta Bjeletić (Belgrad, Serbia)
Dr hab. Andrzej Dudek, prof. UJ (Kraków, Polska)
Prof. Jelena Iwanowna Kowalowa (Moskwa, Rosja)
Dr hab. Ljubow Wiktorowna Kurkina (Moskwa, Rosja)
Prof. dr hab. Natalja Władimirowna Kuzniecowa (Tiumeń, Rosja)
Prof. dr hab. Jewgienij Nikołajewicz Stiepanow (Odessa, Ukraina)
Prof. dr hab. Olga Wiktorowna Trofimowa (Tiumeń, Rosja)

© Copyright Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków 2021

ISSN 1689-9911

DOI 10.24917/ /16899911.14

Wydawnictwo Naukowe UP
Redakcja/Dział Promocji
30-084 Kraków, ul. Podchorążych 2
tel./fax (12) 662-63-83, tel. (12) 662-67-56
e-mail: wydawnictwo@up.krakow.pl

Zapraszamy na stronę internetową: <http://www.wydawnictwoup.pl>

druk i oprawa: Zespół Poligraficzny WN UP

Od redaktorów

W ręce Szanownych Czytelników oddajemy czternasty tom prac naukowych wydanych w ramach „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Russologica”, w skład którego wchodzi 13 artykułów (w tym: 9 – w języku polskim, 4 – w rosyjskim).

Dział *Językoznawstwo i glottodydaktyka* reprezentowany jest w oddawanym do rąk czytelnika numerze przez sześć artykułów. Dwa spośród nich podejmują mało ostatnio popularną problematykę historycznojęzykową. Autorka pierwszego zastanawia się nad semantyką cerkiewnoruskich określeń pożywienia Jana Chrzciela w czasie pobytu na pustyni, w drugim wielostronnej analizie poddano nazwy pór roku i miesięcy w szesnastowiecznym *Latopisie Wołogodzko-Permskim*. Autorzy kolejnych dwu artykułów koncentrują się na zagadnieniach współczesnych, a przy tym niezwykle aktualnych, bo na rosyjskim słownictwie slangowym ze sfery e-sportu oraz na zmianach, jakie zachodzą w systemie morfologicznym rzeczownika na przykładzie złożzeń powstałych w okresie pandemii koronawirusa. Ostatni ze szkiców *stricte* lingwistycznych przedstawia frapujące przykłady naśladowania mowy dziecięcej w wybranych utworach literatury rosyjskojęzycznej.

Jedyny w dziale artykuł z zakresu metodologii nauczania języków obcych omawia szczegółowo wybrane założenia teoretyczne konstruktywizmu w dydaktyce.

W dziale *Literturoznawstwo* zaprezentowane zostały trzy teksty. Autorka pierwszego z nich podejmuje temat gry językowej w twórczości Ludmiły Pietruszewskiej. Kolejny tekst poświęcony został analizie wspomnieniowej prozy Teodota Galipa i dziejom szkonictwa na Bukowinie. Ostatni z artykułów koncentruje się wokół romantycznej tradycji dyskursu miłosnego w poezji Aleksandry Pietrowej.

Dział *Przekładoznawstwo* reprezentowany jest w niniejszym tomie przez cztery artykuły. Pierwszy z nich przedstawia historię tłumaczenia maszynowego, przede wszystkim z wykorzystaniem programów CAT. Przedmiotem analizy w drugim artykule jest fragment dialogu z filmu *Noc sylwestrowa* (tyt. oryg. *Карнавальная ночь*) i jego tłumaczenie na język polski. Autor kolejnego tekstu prowadzi wielokierunkowe rozważania na temat zależności między kulturą a językiem. Ostatni artykuł poświęcony jest prozie Aleksandra Bieliajewa – autora powieści i opowiadań fantastycznonaukowych – ze szczególnym uwzględnieniem specyfiki stylu pisarza.

Maria Bugajska

Czym żywił się Jan Chrzciciel? – szarańcza w słownikach cerkiewnosłowiańsko-polskich

Szarańcza z Pisma Świętego kojarzy się głównie z Księgą Wyjścia i plagami, które spadły na Egipt. Pojawia się ona jednak w wielu innych księgach Starego i Nowego Testamentu. Oprócz Księgi Wyjścia występuje także w księgach: Liczb, Powtórzonego Prawa, Sędziów, Królewskiej, Kronik, Judyty, Hioba, Psalmów, Przysłów, Kohele-ta, Izajasza, Jeremiasza, Joela, Amosa, Nahuma, zaś w Nowym Testamencie w ewan-geliach wg św. Mateusza i św. Marka oraz w Apokalipsie wg św. Jana. W większości fragmentów dominuje przy tym znaczenie 'owada, który występuje w dużych sta-dach i zjada wszystko na swojej drodze'. Występuje także w znaczeniach: pokarm, w znaczeniu metaforycznym 'ogromnej liczby czegoś' oraz religijnym: szarańcza jako symbol działania demonów.

W tłumaczonych na język grecki Księgach Starego Testamentu: Psalmów, Izajasza i Joela oraz Nowego Testamentu wyraz „szarańcza” reprezentowany jest przez leksem ἀκρίς. W niniejszym artykule omówione zostały cerkiewnosłowiań-skie odpowiedniki tego wyrazu przytaczane w słownikach.

Polskie tłumaczenia fragmentów Starego Testamentu zawierające grecki lek-sem ἀκρίς, odnoszą się z reguły do plag:

Ps 77(76):46: *Ich zbiory wydał owadom, a owoc ich pracy szarańczy.*

Ps 105(104):34: *Rzekł, i nadciągnęła szarańcza, niezliczone mnóstwo świerszczy.*

Ps 109(108):23: *Niknę jak cień, co się nachyla, strząsają mnie jak szarańczę.*

Iz 40:22: *Ten, co mieszka nad kręgiem ziemi, której mieszkańcy są jak szarańcza, On rozciągnął niebiosa jak tkaninę i rozpiął je jak namiot mieszkalny.*

Jl 1:4: *Co pozostało po gazam¹, zjadła szarańcza, a co pozostało po szarańczy, zjadł jelek, a co pozostało po jelek, zjadł chasil.*

Jl 2:25: *„W ten sposób wynagrodzę wam lata, które strawiła szarańcza, jelek, cha-sil i gazam, wielkie moje wojsko, które wysłałem przeciwko wam”.*

W Ewangeliach szarańcza pojawia się we fragmentach dotyczących życia Jana Chrzciciela:

¹ W Starym Testamencie występuje siedem określeń na szarańczę. Trudno byłoby orzec, czy nazwy gazam, jelek i chasil dotyczą różnych jej odmian, czy też różnych stadiów rozwoju owada. Źródłosłowem wymienionych określeń są czynności: ścinania, szybkiego biegania oraz zjadania (*Biblia Tysiąclecia*, Pallotinum, Poznań-Warszawa 1980, s. 1064).

Mk 1:6: *Jan nosił odzienie z sierści wielbłądziej i pas skórzany około bioder, a żywił się szarańczę i miodem leśnym.*

Mt 3:4: *Sam zaś Jan nosił odzienie z sierści wielbłądziej i pas skórzany około bioder, a jego pokarmem była szarańcza i miód leśny.*

W Nowym Testamencie szarańcza występuje ona także w Apokalipsie św. Jana we fragmentach, w których symbolizuje działanie złych duchów²:

Ap 9:3: *A z dymu wyszła szarańcza na ziemię i dano jej moc, jaką mają ziemskie skorpiony.*

Ap 9:7: *A wygląd szarańczy: podobne do koni uszykowanych do boju, na głowach ich jakby wieńce podobne do złota, oblicza ich jakby oblicza ludzi.*

Słowniki cerkiewnosłowiańsko-polskie zestawiono w oparciu o leksykony cerkiewnosłowiańsko-ruskie i rosyjskie. Te ostatnie tworzone natomiast na bazie tekstów religijnych i liturgicznych. Miały głównie dyferencyjny charakter, a więc uwzględniono w nich wyrazy, których ówczesny odbiorca ruski lub rosyjski mógł już nie rozumieć.

W słownikach cerkiewnosłowiańsko-polskich odnotowano wyrazy *акпуда* oraz *нпыжѣ*, które tłumaczone są jako 'szarańcza'. Zazwyczaj jednak nie jest to znaczenie jedyne. Drugim jest najczęściej opis rośliny trudnej do zidentyfikowania.

Szarańcza jest niewielkim owadem przypominającym świerszcza lub konika polnego, migruje sezonowo w dużych chmarach, niszcząc na swojej drodze wszelką roślinność. W Piśmie Świętym była formą kary i jedną z plag egipskich. W czasach biblijnych, w rejonie Morza Śródziemnego sproszkowana szarańcza stanowiła ponadto cenne źródło białka. Według większości tłumaczeń żywił się nią na pustyni Jan Chrzciciel (Mt 3:4; Mk 1:6)³.

Jednak niektórzy badacze Pisma Świętego twierdzą, że Jan Chrzciciel żywił się na pustyni owocami szarańczyny strąkowego. Szarańczyn jest wiecznie zielonym drzewem, które najczęściej dorasta do wysokości 7 m. Jego strąki mają słodkawy miąższ i zawierają wiele składników odżywczych. W rejonach uprawy wykorzystuje się je jako paszę dla zwierząt. Potoczna nazwa strąków – chleb świętojański, występująca w wielu językach, związana jest z tradycyjnym przekazem, że Jan Chrzciciel żywił się na pustyni nie tyle szarańczę, co szarańczynem⁴.

W większości staro-cerkiewno-słowiańskich i rusko-cerkiewnych tłumaczeń Ewangelii, w Ewangelii wg św. Mateusza (Mt 3,4) oraz wg św. Marka (Mk 1,6) pozostawiono oryginalny grecki wyraz *акпудъ* (m.in. Kodeks Zografski, Kodeks Mariański, Kodeks Assemaniego czy Ewangeliarz Ostromira). Wyjątek stanowi jedynie Księga Sawy, w której w odpowiednich miejscach tłumacz wstawił cerkiewnosłowiański wyraz *нпжѣ*. W pozostałych fragmentach Pisma Świętego, w których występuje szarańcza (m.in. Ps 77(78):46; Ps 104:34; Ps 108:23; Ap 9:3; Ap 9:7) w tekstach staro-cerkiewno-słowiańskich przetłumaczona została ona jako *нпжѣ*⁵.

² Tamże, s. 1404.

³ P.J. Achtenmeier red., *Encyklopedia biblijna*, Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, Warszawa 2004, s. 1177.

⁴ B. Szczepanowicz, *Rośliny biblijne. Ziemia Święta*, Petrus, Kraków 2017, s. 70–72.

⁵ *Řecko-Staroslověnský Index/Index Verborum Graeco-Palaeoslovenicus*, Praha 2011, s. 289.

Akridy

Leksykon supraski 1722		Leksykon Beryndy 1627	Słownik słowiańsko-polski J. Lewickiego 1830		
c.s.	j. polski	j. ruski	c.s.	Etymologia	j. ruski/j. polski
Акриды	<i>Ziele, ktore z zioł różnych fмаki do siebie przyciąga.</i>	Трава або съле котрогв корен въко- ло себе иных зелій смак притагаеть, вдачный до вкушена и трвалый въсытости есть. Тожъ зри и пружіе. А Пруси тогожъ имене, Коники за подобовразіе цвѣта и корене оногв селл. а единоименность селію, Гадъ птичныхъ различия рода.	Акриды	греч. реч.	Саранча, szarańcza. Иные же писатели подъ именемъ Акрідъ разумеют: ziele, które z zioł różnych smaki do siebie przyciąga.

Wyraz *акрида* do języka cerkiewnosłowiańskiego zapożyczony został z greki (ἀκρίς, -ίδος). Vasmer twierdzi, że leksem ten oznacza 'szarańczę' i w takim właśnie znaczeniu został przejęty jeszcze w okresie wspólnoty prasłowiańskiej, a następnie znalazł odzwierciedlenie w zabytkach cerkiewnosłowiańskich i staroruskich⁶. Преображенский w swoim słowniku etymologicznym języka rosyjskiego przytacza dwa znaczenia wyrazu *акрида*: 'szarańcza' oraz, w nawiasie i ze znakiem zapytania, 'liście rośliny'. Podkreśla przy tym, że w pismach cerkiewnosłowiańskich i staroruskich radzono sobie z tym wyrazem na trzy sposoby: już to pozostawiając wyraz grecki bez tłumaczenia, lub zamieniając go na słowiański wyraz *прѣзъ*, *прѣзи*, już to oddając za pomocą wyrazów: *абръдъ*, *абръдиѣ*, *ѡбръдъ*, *сбръда* oznaczających owoc lub ziele⁷.

Znaczenie omawianego wyrazu nie jest jasne. Najprawdopodobniej do zaburzenia znaczenia doszło jeszcze na etapie tłumaczenia Pisma Świętego z języka hebrajskiego na grecki. W języku hebrajskim wyrazy o znaczeniu 'szarańcza' oraz 'szarańczyn' były bardzo zbliżone. Ponadto w owych czasach żywiono się zarówno sproszkowaną szarańczą, jak i owocami szarańczyny.

Słowniki języka cerkiewnosłowiańskiego wprowadzają tu dodatkowe zamieszanie semantyczne, ponieważ nie mówią o drzewie, lecz o ziele lub trawie, czyli o roślinach małych i kilkuletnich. Skupiają się na opisie smaku, który wydaje się trudny do określenia. Definicja „ziele, które z zioł różnych smaki do siebie przyciąga” może oznaczać, że roślina ta albo w ogóle nie ma smaku i przyjmuje smak innych roślin, albo występuje w różnych odmianach, których smak zmienia się w zależności od warunków środowiska. Berynda podkreśla, że taką cechą wyróżnia się szczególnie jadalny korzeń. Wzmiankę o drzewie (lub zdrewniałych częściach rośliny) odnajdujemy dopiero w haśle *пружіе*, do którego odsyła leksykograf z XVII wieku. Autor stwierdza, że wyraz ten oznacza dziką odrośl lub dziki owoc.

Berynda przytacza również drugie znaczenie wyrazu *акриды*. Opisuje mianowicie „koniki”, które kolorem i kształtem przypominają korzeń wcześniej wspomnianego ziela. Opis ten można byłoby bez większych zastrzeżeń uznać za charakterystykę szarańczy.

⁶ Фасмер 1996, t. I, s. 66.

⁷ А.Г. Преображенский, *Этимологический словарь русского языка*, Издательство ЛКИ, Москва 2013 (1910–1914), t. I, s. 4.

Lewicki w swoim słowniku podaje oba znaczenia wyrazu *акриды*. Znaczenie roślinne skopiowane zostało z *Leksykonu supraskiego*, natomiast zwierzęce ma rangę nazwy gatunkowej.

Словарь церковно-славянскаго и русскаго языка z 1847 roku przytacza tylko jedno znaczenie 'szarańcza konkretnego gatunku'⁸.

Wywodzący się z języka cerkiewnosłowiańskiego rosyjski leksem *Акрида* w *Толковом словаре живого великорусского языка* został objaśniony znaczeniami: 'szarańcza' oraz 'kobyłka⁹, konik polny'¹⁰.

Protojerej Swirelin w swoim słowniku języka cerkiewnosłowiańskiego jako pierwsze znaczenie zamieścił 'gatunek szarańczy, który na Wschodzie używany był w posiłkach'. Jako drugie znaczenie przytacza opinię innego prawosławnego specjalisty, który twierdził, że jest to 'gatunek rośliny'. Wyraża on opinię, że było to drzewo pokroju krzewu, podobne do bzu. Wspomina, że roślina miała okrągłe i słone listki, które można jeść jak sałatę (na surowo) i po ugotowaniu¹¹. Powyższa definicja przedstawia roślinę bardziej przypominającą szarańczyn, lecz tym razem częścią jadalną są liście.

We współczesnych słownikach języka cerkiewnosłowiańskiego wyraz *акрида* objaśniony jest jako 'szarańcza jadalna'¹² oraz 'szarańcza nadająca się do jedzenia lub rodzaj jadalnej rośliny o słonawym smaku podobnej do bzu'¹³. Wyrażnie przejawia się tu wpływ definicji ze słownika z 1912 roku.

W *Nowym Testamencie* w tłumaczeniu Szymona Budnego z 1574 roku pozostawiono wyraz *акриды*. Tłumacz opatrzył ten fakt komentarzem, że trudno zrozumieć prawdziwe znaczenie zastosowanego leksemu. Podkreślił, że bywa on tłumaczony jako: gruszki, raki, rzepa, zioła oraz szarańcza. Ten ostatni wariant jest najpopularniejszy, lecz sam Budny nie daje wiary, że Jan Chrzciciel żywił się takim „plugastwem”¹⁴ (Mt 3:4).

Pod koniec XVI wieku w piśmiennictwie polskim poświadczony został również wyraz *akridofagi* w znaczeniu '(w relacji geografów starożytnych) lud afrykański żywiący się szarańczą'¹⁵.

⁸ *Словарь церковно-славянскаго и русскаго языка*, Императорская Академия Наук, Санктпетербургъ 1847, t. I, s. 5.

⁹ W słowniku podano rosyjski wyraz *кобылка*, który w języku polskim odpowiada różnym nazwom owadów z rodziny szarańczowatych (Acrididae) – m.in. kobyłka, bezskrzydlak.

¹⁰ В.И. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, Москва 1880–1882 (1998), t. I, s. 8.

¹¹ А. Свирелин, *Церковнославянский словарь для толкового чтения св. Евангелия, Часослова, Псалтири и других богослужебных книг*, Москва 2006 (1916), s. 13–14.

¹² A. Znosko, *Mały słownik wyrazów starocerkiewno-słowiańskich i terminologii cerkiewno-teologicznej*, Chrześcijańska Akademia Teologiczna, Warszawa 1983, s. 30.

¹³ S. Strach, *Składnia języka cerkiewnosłowiańskiego okresu nowożytnego z podręcznym słownikiem cerkiewnosłowiańsko-polskim*, Ząbkowice Śląskie 2012, s. 159.

¹⁴ SP XVI, *Słownik polszczyzny XVI wieku*, <https://spxvi.edu.pl/index/haslo/5285> [dostęp: 28.11.2021].

¹⁵ Tamże.

Пружіе

Leksykon supraski 1722			Leksykon Beryndy 1627			Słownik słowiańsko-polski J. Lewickiego 1830		
c.s.	j. polski		j. ruski			c.s.	Gramatyka	j. polski
Пружіе	Owoce <i>dzikie</i>		Лѣторосльки зъ дерева, вершки древаныи, пуча, си есть. оwoцѣ дикіе.			Пруги	говъ, пружіе, ѿа	szarańcza, owoc dziki
Прузи Пружіе	<i>Koniczki</i> <i>Szarańcza</i>		Конички, кобылки, саранча, вершки дерева, сѣла. або трава, единоименна саранчи, бо на тую цвѣт ей подобен, але смаку вдачного и трвалогw корень еи.					

Analogiczne wątpliwości interpretacyjne powoduje wyraz *пружіе*. *Leksykon supraski* za *Leksykonem* Beryndy przytacza w tym wypadku znaczenie ‘dzikie owoce’. Natomiast Lewicki w swoim słowniku dodaje także znaczenie ‘szarańcza’.

Rosyjski wyraz *пыж* oznaczający ‘szarańczę’ wywodzi się od staroruskiego *пыжъ*, którego cerkiewnosłowiański odpowiednik zapisywany był tradycyjnie z literą oznaczającą samogłoskę nosową: *прѣжъ*¹⁶. Stąd też *пружик* ‘odmiana (włoska) szarańczy’¹⁷.

W trójjęzycznym słowniku cerkiewnosłowiańsko-grecko-łacińskim Polikarpowa Orłowa zamieszczono dwa artykuły hasłowe: *Прузи пружіе* oraz *Прузи*. Wyraz *пружи пружіе* objaśniony jest w języku ruskim jako ‘вершки с древа’ (pol. ‘wierzchołki/szczyty/wypustki/pąki drzewa’), greckim jako ‘ἀκρίδες’ oraz po łacinie jako ‘gemmae arborum’ (pol. ‘pąki drzew’). Przy drugim wyrazie hasłowym podano ekwiwalenty tłumaczeniowe w języku ruskim ‘саранча’, po grecku ‘ἀκρίδες’ oraz po łacinie ‘locustae’ (pol. ‘szarańcza’)¹⁸.

W słowniku Lewickiego trzy wymienione wyżej wyrazy cerkiewnosłowiańskie: *пружіе* oraz *пружъ*, *пружи* połączono w jeden artykuł hasłowy. *Словарь церковно-славянскаго и русскаго языка* podaje dwa artykuły hasłowe. Wyraz *пружіе* objaśniony został jako ‘szarańcza’ z odsyłaczem ‘to samo co *Пруги*’. W części objaśniającej artykułu hasłowego *Пругъ*, *пружи* przytoczono natomiast znaczenie ‘szarańcza’ oraz cytat z Księgi Wyjścia „Bo jeżeli będziesz zwlekał z wypuszczeniem ludu mego, to sprowadzę szarańczę do twego kraju” (Wj 10:4)¹⁹.

A. Swirelin wyraz *пружіе* objaśnia jako ‘motyle, siadające na trawie, szarańcza’. Drugim hasłem jest *Пруги*, *пружи* z objaśnieniem ‘szarańcza’. W tym artykule hasłowym autor przytacza cytat z Pisma Świętego: „Ich zbiory wydał owadom, a owoc ich pracy szarańczy” (Ps 77(76):46)²⁰. Przytoczony cytat pochodzi z opisu siedmiu plag egipskich. Kontekst jednoznacznie wskazuje na znaczenie ‘szarańcza’.

¹⁶ М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Астрель, АСТ, Москва 2009 (1964–1973), t. III, s. 387.

¹⁷ Тамże; ESUM 2003 t. IV, s. 616.

¹⁸ Ф.П. Поликарпов Орлов, *Лексикон треязычный, сиречь речений славенских, еллиногреческих и латинских сокровище*, Царская Типография, Москва 1704.

¹⁹ *Словарь церковно-славянскаго и русскаго языка*, t. III, s. 572.

²⁰ А. Свирилин, ss. 257–258.

Współczesne słowniki języka cerkiewnosłowiańskiego wyrazy *пругъ*, *пружіе* objaśniają jako 'szarańcza' lub 'konik polny, szarańcza'²¹.

Powyższe zestawienie świadczy zapewne o tym, że pierwsi tłumacze Pisma Świętego na język staro-cerkiewno-słowiański mieli wątpliwości, czym w istocie żywił się Jan Chrzciciel, dlatego w odpowiednich fragmentach pozostawili grecki wyraz *ακριды*. W późniejszych czasach problem znaczenia rozszerzył się na te fragmenty, w których autorzy staro-cerkiewno-słowiańskich tłumaczeń użyli wyraz *прѣѣ*. Niełatwo rozstrzygnąć ostatecznie, czy Jan Chrzciciel żywił się owadami, czy pokarmem roślinnym. Z punktu widzenia kultury obie możliwości są równie prawdopodobne.

Literatura

- Achtenmeier P.J. red., *Encyklopedia Biblijna*, Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, Warszawa 2004.
- Biblia Tysiąclecia, Pallotinum, Poznań-Warszawa 1980.
- Citko L. red. nauk. i wstęp, *Słownik cerkiewnosłowiańsko-polski, Леґиконъ Сирѣчь Словесникъ Славенскіи имѣющъ в себѣ словеса первѣе Славенскіа азбучныа посемѣже Полскіа*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2012.
- Lewicki J., *Słownik słowiańsko-polski*, Instytut Stauropigialny, Lwów 1830.
- Řecko-Staroslověnský Index/Index Verborum Graeco-Palaeoslovenicus, Praha 2011.
- SP XVI, *Słownik polszczyzny XVI wieku*, <https://spxvi.edu.pl/indeks/haslo/5285> [dostęp: 28.11.2021].
- Strach S., *Krótką gramatyka języka cerkiewnosłowiańskiego*, Hajnówka 1999.
- Strach S., *Składnia języka cerkiewnosłowiańskiego okresu nowożytnego z podręcznym słownikiem cerkiewnosłowiańsko-polskim*, Ząbkowice Śląskie 2012.
- Szczepanowicz B., *Rosliny biblijne. Ziemia Święta*, Petrus, Kraków 2017.
- Znosko A., *Mały słownik wyrazów starocerkiewno-słowiańskich i terminologii cerkiewno-teologicznej*, Chrześcijańska Akademia Teologiczna, Warszawa 1983.
- Даль В.И., *Толковый словарь живого великорусского языка*, Москва 1882 (1998).
- ESUM. *Етимологічний словник української мови*, Київ 1982–2012.
- Німчук В.В. підготовка тексту і вступна стаття 1961, *Лексикон словенороський Памви Беринди*, Київ.
- Поликарпов Орлов Ф.П., *Лексикон трязычный, сиречь речений славенских, еллиногреческих и латинских сокровище*, Царская Типография, Москва 1704.
- Преображенский А.Г., *Этимологический словарь русского языка*, Издательство ЛКИ, Москва 2013 (1910–1914).
- Свирелин А., Протоиерей, *Церковнославянский словарь для толкового чтения св. Евангелия, Часослова, Псалтири и других богослужебных книг*, Москва 1916 (2006).
- Словарь церковно-славянскаго и русскаго языка*, Императорская Академия Наук, Санкт-петербургъ 1847.
- Фасмер М., *Этимологический словарь русского языка*, Астрель, АСТ, Москва 2009 (1964–1973).

²¹ A. Znosko 1983, s. 265; S. Strach, *Krótką gramatyka języka cerkiewnosłowiańskiego*, Hajnówka 1999, s. 139; S. Strach 2012, s. 276.

What did John the Baptist eat? – the lexeme *szarańcza* = locust in the Church Slavonic–Polish dictionaries**Abstract**

In the Bible, locusts are associated mainly with the plagues of Egypt. The New Testament describes John the Baptist feeding on them. The problem appears in Church Slavonic-Polish dictionaries. The words for locusts also have a second, floral meaning. Most likely, the Slavic translators and lexicographers had doubts about what John the Baptist was eating. Given the realities of the Middle East, both possibilities are likely. The author concludes that these doubts about the text are difficult to resolve today.

Key words: (Russian-) Church Slavonic – Polish dictionaries, Church Slavonic translation of the Bible, locusts in the Middle East

Чем питался Иоанн Креститель? – лексема *саранча* в церковнославянско-польских словарях**Резюме**

В Библии саранча ассоциируется в основном с казнями египетскими. В Новом Завете говорится, что саранчой питался Иоанн Креститель. Проблема появляется в церковнославянско-польских словарях. Слова, обозначающие саранчу, имеют и второе, растительное значение. Скорее всего, у славянских переводчиков и лексикографов возникли сомнения в том, что ел Иоанн Креститель. Учитывая реалии Ближнего Востока, оба варианта вероятны. Эти сомнения сегодня сложно разрешить.

Ключевые слова: (русско-)церковнославянско-польские словари, церковнославянский перевод Библии, саранча на Ближнем Востоке

Maria Bugajska, dr
ORCID: 0000-0001-7031-0950
Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk
e-mail: mbugajska85@poczta.fm

Maria Bugajska, Phd
Institute of Polish Language
Polish Academy of Sciences

Ewa Chełminiak

Nazwy pór roku i miesięcy w *Latopisie Wołogodzko-Permskim* (XVI w.)

Latopis jest gatunkiem wypowiedzi, w którym zagadnienie czasu pełni istotną rolę, bowiem tekst, który rejestruje wydarzenia, powinien określać chronologię tych zdarzeń. Latopis jest właśnie typem takiego tekstu, ponieważ autorzy umiejscawiają opisywane wydarzenia na osi czasu. Na poziomie tekstu czas może być wyrażany i leksykalnie, i gramatycznie. Wyrażaniu stosunków czasowych na płaszczyźnie leksykalnej służą środki językowe: nazwy pór roku, miesiące, świąt, dni tygodnia i inne.

Celem poniższych rozważań jest analiza nazw pór roku i miesięcy służących oznaczaniu dat w badanym *Latopisie Wołogodzko-Permskim*, zabytku piśmiennictwa starorusyjskiego (przez niektórych badaczy mianowanego też średnioruskim), pochodzącym z XVI w.¹

W trakcie analizy materiału wyodrębniono osiemdziesiąt trzy przykłady z nazwami pór roku, występującymi w funkcji temporalnej. Wśród nich można wydzielć dwie grupy.

Pierwszą tworzą przykłady, które określają czas zdarzenia w przybliżeniu, ponieważ zawierają jedynie nazwę pory roku bez dodatkowych określeń, uściślających czas zdarzenia. Grupa ta jest najliczniejsza, obejmuje bowiem dwadzieścia osiem przykładów. Nazwa danej pory roku najczęściej występuje w formie dopełniacza z przydawką *toe\toя* (bezprzymikowa konstrukcja dopełniacza daty – nazwa pory roku bez przyimka). Konstrukcja *toя же осени* w badanym zabytku pojawia się pięć razy. Przytoczymy wybrane przykłady:

- Тоя же осени прииде вестъ к великому князю Василью Ивановичю, что Жыдимонть, король Польский, ссылаетца с Крымским царем Менгли Гиреем, наводит его на христьянство, на великого князя (л. 502);
- Тоя же осени Абдыл Летифа царя в животе не стало (л. 512).

Konstrukcję *toя же зимы* reprezentuje dziewięć przykładów. Podamy dwa spośród nich:

- Тоя же зимы отъехал от короля Жидимонта князь Михаило Львович Глинской (л. 495 об.);

¹ Por. *Полное собрание русских летописей*, т. XXV, Издательство Академии Наук СССР, Москва–Ленинград 1959, с. 9–318.

- Тоя же зимы князь Семен Иванович советом своих младых безумных советников напрасно устремися и хоте бежати к Литве от своего государя и брата великого князя Василья Ивановича (л. 500 об.).

Konstrukcja тоя же весны spotykana jest stosunkowo często (czternaście przykładów), np.:

- Тоя же весны князя Михаила Васильевича Горбатого Кислого в животе не стало (л. 527 об.);
- Тоя же весны вошел князь великий Василей Иванович и съ своею княгинию Соломонию в новои двор кирпичной жити (л. 496).

Obok bezprzymkowej konstrukcji тоя же весны\осени\зимы w badanym zabytku w funkcji temporalnej wykorzystywana bywa także konstrukcja *na + biernik*. Konstrukcję tę, jak pisze T.P. Łomtiew, stosowano „для обозначения неопределенного времени, являющегося моментом внутри того времени, которое обозначено именем существительным в винительном падеже”². W *Latopisie Wołogodzko-Permskim* opisana konstrukcja wystąpiła zaledwie raz:

- Безбожнии же царь Ахмат порадовася тому и совет зол совещает с королем с Казимеромъ, и отпускает его скоро х королю, и совет чинит на осень на усть Угры с королем (л. 437).

Z kolei w przykładzie:

- И свои ход тогда отложил х Казани для осени, поздно (л. 518 об.)

konstrukcja *na + biernik* ma, jak się wydaje, znaczenie podobne do konstrukcji *dla + dopełniacz*.

W skład drugiej grupy wchodzi przykłady, w których data wydarzenia sprecyzowana została dokładnie. W grupie tej daje się wyodrębnić pięć podgrup.

Pierwsza z nich obejmuje dwadzieścia przykładów, w których celem dokładniejszego określenia czasu wydarzenia (np. śmierci władcy, kontaktów dyplomatycznych, wysłania wojsk w celu podbicia ziem wroga, przyjęcia sakry biskupiej itp.) obok nazwy pory roku autorzy *latopisu* wykorzystali także nazwy miesięcy. Wśród tych ostatnich pojawiły się: генварь (fonetyczny wariant nazwy январь; 2 przykłady), февраль (1 przykład), март (3 przykłady), апрель (5 przykładów), май (3 przykłady), октябрь (1 przykład), ноябрь (3 przykłady), декабрь (2 przykłady). Oto kilka przykładów:

- Тоя же зимы, генваря, послал князь великий Иван Васильевич в Казань князя Василья Ноздроватого да диака своего Ивана Теляшова (л. 488 об.);
- Тое же зимы, февраля, прииде к великому князю Ивану от Стефана Воложского посолъ именем Мумать (л. 475 об.);
- Тоя же зимы, марта, Даниль митрополить поставил Иону епископа на Рязань. И того же месяца поставил во Тферь епископа Акакия (л. 518);

² Por. T.P. Łomtiew, *Очерки по историческому синтаксису русского языка*, Издательство МГУ, Москва 1956, s. 333.

- Тое же весны, месяца апреля, повелением государя великого князя Ивана Васильевича почаша делати две стрелницы (л.473);
- Тоя же весны, маиа, прииде вестъ к великому князю из Крыма, что Менли Гирея в животе не стало, (л. 506 об.);
- Тоя же осени, октября, послал князь великийи воевод своих ратью со многими людьми Немецкие земли воевати. Воеводы же приидоша в землю и начаша их пленити (л. 488);
- Тоя же осени преставися княгини Улианиа князя Бориса Васильевича Волотцко-го, ноября (л. 490 об.);
- Тоя же осени безбожныи царь Магмед Кирей декабрия месяца подвижесе из Периополи съ своею братьею и съ своими детми (л. 518).

Z powyższych wypowiedzi wynika, iż podanie nazwy miesiąca służy uściśleniu daty przedstawianych wydarzeń. We wszystkich przykładach nazwa miesiąca występuje w formie dopełniacza, dodatkowo pojawia się też rzeczownik месяц, który może znajdować się w prepozycji lub postpozycji. Na uwagę zasługuje szczególnie przykład z nazwą miesiąca март, bowiem autorzy latopisu, podając informację o wyznaczeniu na stanowisko biskupa Tweru Akakija, nawiązując do określonej daty, stosując zwrot того же месяца.

Drugą podgrupę tworzą przykłady, w których aby precyzyjnie oznaczyć datę wydarzenia obok nazw pór roku i miesięcy występuje wskazanie na konkretny dzień danego miesiąca. Podgrupa ta liczy dwadzieścia przykładów, przywołamy niektóre z nich:

- Тое же зимы, месяца марта в 1, князь великийи Иван обмысля с своим отцемъ Зосимоу, и съ своим богомолцы, пожаловали владыку Филофея Пермьскаго (л. 475 об.);
- Тоя же весны, маиа в 28, к великому князю Василью Ивановичю прииде на Москву из Царяграда посол (л. 503 об.);
- Тоя же зимы князь великийи Иван Васильевич и сынъ его князь великийи Василей Иванович съ отцом своим Симаном Митрополитом и съ епископы, и со всем собором обыскаша еретиков и повелеша их смертною казнью казнити, и сожгоша их в клетке, диака Волка Курицына да Митю Коноплева, да Ивашка Максимова, декабрия 27 (л. 491).

W przytoczonych przykładach dzień konkretnego miesiąca określono przy użyciu liczebnika porządkowego oznaczonego cyfrą. W ostatnim przykładzie nazwa miesiąca ze wskazaniem na konkretny dzień umieszczona została na końcu opisywanego wydarzenia.

Kolejna podgrupa zawiera przykłady uwzględniające nazwy dni tygodnia precyzujące czas zdarzenia. Nazwy dnia tygodnia występują obok określeń pory roku, miesiąca i dnia miesiąca. W badanym materiale odnotowane zostały następujące nazwy dni tygodnia: вторник (2 przykłady), четверг (1 przykład), пятък (2 przykłady), неделя (w znaczeniu воскресенье; 4 przykłady). Oto kilka z nich:

- Того же лета весне погоре град Москва апреля 12, вторник (л.457);
- Тоя же зимы, генваря 15, в четверток, пресвященным Симаном поставлен архиепископъ Великому Новгороду и Пскову Серапионъ (л. 492 об.);

- Тоя же весны, апреля в 7, в пятюк, преставися благоверная великая княгини Софиа великого князя Ивана Васильевича (л. 490 об.);
- Тоя же весны, маиа в 1, в неделю, Симон поставил Никона епископа на Коломну, бывшего игумена Павловы пустыни (л. 489 об.).

Warto byłoby podkreślić, iż w pierwszym przykładzie nazwa pory roku występuje w formie miejscownika – весне.

Czwartą podgrupę tworzą trzy przykłady, w których w celu dokładnego oznaczenia czasu zdarzenia podano godzinę wraz z częścią doby (noc, dzień):

- Тое же зимы, месяца генваря в 9 день, в 2 часа ноци, с недели на понедельник, явися знамение на небеси, звезда хвостата з запада (л. 473);
- Тое же весны, маиа в 29, родися великому князю дщи княжна Феодосиа в 3 час ноци (л.457);
- Тое же весны, апреля в 8, родися великому князю Ивану дщи княжна Елена в 1 час дни (л.456).

Należałoby tu zwrócić uwagę na pierwszy z przykładów, bowiem data opisanego zjawiska astronomicznego podana została niezwykle dokładnie, określono porę roku, miesiąc (ze wskazaniem na dzień), godzinę, a nawet część doby (noc z poniedziałku na wtorek).

Ostania podgrupa obejmuje przykłady, w których określnikiem temporalnym uściślającym czas wydarzeń są nazwy świąt. Ilustrują to następujące przykłady:

- Тое же осени, октября в 10, на память святых мученикъ Евлампия, родися князю Ивану Ивановичю сынъ князь Дмитрей, в 5 час ноци (л. 456).

W przytoczonym przykładzie autorzy latopisu celem dokładnego określenia czasu zdarzenia podają imię świętego, czczonego w określonym dniu przez Cerkiew prawosławną – przywołują oni mianowicie postać świętego męczennika – o imieniu Евлампий. W kalendarzu liturgicznym postać owego świętego wymieniana jest trzykrotnie: 5 marca – Евлампий Палестинский, 3 lipca – Евлампий мученик, 10 października – Евлампий Никомидийский³.

- Тоя же весны, марта в 4, в четверток на третьеи неделе поста, прииде из Царяграда на Москву Василеи да Иван (л. 512);
- Тое же весны, апреля 11, в четверг великий, послал князь Иван Васильевич воевод своих х Казани (л. 458 об.).

W powyższych przykładach celem uściślenia czasu zdarzeń wykorzystany został konkretny okres roku liturgicznego – *Wielki Post*. W pierwszym przykładzie autorzy latopisu wskazują na kolejność tygodni Wielkiego Postu, a dokładniej dni, zaś w drugim na określony dzień ostatniego tygodnia Wielkiego Postu, czyli tzw. Wielkiego Tygodnia.

Wśród podstawowych jednostek czasu na ogół wyodrębnia się dwie grupy. Pierwszą tworzą jednostki wyznaczone przez naturę, zaliczamy do nich: *rok* – czas obiegu Ziemi wokół Słońca, dzielony na miesiące oraz *dobę* – czas obrotu Ziemi

³ [http:// days.pravoslavie.ru](http://days.pravoslavie.ru) [dostęp: 23.10.2021].

dokoła własnej osi. Z kolei druga grupa obejmuje jednostki wyznaczone przez zjawiska astronomiczne, do których należy *miesiąc* – pierwotnie czas przejścia Księżyca przez cztery fazy od nowiu do nowiu. Siedmiodniowy tydzień przez jednych badaczy traktowany jest jako jednostka naturalna, przez innych jako jednostka sztuczna⁴.

Słowianie, podobnie jak plemiona niesłowiańskie, początkowo nie znali podziału dłuższego okresu, jakim jest rok, na miesiące kalendarzowe. Wykorzystując cykliczność zachowań Księżyca, obliczali czas według miesięcy księżycowych, tj. czterotygodniowego okresu, w którym Księżyc przechodzi kolejne fazy (od nowiu przez pełnię do początku następnego nowiu). Z punktu widzenia astronomii miesiąc jako jednostka miary czasu związany jest z ruchem Księżyca wokół Ziemi. Miesiąc może być: synodyczny i jest to czas, jaki upływa pomiędzy dwoma jednakowymi fazami Księżyca, np. od nowiu do nowiu oraz sydereczny, czyli czas potrzebny Księżycowi na bieg od wybranego południka niebieskiego do tego samego południka, który odpowiada dokładnie ruchowi Księżyca wokół Ziemi⁵. Reforma juliańska ukształtowała liczbę, wielkość oraz kolejność miesięcy. Nazwy miesięcy wraz z postępującym podziałem Słowiańszczyzny ulegały zróżnicowaniu. Na ich ustabilizowanie ostatecznie wpłynęło przyjmowanie chrześcijaństwa i jego kultury, tym samym postępował proces dostosowania nazw do kalendarza juliańskiego. Na Rusi dokonał się on już w XI wieku, natomiast w Polsce miał miejsce znacznie później, bo dopiero na początku XVI wieku⁶.

Wśród określeń miesięcy poświadczonych w analizowanym zabytku pojawiają się tylko nazwy oficjalne. Autorzy latopisu do określenia daty wydarzeń stosują nazwy wszystkich dwunastu miesięcy: генварь (wariant fonetyczny nazwy январь), февраль, март, апрель, май, июнь, июль, август, сентябрь (септебрь), октябрь, ноябрь, декабрь.

Zgromadzony w tym zakresie materiał leksykalny został sklasyfikowany w obrębie kilku grup. Pierwszą z nich reprezentują przykłady, w których dla określenia czasu opisywanych zdarzeń wykorzystana została tylko nazwa miesiąca. Zbiór ten liczy trzydzieści jeden zapisów, przytoczymy parę wybranych:

– Того же лета, месяца июня, погоре град Угличь внутри града весь и на посадe (л. 473 об.);

– Того же лета, июня, посылал князь великий Иван Васильевич воевод своих за море Немец воевати Каян. И повоеваша землю ту, и взяша три бусы со всем на море, и полону приведоша, и приидоша воеводы великого князя поздорову со всеми силами октября (л. 480);

– Того же лета, августа, приездил от великого князя Ивана ко владыце в Пермь на Усть Выми с тою вестью с Казанским взятием великого князя сынъ боярской Микла Малой (л. 459 об.).

W powyższych przykładach nazwa miesiąca ujawniająca datę opisywanych wydarzeń (spalenia miasta, wysłania podwładnych w celu podbicia ziem, przyjazdu

⁴ Por. J. Waniakowa, *Nazwy dni tygodnia w językach indoeuropejskich*, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 1998, s. 12.

⁵ Por. J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1983, s. 114.

⁶ Por. tamże, s. 138.

księcia) przybiera formę dopełniacza, w pierwszym przykładzie dodatkowo poprzedzoną rzeczownikiem *месяц*. Na uwagę zasługuje szczególnie drugi z przykładów, bowiem zawiera on informację o czasie trwania przedstawionego zdarzenia – car wysłał swoich podwładnych „aby walczyli z Niemcami” w czerwcu, ci zaś, podbiwszy ziemię wroga, powrócili w październiku, zatem walka/wojna trwała prawdopodobnie cztery miesiące.

W analizowanej grupie wyodrębniono co najmniej kilkadziesiąt przykładów, w których określenie daty wydarzeń autorzy *latopisu* wysunęli na plan pierwszy – najpierw podając nazwę miesiąca, a następnie przedstawiając opis wydarzeń. Wydawać by się mogło, iż zastosowany zabieg winien podkreślić ważność danych wydarzeń, ale brak wskazania na konkretny dzień miesiąca sprawia, że data owych wydarzeń została określona jedynie w przybliżeniu. Ilustrują to następujące przykłady:

- Февраля. Пресвященным Симаном, поставлен Митрофан, архимандрить Андроникова монастыря, на Коломну епископъ (л. 494 об.);
- Сентября. Приходиша Татарове, Ордынские казаки и Азовские, под Козелескъ и взяша селцо Козельское Олешню (л. 482 об.);
- Декабря князь великий Василен Иванович велел постричи в черницы свою великую княгиню Соломаниду и послал в Суздаль в монастырь к Покрову пречистые (л. 520 об.).

W kolejnej grupie wypada umieścić przykłady, w których dla oznaczenia czasu wydarzeń wykorzystano nazwę miesiąca wraz ze wskazaniem na konkretny jego dzień oznaczony liczebnikiem porządkowym:

- Того же лета, августа 18, преставися архиепископ Ростовский Васьян на Дорогомилове (л. 507);
- Того же лета, июня в 29, князь Великий Иван Васильевич пожаловал своего сына князя Василья великим княжениемъ (л. 482);
- Того же месяца декабря в 12, в 8 день после смерти великого князя князь великий Иван Васильевич поймал дядю своего князя Юрья Ивановича и посади его в крепь на заднеи двор в полату (л. 525).

W ostatnim przykładzie w celu dokładnego określenia daty zdarzenia przywołano inny ważny fakt – śmierć cara. Dokumentowane wydarzenie miało miejsce ósmego dnia po śmierci cara.

- Того же лета, августа в 5 день, на Устюзе у Спаса в женском монастыре на вечерне от иконы Спасова образа Преображения миро идет у Спаса от очию (л. 476 об.).

W ostatnim spośród omawianych przykładów po liczebniku porządkowym oznaczającym dzień danego miesiąca pojawia się rzeczownik *день*, ponadto celem skonkretyzowania czasu opisywanego zdarzenia została podana jeszcze pora dnia (wydarzenie miało miejsce podczas nabożeństwa wieczornego – na wieczernie).

W analizowanej grupie przykładów wyróżniliśmy dwa przykłady, w których obok nazwy miesiąca ze wskazaniem na dzień zamieszczono informację o czasie trwania wydarzenia:

– Того же лета, июня в 21, повелением князя Василья Ивановича в граде Москве заложиша церковь кирпичную святого и великаго чудотворца Николы, и совершиша церковь в девять недель (л.494);

– И поидоша в судех с Вологды, Иван Иванович Салтык, месяца аперля 25, и приидоша на Вогуличи месяца июля в 29, и бои бысть. И прииде Иван Иванович Салтык на Вологду ноября в 9 (л. 455 об.).

W pierwszym przykładzie na długość trwania opisywanego zdarzenia wskazuje liczebnik główny – 9 (девять недель), w drugim z kolei autorzy latopisu podają dokładną datę, kiedy

Iwan Iwanowicz Sałtyk wyruszył z Wołogdy (25 kwietnia) oraz kiedy dotarł na Wogulicze (29 lipca, zatem podróż zajęła mu około trzech miesięcy) i kiedy ostatecznie wrócił do Wołogdy (9 listopada).

Słowianie obliczali czas również według miesięcy księżycowych, taki system datowania wydarzeń zastosowano w poniższym przykładzie przy opisie jednej z pór roku, konkretnie – *zimy*:

– Быть первои мороз октября в 30 день, лунаго же 13, оттоле не таивало, а снегъ первои пал ноября въ 18 велми мало, а в другие попершал генваря 12, а после того паль 17 февраля, а оттоле и не бывал (л. 455).

W badanym zabytku odnotowane zostały również przykłady (trzecia grupa), w których w celu dokładnej identyfikacji czasu wydarzeń obok nazwy miesiąca (ze wskazaniem na dzień) podaje się jeszcze i inne określniki temporalne, jak chociażby dzień tygodnia czy też godzinę. Wśród nazw dni tygodnia najczęściej notowana bywa nazwa четверг (четверток – nazwa cerkiewnosłowiańska) – w dwunastu przykładach, nazwa неделя (w znaczeniu воскресенье) – pojawiła się w dziesięciu przykładach, nazwa вторник w czterech przykładach, nazwa среда – w dwóch przykładach, nazwa понедельник – w jednym przykładzie i субота – w jednym przykładzie:

– Того же лета, месяца маиа в 3 день, в понедельник погоре град Володимерь внутри весь (л. 473);

– Того же лета, августа в 21, во вторник, поставлен Симаном Семион, епископъ в Суздаль (л. 498 об.);

– Того же лета, маиа в 6 преставися Коломенский владыка Герасим в Пахнотьеве монастыре. Того же месяца в 28, в среду, в 11 час дни преставися пресвященными митрополит Геронтей (л. 460);

– Того же месяца февраля в 24, в четверток, у гроба святого Алексия чудотворца богъ помилова человека глуха и нема именем Афонасиа (л. 514);

– Сентября в 8 день прииде князь Иван Васильевич под град Тферь и обступил град. Того же месяца в 10 день, в субботу, зажгоша посады около града Тфери, а в 11 день, в неделю, приехаша из Тфери князи и бояре Тферские (л. 458);

– Царь же поиде неизвестными пути на Литовскую землю, и прииде на Угру октября в 8 день, въ неделю, в 1 час дни (л. 438 об.).

W przykładach przytoczonych poniżej podanie godziny i pory dnia (noc z soboty na niedzielę) podkreśla zapewne doniosłość opisywanych zdarzeń:

- Марта в 7, въ 8 час нощи, с суботы на неделю, преставися благоверный князь великий Иван Иванович всеа Руси (л. 461);
- Того же лета, июня в 5 день, с суботы на неделю, въ 3 час нощи преставися великого князя диакъ Василии (л. 461).

Na podstawie analizy materiału wyekscerpowanego z *Latopisu Wołogodzko-Permskiego* daje się wysnuć kilka wniosków. Niewątpliwie zasadniczą funkcję temporalną w badanym zabytku pełnią nazwy pór roku i miesięcy. W analizowanym latopisie odnotowane zostały trzy nazwy pór roku: *wiosna, jesień, zima*. W zebranym materiale występują przykłady, w których czas przedstawianych wydarzeń określany bywa w przybliżeniu, bowiem podaje się jedynie nazwę pory roku lub miesiąca bez dodatkowych elementów doprecyzowujących. W celu dokładnego określenia czasu opisywanych wydarzeń autorzy XVI-wiecznego zabytku piśmiennictwa staroruskiego posługują się nazwami konkretnych miesięcy ze wskazaniem na dni (miesiąca декабря в 12). Nazwy miesięcy występują w formie dopełniacza liczby pojedynczej, zaś dzień danego miesiąca wyrażany bywa liczebnikiem porządkowym. Ponadto w niektórych przykładach w celu uściślenia daty wydarzeń przytaczana bywa nazwa dnia tygodnia (miesiąca маиа в 3 день, в понедельник) oraz podaje się godzinę (июня в 5 день, с суботы на неделю, въ 3 час нощи). Zdarzenia datowane z taką dokładnością należałoby zapewne uważać za niezwykle ważne i znaczące w dziejach ówczesnej Rusi.

Poniższe tabele prezentują podstawowe dane statystyczne przytaczane w artykule.

Tabela 1. Nazwy pór roku (83 przykłady)

I grupa – data wydarzenia oznaczana jest w przybliżeniu			II grupa – data wydarzenia oznaczana jest dokładnie				
28 przykładów			55 przykładów				
конструкция тоя же осени	конструкция тоя же зимы	конструкция тоя же весны	1 podgrupa (nazwy pór roku, nazwy miesiący)	2 podgrupa (nazwy pór roku, mie- sięcy, dzień miesiąca)	3 podgrupa (nazwy pór roku, miesiący, dzień mie- sięca, dzień tygodnia)	4 podgrupa (nazwy pór roku, miesiący, dzień mie- sięca, dzień tygodnia, godzina)	5 podgrupa (nazwy pór roku, miesiący, dzień miesiąca, dzień tygodnia, nazwy świąt)
5 przykładów	9 przykładów	14 przykładów	20 przykładów	20 przykładów	9 przykładów	3 przykłady	3 przykłady

Tabela 2. Nazwy miesięcy (68 przykładów)

I grupa – dla oznaczenia daty wydarzenia wykorzystywana jest sama nazwa miesiąca	II grupa – dla oznaczenia daty wydarzenia wykorzystywana jest nazwa miesiąca ze wskazaniem na dzień miesiąca	III grupa – dla oznaczenia daty wydarzenia wykorzystywana jest nazwa miesiąca ze wskazaniem na dzień miesiąca, dzień tygodnia, godzinę
31 przykładów	7 przykładów	30 przykładów

Literatura

Drob J.A., *Trzy zegary. Obraz czasu i przestrzeni w polskich kazaniach barokowych*, Wydawnictwo Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1998.

Matuszewski J., *Słowiański tydzień. Geneza, struktura i nomenklatura*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 1978.

Szymański J., *Nauki pomocnicze historii*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1983.

Waniakowa J., *Nazwy dni tygodnia w językach indoeuropejskich*, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 1998.

Демин В.Н., *Русь летописная. Тайны земли русской*, Издательство Вече, Москва 2002.

Жуковская Н.Л., Серов С.Я., *Календарь в культуре народов мира. Сборник статей*, Издательство Наука – Восточная литература, Москва 1993.

Ломтев Т.П., *Очерки по историческому синтаксису русского языка*, Издательство МГУ, Москва 1956.

Полное собрание русских летописей, т. XXV, Издательство Академии Наук СССР, Москва-Ленинград 1959.

<http://days.pravoslavie.ru> [dostęp: 23.10.2021].

www.ruskalendar.ru/names [dostęp: 23.10.2021].

The names of the seasons and months in the *Vologodsko-Permskaia Letopis'* (16th century) Abstract

The subject of analysis in this article is material excerpted from the 16th-century Vologodsko-Permskaia Letopis. The research covers the names of the seasons and months in their temporal function. To accurately determine the time of events, the authors of the chronicle (letopis) use the names of the seasons and the name of the month, with the day of a given month. The names of the days of a week are also used to specify the dates of the presented events. These events, dated with such accuracy, testify to their great importance in the history of Rus at that time.

Key words: old Russian literature, historical literature, letopis, time, season, month

Названия времён года и месяцев в *Вологодско-Пермской летописи* (XVI в.) Резюме

Предметом анализа в данной статье является материал, собранный из *Вологодско-Пермской летописи* (памятник письменности XVI в.). Исследовались названия времён года и месяцев, употреблённые в темпоральной функции. Для определения точных временных рамок действия авторы летописи применяют названия времён года и названия месяцев с указанием на его день. Для уточнения времени действий используются также названия дней недели. Точное обозначение даты описываемых событий указывает на их важность.

Ключевые слова: памятник, древнерусская письменность, летопись, время, время года, месяц

Ewa Chełminiak, mgr

ORCID: 0000-0001-9024-5922

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Sączu

Instytut Języków Obcych (Zakład Neofilologii)

e-mail: epyrtek@poczta.fm

Ewa Chełminiak, master's degree

State Higher Vocational School in Nowy Sącz

Institute of Foreign Languages (Department of Modern Languages)

Marcin Dziwisz

Rosyjskie słownictwo slangowe ze sfery e-sportu. Wybrane zagadnienia

Słownictwo nienormatywne, w tym slang, stanowi niezwykle interesujące pole badań. Wagę i zakres takich obserwacji podkreśla Tadeusz Szczerbowski, pisząc, że „studia nad słownictwem slangowym są istotne dla badań językoznawczych zarówno synchronicznych i diachronicznych [...]”, co więcej „słownictwo slangowe rzadko ginie bezpowrotnie, bywa bowiem również tak, że staje się ono potoczne, a nawet literackie. Owemu awansowi mogą towarzyszyć modyfikacje znaczeniowe, co może z kolei prowadzić do nieporozumień. Jeden i ten sam wyraz w różnych odmianach językowych środowiskowych i zawodowych może mieć rozmaite znaczenia”¹.

Tak ujęty problem funkcjonowania slangu wręcz zachęca do badania danego zjawiska w sposób możliwie szczegółowy, zawężony np. do języka przedstawicieli konkretnej profesji² – czy też nieco ogólniej – grupy osób, które połączyło wspólne wykonywanie jakichś czynności, wymagających wypracowania charakterystycznej terminologii czy też znalezienia wspólnego kanału komunikacji. Taką specyficzną grupę stanowią niewątpliwie gracze komputerowi. Tematem podejmowanych w niniejszym tekście rozważań będzie słownictwo slangowe ze sfery e-sportu, a więc dyscypliny stosunkowo nowej, ale charakteryzującej się niezwykle dynamicznym rozwojem, zarówno jeśli chodzi o nowe produkty, jak i kwestie czysto finansowe, związane ze zdobywaniem nowych rynków. W związku z powyższym obiekt prowadzonych badań stanowi słownictwo bezpośrednio związane z jedną z najpopularniejszych gier ze sfery e-sportu pod tytułem *Dota 2*. Sama gra oferuje możliwość rozgrywania meczów pomiędzy dwiema pięcioosobowymi drużynami, które w trakcie rozgrywki starają się uzyskać przewagę pozwalającą na zniszczenie bazy drużyny przeciwnej. Warto zaznaczyć, że omawiana gra cieszy się coraz większą popularnością, a liczba graczy przekroczyła już kilka milionów.

Wróćmy jednak do głównego nurtu prowadzonych rozważań. Wszystkie analizowane w danym artykule wypowiedzi zostały zaczerpnięte z rosyjskiego forum poświęconego tej właśnie pozycji oraz z czatu wykorzystywanego podczas samej

¹ T. Szczerbowski, *Polskie i rosyjskie słownictwo slangowe*, Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków 2018, s. 258.

² Opis takich badań zawiera monografia *Polskie i rosyjskie słownictwo slangowe* T. Szczerbowskiego, w której odnaleźć można informacje dotyczące slangu osób wykonujących bardzo różne profesje. W tym kontekście niniejszy artykuł w pewien sposób uzupełnia zgromadzone przez autora informacje.

rozgrywki. Bazę materiałową, wyznaczającą podstawę prezentowanego tekstu stanowią około dwustu wypowiedzi, analizowanych w kierunku ustalenia znaczenia poszczególnych leksemów oraz związków wyrazowych, a także kontekstu, w jakim bywają one wykorzystywane. Jest to o tyle ciekawe, że około 40% zebranych wypowiedzi udało się zapisać na bieżąco, w trakcie meczu, gdyż piszący te słowa oglądał rozgrywkę zarówno w punktu widzenia obserwatora, jak i jej uczestnika.

Z zagadnieniem slangu graczy komputerowych nierozzerwalnie wiąże się przestrzeń, w jakiej jest on wykorzystywany. Jest to przede wszystkim Internet: strony poświęcone konkretnym grom, różnego rodzaju fora czy też czaty wykorzystywane jako bezpośredni środek komunikacji między graczami. Zatem, w odróżnieniu od innych grup słownictwa nienormatywnego, slang graczy funkcjonuje głównie w cyberprzestrzeni definiowanej „jako przestrzeń wirtualna, utworzona przez zgromadzone w Internecie zasoby [...] niefunkcjonująca nigdzie indziej poza pamięciami komputerów oraz w umysłach zajmujących się nią osób. Definiując cyberprzestrzeń, można by opisać ją jako wirtualną przestrzeń tworzoną przez połączone w sieć i komunikujące się ze sobą komputery”³.

W takim otoczeniu slangu używa się głównie do opisu danej gry, jej fabuły, zadań stojących przed uczestnikami czy też porad skierowanych do innych użytkowników – zarówno w formie wpisów na forach, jak i w postaci filmów umieszczanych na prywatnych kanałach (np. w serwisie YouTube). Konsekwencją takiego stanu rzeczy jest funkcjonowanie omawianej leksyki w dwóch formach – ustnej i pisanej, co niewątpliwie sprzyja komunikacji pomiędzy wielbicielami gier. Warto podkreślić, że kanały z filmami, w których możemy zetknąć się ze slangiem graczy, dotyczą przede wszystkim e-sportu. Ma to związek z faktem, że są one wykorzystywane przez początkujących (ale także przez doświadczonych graczy) jako swego rodzaju poradniki, pomagające doskonalić technikę rozgrywki. W tym kontekście Dorota Chmielewska-Łuczak i Tomasz Smejliś podkreślają, że „w środowisku graczy komputerowych funkcjonuje wiele form komunikowania się (czasopisma, strony internetowe, fora, czaty). Wzajemnemu kontaktowaniu się graczy sprzyjają wspólne przeżycia, przebrnięcie podobnych etapów gry. Wymiana doświadczeń związanych z kodami, solucjami (...), spaja ich społeczność”⁴. Co więcej, zauważają oni, że prawdziwa rewolucja w kontaktach między graczami, a co za tym idzie rozwój charakterystycznego dla tej grupy słownictwa wynika z faktu „pojawienia się zjawiska gier online, czyli rozgrywek między graczami, toczonych za pośrednictwem Sieci. W przypadku gier strategicznych i taktycznych pojawiły się ligi, w których gracze mogą zmierzyć się ze sobą, zbierając za wygrane rozgrywki punkty, które przekładają się na konkretne miejsce w rankingu. W przypadku gier FPP również istnieją ligi, ale konkurują w nich nie indywidualni gracze, lecz klany”⁵.

³ M. Graszewicz, D. Lewiński, *O nieistnieniu cyberprzestrzeni* [w:] *język@multimedia*, A. Dytman-Stasieńko, J. Stasieńko (red.), Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej TWP we Wrocławiu, Wrocław 2005, s. 340.

⁴ D. Chmielewska-Łuczak, T. Smejliś, *Komunikacja w świecie gier komputerowych* [w:] *język@multimedia*, A. Dytman-Stasieńko, J. Stasieńko (red.), Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej TWP we Wrocławiu, Wrocław 2005, s. 330.

⁵ Tamże.

Możliwość w zasadzie nieograniczonego kontaktu pomiędzy użytkownikami sieci przełożyła się także na sposób komunikacji. O.W. Łutowinowa zauważa bowiem, że:

Лингвистическая компетенция виртуальной языковой личности состоит во владении ею новой разновидностью так называемой «устно-письменной» речи, возникшей и функционирующей в виртуальном коммуникативном пространстве и имеющей ряд специфических особенностей. Интерактивная компетенция в виртуальном дискурсе заключается в знании и адекватном использовании правил нетикета, или сетевого этикета, а также в умении общаться в различных жанрах виртуального дискурса. Достижение цели дискурса является стратегическим процессом⁶.

Przejdę teraz do krótkiej charakterystyki samego środowiska graczy, które – jak pisze Dominika Urbańska-Galanciak – „zachowuje swą spójność poprzez celowe podkreślenie językowej wolności i odmienności. Charakterystyczny dla niej sposób wyrażania myśli definiuje i interpretuje role graczy w stworzonej przez nich mikrostrukturze społecznej oraz stanowi zasadniczy komponent ich stylu życia. Entuzjaści elektronicznej rozrywki posługują się swoistym semantyzmem bogatym w zapożyczenia, neologizmy, wyspecjalizowaną terminologię, stosując ponadto liczne leksykalne, syntaktyczne oraz morfologiczne innowacje”⁷.

Co więcej, badaczka zwraca uwagę na cechy samego slangu wielbicieli gier oraz na fakt, że „genealogia gier komputerowych i ich rozwój znajduje odbicie w języku graczy, czemu odpowiada dynamika przemian semantycznych analogiczna do zróżnicowania desygnatów, np.: tworzenie nazw dla nowych kategorii gier lub zmiany terminologiczne wynikające z synkretyzacji gatunków [...]. Mamy tutaj do czynienia ze zjawiskiem wyłaniania się specyficznego kodu językowego, którego reguły kształtowane są najczęściej w sposób spontaniczny, w wyniku eksperymentów językowych, a upowszechniane i utrwalane w procesie praktyki komunikacyjnej na zasadzie bądź to powszechnej akceptacji wprowadzanych pojęć z racji konieczności uzupełniania brakującej terminologii”⁸.

Nieco bardziej szczegółowej charakterystyki slangu graczy dokonał Paweł Czasowski, który wyróżnił następujące jego cechy:

- устно-письменный характер коммуникации, эксплицированный на всех языковых уровнях (от графического до синтаксического);
- преобладание эрративного (с большим количеством ошибок) письма (намеренного – реже, спонтанного – чаще);
- высокий процент заимствованной лексики;
- большое количество терминоидов компьютерно-игровой тематики;
- большое количество сокращений;
- широкое использование эмоционально-экспрессивной лексики;

⁶ O.W. Łutowinowa, *Лингвокультурологические характеристики виртуального дискурса*, Волгоград 2009, s. 127, <https://www.dissercat.com> [dostęp: 8.12.2020].

⁷ D. Urbańska-Galanciak, *Elementy socjolektu graczy komputerowych* [w:] *język@multimedia*, A. Dytman-Stasieńko, J. Stasieńko (red.), Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej TWP we Wrocławiu, Wrocław 2005, s. 340.

⁸ Tamże.

- преобладание разговорной лексики (литературно-разговорной, фамильярно-разговорной и сниженно-разговорной), наличие сленгизмов и единиц профессионального жаргона⁹.

Przytoczone wyżej ujęcia dosyć jasno i precyzyjnie charakteryzują omawianą leksykę. W tym kontekście można wysnuć wniosek, że slang graczy komputerowych ma niezwykle dynamiczny charakter i determinowany jest przede wszystkim takimi czynnikami jak:

- rodzaj i typ gry, co automatycznie implikuje powstanie określonego zasobu słownictwa, niezbędnego do jej opisu. Można zatem stwierdzić, że jedynie część słownictwa graczy może zostać uznana za uniwersalną, co wynika z faktu niezwyklej różnorodności gier i odmiennego zasobu leksykalnego stosowanego dla każdej z nich;
- osobowość graczy – ich kompetencje językowe w zakresie tworzenia nowych określeń lub przydawania nowego znaczenia leksemom już istniejącym. Obydwie te cechy spaja w pewną całość potrzeba komunikacji, gdyż dopiero wypracowanie form uzualnych pozwala na możliwie skuteczne komunikowanie się.

Przejdźmy jednak do analizy zgromadzonego materiału, który został podzielony na dwie grupy. W pierwszej zostały umieszczone wypowiedzi zaczerpnięte z forów poświęconych *Docie*, w drugiej zaś zarejestrowane w ramach samej rozgrywki. Już pobieżna analiza wykazała, że wypowiedzi z grupy pierwszej są znacznie bardziej rozbudowane, co pozwala dokładniej zbadać kontekst, w jakim użyto poszczególnych leksemów. Natomiast frazy z grupy drugiej są znacznie krótsze, często dwu- lub trzyliterowe i wyrażają maksimum treści przy zminimalizowaniu ich formy. Wydaje się to dosyć logiczne, jeśli weźmiemy pod uwagę fakt, że rozgrywki bywają bardzo dynamiczne, to zaś nie pozwala graczom na konstruowanie na czacie dłuższych wypowiedzi. Przejdźmy zatem do analizy wybranych przykładów¹⁰.

- 1) играем **анранкед**,
- 2) **пикаем**,
- 3) если у врага 3+4 **милишники**, то идем поз 1. если нет, то поз 3 (можно и поз 2 если противник мили **мидер**, но я не пробовал),
- 4) **выкачиваем джинаду** в 4 к 7 **лвл**, а так же берем на 10 талант на +30 **дмг** к ней же (400 **дамага** с руки раз в 3 секунды с воровством **голды**),
- 5) вы выиграли игру, получили массу удовольствия, а так же разнообразили свой **геймплей**.

Patrząc na przytoczoną wypowiedź, dostrzegamy kilka elementów charakterystycznych dla opisu gry ze sfery e-sportu. Omówię je po kolei. Leksem *анранкед* dotyczy jednego z trybów w grze – oznacza rozgrywkę „towarzyską” niewliczającą się do oficjalnych statystyk gracza. Słowo *нукаем* jest zapożyczeniem z języka angielskiego – *pick*, czyli wybór, wybierać. Co ciekawe, stało się ono niezwykle popularne. Może o tym świadczyć chociażby fakt, że przyjęło fleksję czasowników

⁹ П.В. Часовский, *Социопсихолингвистический анализ компьютерно-игрового дискурса*, Челябинск 2020, с. 108.

¹⁰ Wszystkie przykłady zostały zapisane w formie, w jakiej występowały na forum lub czacie.

rosyjskich pierwszej koniugacji. Zgoła inaczej sytuacja wygląda w przypadku wyrazu *милишники*, który ma zdecydowanie rosyjskie korzenie. Można na niego spojrzeć jak na neosemantyzm, gdyż w przytoczonym kontekście oznacza on przeciwników walczących wręcz, podchodzących na niewielki dystans. Słowem typowym dla gier ze sfery e-sportu jest *мудер*. Wiąże się to z faktem, że świat czy też przestrzeń, w której rozgrywa się rywalizacja między dwiema drużynami, podzielona jest na trzy ścieżki lub linie – górną, dolną i środkową. To właśnie gracz zajmujący linię środkową określany jest mianem *мудер*. Mamy tu więc do czynienia z kolejnym zapożyczeniem z języka angielskiego. Tendencję do przejmowania określeń angielskich dokumentują także takie leksemy jak: *дмз, дамага* – ang. *damage* – obrażenia; *голды* – ang. *gold* – złoto *геймплей* – ang. *gameplay* – rozgrywka. Ostatni analizowany związek wyrazowy – *выкачиваем джину* – zawiera zarówno komponent rodzimy – rosyjski, jak i zapożyczenie, które odnosi się do umiejętności jednego z bohaterów. Warto byłoby nieco bliżej przyjrzeć się słowu *выкачиваем*, bowiem jest to jeden z leksemów używanych przez graczy najczęściej. Słownik podaje kilka jego podstawowych znaczeń – *проводить в колебательное движение, пошатывать из стороны в сторону, производить колебательные движения, подбрасывать кого-либо, извлекать откуда-либо, настойчиво требовать*¹¹. Jednakże nie są to wszystkie jego znaczenia. Omawiany wyraz jest bowiem używany także w sferze kulturystryki i w tym kontekście oznacza zwiększenie masy mięśniowej, jej przyrost, a mówiąc językiem potocznym – *pakowanie*. I to właśnie znaczenie przeniesione zostało na grunt gier komputerowych i zaczęło funkcjonować jako potoczne oznaczenie rozwoju postaci lub jakiegoś z jej paramentów czy umiejętności. Kolejny przytoczony wpis jest bardzo emocjonalny, co pokazuje, jak silne uczucia wywołuje u graczy sam przebieg rozgrywki.

КОРОЧЕ У МЕНЯ ГОРИТ

решил сыграть с младшим двоюродным братом в дотку разок, ну уж очень давно он меня просил об этом.

стартанули, вроде всё хорошо, даже **кура** и варды были но короче, как всегда, я **проебал цк**, который стоял на **изи лайне**, начал **выебываться** на меня (**на квопе**) по **микрику**, слышу явно голос парня лет 14-15 с **матом-перематом**, ну тут и **пригорело**,

решил как настоящий школьник наказать его на 1x1 **на сфах**, притом героя он сам выбрал и сказал мне, чтобы я **натирал жопу**. ну и вот вроде вырвал **реплей** игры **на сфах**, если есть желание посмотреть, но это было лобби, поэтому может и не открыться, насколько мне известно

всем добра

сорри, но эмоции через край

Zgromadzone w tym fragmencie słownictwo można podzielić na dwie grupy: wyrażenia ze sfery slangu ogólnego i języka pospolitego oraz wyrażenia bezpośrednio związane z grą. Do pierwszej z nich należą: *у меня горит, проебал, выебываться, пригорело, натирал жопу, сорри, с матом-перематом, по микрику*. Znaczenie

¹¹ *Большой толковый словарь русского языка*, под. ред. С.А. Кузнецова, Норинт, Санкт-Петербург 2004, с. 423.

większości z przytoczonych wyrażen jest dosyć oczywiste. Warto zwrócić uwagę na dwa ostatnie, bowiem wiążą się one w jakimś stopniu z przebiegiem rozgrywki. Autor analizowanego wpisu spotkał się bowiem *с матом-перематом*, czyli bardzo dużą liczbą wulgaryzmów wypowiedzianych przez innego gracza *по микропу* – przez mikrofon. Wszyscy uczestnicy rozgrywki mogą się ze sobą kontaktować zarówno na czacie, jak i w bezpośredniej rozmowie. Niestety Rosjanie mają bardzo złą opinię, jeśli chodzi o poziom kultury i języka. Ich zachowanie w bardzo wielu przypadkach sprowadza się do obrażania innych oraz zakłócania rozgrywki – zwłaszcza w przypadku niepowodzenia w grze lub po prostu dla okazania pogardy w stosunku do przeciwnika. Jeśli chodzi o wyrażenia związane z samą rozgrywką, dotyczą one przede wszystkim jej mechaniki. Autor omawianego tekstu pisze *стартанули* – wystartowaliśmy, rozpoczęliśmy pojedynek. Następnie przechodzi do opisu swoich konkretnych działań: *проебал чк на изи лайне*. Chodzi w tym przypadku o to, że został on pokonany przez postać o nazwie *Chaos Knight* (rosyjski skrót *чк*) – jedną z postaci w grze, którą można wybrać – na tzw. łatwej linii, czyli miejscu, gdzie teoretycznie gracz powinien mieć przewagę nad przeciwnikiem. Jeśli chodzi o słowo *купа*, to jest to slangowa nazwa *курьера* – pomocnika dostarczającego postaciom zakupione przedmioty. Dwa ostatnie wyrażenia również dotyczą nazw postaci, którymi można grać – *квона* – ang. Queen of Pain oraz *сф* – Shadow Fiend. Na zakończenie autor wpisu informuje, że pobrał *пенлей изры на сфах*, czyli powtórkę gry, w której uczestniczył właśnie jako Shadow Fiend.

Poniższy wpis ilustruje popularność oraz produktywność omówionego wyżej czasownika *качать*.

Привет, друг! Сегодня я расскажу тебе о важности **прокачки** первого **скилла**. Дота 2 — ситуативная игра, и ты не можешь предугадать, что затеяли твои враги, поэтому **прокачка** героев играет немаловажную роль. Правильно **прокачанная первая способность** может **спасти тебе задницу** и не отдать **фб**, или же наоборот убить противника, а может и не одного. У многих героев дота 2 первый **скилл прокачивается** ситуативно. Давай возьмём типичную ситуацию из доты, как **сделать фб** в дота 2: Предположим, что ты **пикнул** Bounty Hunter и пошёл со своими союзниками на верхнюю руну. Начинается сражение, вражеский герой **уносит** ноги с 50 хп. И тут ты быстро **прокачиваешь сюрикен**, и убиваешь жертву.

Oprócz wspomnianego już leksemu *выкачивать* pojawiają się inne o bardzo podobnym znaczeniu i strukturze: *прокачивается*, *прокачанная* i *прокачка*, a więc już nie tylko forma werbalna, ale też imienna. Świadczy to o niezwyklej produktywności i szybkim rozprzestrzenianiu się omawianego leksemu. Co więcej, widzimy, że bardzo łatwo tworzy on związki wyrazowe: *прокачанная первая способность*, *скилл прокачивается*, *прокачки первого скилла*, *прокачиваешь сюрикен* – przede wszystkim ze słowami związanymi z rozwojem konkretnych umiejętności postaci. W analizowanej wypowiedzi można znaleźć jeszcze dwa interesujące fragmenty: *спасти тебе задницу* i *не отдать фб* oraz *вражеский герой уносит ноги с 50 хп*. Obydwie wypowiedzi mają zdecydowanie metaforyczny charakter, który łączy się z realiami samej gry. Skrót *фб* odnosi się do inicjalnej części rozgrywki, co oznacza *first blood* – zabicie pierwszego z przeciwników. Natomiast *герой уносит ноги с 50 хп* mówi o tym, że jeden z bohaterów uniknął śmierci i uciekł z pięćdziesięcioma

punktami życia – ang. *hit point*. Pewne rozgoryczenie piszącego post jest wynikiem tego, że pięćdziesiąt punktów życia to na realia *Doty* bardzo mało.

В итоге ухажу **гангаты** на 6 **лвл** и варлок получивший 6 убивает в соло ланаю которая тут же делает **байбек** и дохнет 2 раз. Медуза стоит на **эншентах** (1 пик) до 20 минуты когда у **фармившего** свена врага **мидас-бкб-мом** а у нашей **ланаи фейзы** и 1000 **голды**. В итоге все **шло к сливу** и он закономерно пришел через минут 10. Как **танкованный мидер**, Morphling хорошо чувствует себя в пабах. Он может надежно **КСить** и **денаить крипов**, легко **роумит** и **уходит от гангов**. Morphling нужно **контролировать** практически на всех этапах игры. Если он отстает в начальной игре, он всегда может уйти в лес с одной только с Morbid Mask.

Wszystkie wyróżnione powyżej wyrażenia odnoszą się bezpośrednio do samego przebiegu rozgrywki. Przyjrzyjmy się im nieco bliżej. Związek wyrazowy *ухажу гангаты* składa się z dwóch komponentów – czasownika rosyjskiego oraz angielskiego zapożyczenia. Jest to jedna z fraz najczęściej używanych podczas gry. Oznacza, że *midder* – przypomnijmy: gracz zajmujący środkową linię – schodzi z niej i idzie wspomóc w walce towarzyszy na liniach bocznych – górnej i dolnej. Często od jego decyzji zależy powodzenie lub porażka na tym etapie gry. Nasz środkowy zawodnik może odznaczać się pewnymi cechami np. dużą wytrzymałością na ciosy, co pozwala go określić mianem *танкованный мидер*. Leksem *танк* – czyli jednostka odporna na ciosy, posiadająca dużą ilość punktów życia – odnosi się praktycznie do wszystkich gier ze sfery e-sportu, ale nie tylko. Warto wspomnieć, że funkcjonuje on także w literaturze RPG, gdzie fabuła utworów zostaje osadzona właśnie w świecie gry komputerowej.

Kolejne analizowane przykłady odnoszą się do czynności, jakie mogą wykonywać poszczególni gracze w trakcie rozgrywki: *надежно КСить* и *денаить крипов*. *Крипы* to rodzaj sterowanych przez komputer przeciwników, których zabijanie dostarcza złota oraz doświadczenia niezbędnego dla rozwoju naszego bohatera. Zwróćmy teraz uwagę na dwa czasowniki odnoszące się do rzeczownika *крипы*. U podstawy omawianego słowa leży angielskie zapożyczenie w postaci skrótowca *ks*, który można rozszyfrować jako *kill steal*, dosłownie kradzież zabójstwa. Chodzi o to, że gracz, który zabije przeciwnika lub *kripa*, zyskuje złoto i doświadczenie, a ich kradzież w większości przypadków jest źle widziana i może wywoływać sprzeciw ze strony innych graczy. Zatem wyraz *КСить* oznacza tyle co – kraść zabójstwa. Drugi z czasowników – *денаить* – również ma angielskie pochodzenie. W tym przypadku chodzi o dobijanie wspomnianych wcześniej *kripów* – *denay the creeps*. Takie działania mają na celu pozbawienie przeciwnika złota i doświadczenia, a w rezultacie uzyskanie nad nim przewagi. Przybliżonym fonetycznym zapisem leksemu angielskiego jest także słowo *байбак*, ang. *buyback*. Kiedy bohater ginie może powrócić do gry, oczywiście jeśli spełnia ku temu kilka warunków, np. posiada określoną ilość złota.

Ostatni fragment wpisu, który zdecydowałem się przywołać, brzmi: *у фармившего свена врага мидас-бкб-мом а у нашей ланаи фейзы и 1000 голды*. Spróbujmy rozszyfrować semantykę przytoczonego zdania. Mamy tu do czynienia z kilkoma interesującymi elementami. Pierwszym z nich jest czasownik *фармить*. Jego pierwowzorem jest oczywiście leksem angielski. Omawiane słowo odnosi się do procesu zdobywania doświadczenia, w tym przypadku przez postać o imieniu

Sven. Następnie autor wymienia przedmioty, które Sven posiada. Kolejno będą to: *мидас* – *Hand of Midas*, *бкб* – *Black King Bar*, *мом* – *Mask of Madness*. Druga część zdania zawiera imię – *Ланая* oraz informacje o tym, że posiada ona przedmiot o slangowej nazwie *фейзы*, czyli *Phase Boots*, a także ma w zanadrzu tysiąc sztuk złota. Jak widać, rozszyfrowanie opisywanego zdania bynajmniej nie jest łatwe i wymaga uprzedniego zaznajomienia się z mechaniką gry oraz sposobami jej opisu wykorzystywanymi przez graczy.

Druga część niniejszego artykułu poświęcona jest wyrażeniom odnotowanym podczas samej rozgrywki, często pisanym po presją czasu i emocji. Będzie ona miała charakter minisłownika, w którym postaram się wyjaśnić znaczenia zwrotów, jakie pojawiały się najczęściej. Korpus zebranego w ten sposób materiału przedstawia się następująco:

фу – *fuck you* – Rosjanie praktycznie zawsze piszą ten skrót alfabetem łacińskim, czasami przybiera on formę *fy*;

гж – *good job* – dobra robota, kiedy chcemy kogoś pochwalić za to, co zrobił;

гл hf – *good luck, have fun* – powodzenia, baw się dobrze – wyrażenie zawsze pisane alfabetem łacińskim, przeważnie w inicjalnej fazie rozgrywki;

ганк – prośba o pomoc, skierowana do *middera*, aby ten przyszedł na którąś z linii – górną lub dolną;

гр – *good game*, wyrażenie pozytywnej oceny całej rozgrywki lub jakiegoś jej fragmentu, często używany przez graczy profesjonalnych;

Изи – ang. *easy*, stosowane również w wariacie *ez*. Skrótowiec o niewątpliwie negatywnym zabarwieniu, stosowany na końcu rozgrywki lub w jej trakcie, w celu podkreślenia faktu, że jakieś działanie było bardzo proste. Użyty na końcu meczu stanowi wyraz pogardy dla drużyny przeciwnej i pokazanie, że nie była ona równorzędnym przeciwnikiem. Wśród graczy profesjonalnych praktycznie zakazany;

кк – *ok* – potwierdzenie jakiegoś faktu;

Пак – określenie obraźliwie stosowane w odniesieniu do słabszych graczy, którzy jeszcze nie opanowali gry jakąś postacią. Grają jak raki – nie mają rąk, tylko szczypce;

Соло – zwrot pogardliwy, skierowany głównie do członków własnej drużyny. Osoba, która go używa, przypisuje zwycięstwo wyłącznie sobie, pomijając przy tym innych;

сс – *miss* – zwrot neutralny, używany w momencie, gdy jakiś członek drużyny przeciwnej jest niewidoczny, nie znamy jego lokalizacji. Użyty w formie *сс?* oznacza pretensję do członków drużyny: czemu nie informujecie o braku na mapie wrogich bohaterów;

фб – *first blood* – komenda w kierunku członków własnej drużyny, aby pomogli dokonać pierwszego zabójstwa w grze, które jest premiowane większą ilością złota;

я фид – wyrażenie zdecydowanie negatywne. Najczęściej używane przez graczy, którym coś się nie udało. Cechuje ludzi o słabej psychice lub takich, którzy chcą zepsuć innym rozgrywkę. Czynność, która się za nim kryje, polega na celowych samobójstwach, w wyniku których drużyna przeciwna otrzymuje złoto i doświadczenie;

фф – *finish fast* – wyrażenie wykorzystywane w dwóch sytuacjach: albo przez zrezygnowanego gracza, który chce szybkiego zakończenia gry, lub też przez całą drużynę, jeśli nie widzi ona szansy na zwycięstwo;

из мид – wydźwięk analogiczny jak wyżej – pogardliwy. Wraz ze słowem *мид* stanowi wyrzut pod adresem gracza na środkowej linii. Pozycja ta jest najbardziej odpowiedzialna; najszybciej zdobywa się tu złoto i doświadczenie, ale też najwięcej ryzykuje. Przegrany pojedynek na środkowej linii często skutkuje porażką w całym meczu;

фаст пик – prośba o szybki wybór bohaterów, zwykle kierowana przez gracza, który będzie wybierał jako ostatni, gdyż musi on wziąć pod uwagę to, jakiego wyboru dokonała drużyna przeciwna;

ласт пик – ostatni, najważniejszy wybór, szczególnie w grach profesjonalnych, od niego zależy strategia prowadzenia rozgrywki;

реп – ang. *report* – prośba do drużyny lub ostrzeżenie dla gracza, który narusza porządek rozgrywki. Zgłoszenia przesyłane są do administratora gry, który może ukarać uciążliwego użytkownika. *Reporty* są wysyłane w czterech przypadkach: kiedy gracz zakłóca rozgrywkę, popełnia celowe samobójstwa, nadużywa swoich umiejętności oraz popełnia nadużycie w komunikacji np. używa wulgaryzmów lub obraża innych graczy.

Z uwagi na ograniczenia dotyczące długości danego tekstu niemożliwe okazało się zaprezentowanie całości przeanalizowanej leksyki. Jednakże już na podstawie przedstawionego tu materiału można wyciągnąć pewne wnioski dotyczące slangu graczy. Badania wykazały, że omawiane zjawisko ma jednocześnie dwie cechy: jest dynamiczne, jeśli chodzi o rozwój, oraz statyczne, jeśli chodzi o jego składowe. Dynamika przejawia się w tym, że wciąż tworzone są nowe gry, co powoduje powstawanie nowych leksemów, służących do ich opisu. Jeśli chodzi o statyczność słownictwa, to jest ona związana z jego dość ograniczonym charakterem – jest ono bowiem powiązane z konkretnym produktem, w tym przypadku z grą. Skutkuje to pewną stagnacją leksyki, co bezpośrednio wynika z faktu, że raz opisany produkt nie wymaga tworzenia nowych pojęć i terminów. Jeśli chodzi o stronę formalną, to zdecydowaną przewagę wykazują terminy, u podstaw których leży język angielski. Stanowią one około 70% badanej leksyki. Pozostałe 30% to leksyka powstała na bazie rodzimej – rosyjskiej. Najczęściej mamy do czynienia z zapożyczeniami, które przejęły zasady fleksji imiennej i werbalnej języka rosyjskiego. Z drugiej strony, analizowany problem jest tym ciekawszy, że gry komputerowe powstają także na gruncie, nazwijmy to, nieanglojęzycznym np. *World of Tanks* – której językiem wyjściowym jest rosyjski czy też seria gier o wiedźminie, stworzona pierwotnie w języku polskim. Tu powstaje pytanie: czy w tych przypadkach słownictwo slangowe wykorzystywane do ich opisu również będzie w takim stopniu nasycone zapożyczeniami?

Literatura

- Chmielewska-Łuczak D., Smejliś T., *Komunikacja w świecie gier komputerowych* [w:] *język@multimedia*, A. Dytman-Stasieńko, J. Stasieńko (red.), Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej TWP we Wrocławiu, Wrocław 2005, s. 325–335.
- Dytman-Stasieńko A., Stasieńko J. (red.), *język@multimedia*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej TWP we Wrocławiu, Wrocław 2005.
- Graszewicz M., Lewiński D., *O nieistnieniu cyberprzestrzeni* [w:] *język@multimedia*, A. Dytman-Stasieńko, J. Stasieńko (red.), Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej TWP we Wrocławiu, Wrocław 2005, s. 336–348.

Szczerbowski T., *Polskie i rosyjskie słownictwo slangowe*, Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków 2018.

Urbańska-Galanciak D., *Elementy socjolektu graczy komputerowych* [w:] *język@multimedia*, A. Dytman-Stasieńko, J. Stasieńko (red.), Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej TWP we Wrocławiu, Wrocław 2005, s. 438–447.

Большой толковый словарь русского языка, под. ред. С.А. Кузнецова, Норинт, Санкт-Петербург 2004.

Лутовинова О.В., *Лингвокультурологические характеристики виртуального дискурса*, Волгоград 2009, с. 127, <https://www.dissercat.com> [dostęp: 8.12.2020].

Часовский П.В. *Социопсихолингвистический анализ компьютерно-игрового дискурса*, Челябинск 2020, <https://www.dissercat.com> [dostęp: 8.12.2020].

Selected elements of Russian slang from the field of esports

Abstract

This article concerns the issue of Russian slang used in e-sport by computer players. The research material was taken from the forums devoted to game Dota 2. Analysis of the collected lexemes was aimed at determining their meaning and the context in which they are used. About two hundred units were analysed.

Key words: e-sport, slang, video games, communication

Избранные элементы русского сленга из области киберспорта

Резюме

Данная статья посвящена анализу русского сленга геймеров из области киберспорта. Анализу подвергается около двухсот слов и выражений. Материалом для исследований послужили форумы и чаты, посвященные игре Dota 2. Анализ собранных лексем был направлен на определение их значения и контекста, в котором они используются.

Ключевые слова: киберспорт, сленг, компьютерные игры, коммуникация

Marcin Dziwisz, dr
ORCID: 0000-0002-8604-2353
Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
Instytut Neofilologii
e-mail: dziwiszmarcin1985@gmail.com

Marcin Dziwisz, PhD
Pedagogical University of Cracow
Institute of Modern Languages

Olga Gulegina

Имитация детской речи в избранной русскоязычной литературе на лексико-семантическом уровне

В данной статье проанализированы особенности естественной детской речи (примеры взяты из трудов исследователей) в сопоставлении с особенностями речи литературных персонажей в произведениях русскоязычных писателей XX–XXI вв. на лексико-семантическом уровне. Выделены наиболее частотные детские речевые инновации, к которым прибегают писатели, имитируя детскую речь.

Термин *детская речь* означает совокупность особенностей онтогенетического развития речи ребенка, обусловленных его возрастом и уровнем интеллектуального развития¹. В детской литературе (при создании образа ребенка) писатели стремятся отразить многие особенности его развития: мышление, поведение, речь, мировосприятие.

Авторы для создания речевой характеристики персонажей-детей последовательно имитируют детскую речь, передавая определенные фонетические, словообразовательные, морфологические, лексико-семантические и синтаксические черты детской речи, стараясь определенным образом, противопоставить язык маленьких героев и язык героев взрослых.

Говоря о формировании активного словарного запаса подрастающего человека, Л.С. Выготский и А.Р. Лурия подчеркивали, что детские слова не сразу становятся абсолютными словесными знаками и классифицируются. В сознании ребенка слова постепенно становятся независимыми от предметности и ситуаций, с которыми они были связаны первоначально, и их значения меняются².

Поначалу слово находится на стадии *ситуативной закреплённости*, оно связано с определённой ситуацией, нахождением предмета в определённых условиях³.

¹ В.Н. Ярцева, *Лингвистический энциклопедический словарь*, Советская энциклопедия, Москва 1990, с. 36.

² Л.С. Выготский, *Психология развития человека*, Эксмо, Москва 2005, с. 46.

³ А.Р. Лурия, *Язык и сознание*, под редакцией Е.Д. Хомской, Изд-во МГУ, Москва 1979, с. 14.

«Мне это тоже нравится», – говорит Кристофер Робин, – но что мне нравится делать больше всего, это – **НИЧЕГО**».

«А как ты делаешь ничего?», спросил Пух, прерываясь после долгого размышления. «Ладно, это когда люди тебя спрашивают: „Что ты собираешься делать, Кристофер Робин?“, а ты говоришь: „Да ничего“, а потом идешь и делаешь». (Б. Заходер, *Винни Пух и все-все-все*).

В предметном сознании ребенка *что-то делать* – это или конкретные действия и ситуации (*катаюсь на велосипеде, играю в кубики, строю домик из песка*) или процесс изготовления чего-либо конкретного (*делаю снежинку, делаю домик, делаю калачики из глины*). В первом ответе Кристофера слово *ничего* звучит контекстуально достаточно привычно (*Что нравится делать? – Ничего. [= Ничего не нравится делать]*). А вот реплика Пуха *А как ты делаешь ничего?* указывает на действие, направленное на объект (*делать + сущ. в вин.п.*), отрицательное местоимение принимает функции существительного конкретного. Поэтому можно говорить о том, что слово проявляется в ситуативной закреплённости за конкретной речевой ситуацией. *Ничего*неделание в сознании маленького Кристофера (словесное *ничего*) превращается в конкретную деятельность.

Даже в старшем дошкольном и в школьном возрасте, когда ребенок уже освоил контекстную речь и может последовательно рассказывать о событиях, он неосознанно возвращается к речи ситуативной, когда, например, бывает взволнован происходящим. Речь в таком случае фрагментируется, действия, которые выражаются глагольными формами, могут заменяться существительными конкретными, их употребление обуславливается конкретной картинкой. См., в частности, случай, описанный А. Барто в стихотворении *Сильное кино*:

Домой придет
Мой старший брат,
Он мне расскажет
Всё подряд,
Он объяснит мне,
Что к чему.
А я большая!
Я пойму.
И вот он начал
Свой рассказ:
– Они ползут,
А он им – раз!
А тут как раз
Она ползла,
А он как даст ему
Со зла!
Они ей – раз!
Она им – раз!
Но тут как раз

Её он спас,
Он был с ней
Заодно...
Ух, сильное кино!
Нет, видно, я еще мала:
Я ничего не поняла.

Слово *раз* (просторечное существительное, означающее «удар, оплеуха»)⁴ может перениматься детьми из речи взрослых (его употребление также вызвано конкретной ситуацией: конфликтом, бытовым спором или литературной нормой, с упрощениями, небрежном) слово *раз* также может выступать в значении сказуемого.

Постепенно в сознании растущего ребёнка формируется предметная соотнесённость слова (денотативное значение). Наименование предмета уже не обязательно связано с его положением в пространстве в данный момент. Эта стадия характеризуется расширением значения слова (*лексико-семантической сверхгенерализацией*) или *сужением значения слова*.

Один Осьминог подошёл к Осьминогу
И в знак уваженья **пожал ему ногу**. (Р. Муха, *Один Осьминог подошёл к Осьминогу*).

В данном случае сочетание *пожать ногу* – *лексико-семантическая сверхгенерализация*, то есть расширение референции слова, распространение сферы его использования на более широкий, чем при нормативном употреблении, круг денотатов⁵, без учета налагаемых на привычную сочетаемость слов ограничений, (например, *кривоногие руки*, где *кривоногие* – не только *кривые, неуклюжие (как ноги)*, но и *некоординированные, неумелые*, что больше касается *рук*); *посоли сахаром*, где *посолить* – это не только '*посыпать солью*', но и '*посыпать любым сыпучим веществом*').

Отделение существенных свойств какого-либо понятия от его несущественных свойств – это *понятийная соотнесённость*⁶ (например, *мячиками* являются любые *мячи* независимо от формы и цвета).

Описанные этапы формирования у ребенка понятийной сферы, выделенные С.Н. Цейтлин, мобильность в восприятии ребёнком закрепленных за словами значений, другой исследователь, М.М. Кольцова представляет как степени процесса обобщения значений слов.

Особую трудность в этом процессе вызывают у детей *термины родства*. Особенностью является релятивность семантики данных слов – любое из них предполагает существование некоей точки отсчета, некоего лица, по отношению к которому устанавливаются родственные отношения⁷.

⁴ Толковый словарь русского языка в 4-х томах, <http://feb-web.ru/feb/ushakov/ush-abc/17/us3b1207.htm> [дата обращения: 23.11.2021].

⁵ Д.Э. Розенталь, М.А.Теленкова, *Словарь – справочник лингвистических терминов*, Просвещение, Москва 1976, с. 44.

⁶ С.Н. Цейтлин, *Язык и ребенок: Лингвистика детской речи: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений*, Владос, Москва 2000, с. 186.

⁷ См. там же, с. 63.

В приведённом ниже эпизоде маленькая героиня путает именованья членов семьи, что понятно: маленькому человеку вряд ли доступно осознание сложных внутрисемейных связей (один и тот же член семьи может именоваться по-разному, исходя из его отношений с разными членами семьи, например, внуком (для бабушки), сыном (для матери), братом (для других детей его же родителей), отцом, дядей и т.д.).

- Бабушка, бабушка, я чья дочка?
- Ты Фебина **дочь**, моего **сыночка**.
- Мой папа большой, а совсем не сыночек!
- **Сыночек. Брат** четырёх моих **дочек**.
- Помнишь, мы были у **старшей**, Авдотьи?
- Да разве у **дочки** мы были? У **тёти**!
- Тётю твою я в люльке качала...
- **Бабушка**, стой, объясни сначала. (Я. Аким, *Кто кому кто?*).

Дети вербально корректируют слова, так как у них происходит парадоксальная семантизация через «*прояснение*» *внутренней формы слов* – фиксации первоначального образа, мотивирующего значение слова (см. пример из К.И. Чуковского: *белка – рыжка*).

Ручеёк. Ручеёк –
Скворчик голосистый.
Ты о чём? О чём поёшь
под травой росистой? (Н. Сочихин, *Ручеёк*).

Ребёнок заполняет номинативную лакуну, так как в языке отсутствует однословная существительная номинация для обозначения шума ручья. Существительное *скворчик* образуется от глагола *скворчать*. Сочетание *скворчик голосистый* можно отнести к категории детской метафоризации.

Явления *прояснения* *внутренней формы слов* в речевом сознании ребёнка, попытки детей определять их этимологию творчески обыгрываются авторами в художественных произведениях. Например, в стихотворении Б. Заходера *Странное происшествие* персонажем неожиданно становится Котлета, а характеристиками Кота – времена года: *Кот лета* совпадает по звучанию с *котлета* (слово будто бы распадается на части, каждая из которых закреплена в сознании ребенка за конкретным понятием). А если есть *Кот лета*, можно продолжить цепочку: *Кот весны*, *Кот зимы*, *Кот осени*, и если *кот лета* – это что-то соотносимое с *котлета*, то почему бы *кот* не может стать *антрекотом*, то есть *котом* с некой таинственной чертой *антре*.

Однажды,
Точнее – когда-то и где-то,
С голодным **Котом**
Повстречалась **Котлета**...
Ах, если б Вы знали,
Как жаждут **Котлеты**
Узнать Ваши тайны

И Ваши секреты!
 Скажите скорее,
 Какого вы рода?
 Вернее – какого Вы времени года:
Кот осени Вы? **Кот весны**?
Кот зимы? А может, **Кот лета**,
 Как мы?
 А может быть даже,
 Вы Кот-Круглый-Год?
 А может быть,
 Может быть, вы – **антрекот**?

Нами были найдены примеры, иллюстрирующие факты употребления детьми слов при полном незнании их значений:

«А что такое **Северный Полюс**?» – спросил он. Ну, **это такая штука, которую открывают**, – небрежно сказал Кристофер Робин, который и сам не очень точно знал, что это за штука. (Б. Заходер, *Винни Пух и все-все-все*).

Словосочетание *Северный Полюс* связывается у персонажа именно с тем контекстом, в котором оно было впервые услышано, и значение его зафиксировано в сознании именно исходя из контекста: единственное, что знает персонаж о *Северном Полюсе* – это то, что его *открывают*.

Для придания собственной речи большей экспрессивности дети нередко прибегают к гиперболизации.

Согласно В.В. Лукашевич, *гиперболизация* является формой синтеза представлений в процессах воображения, то есть процессах создания новых образов на основе имеющихся⁸. Для ребенка гиперболизация – это представления об увеличении или уменьшении предмета или субъекта, изменении его осязаемых качеств. Среди смыслов и идей, выражаемых гиперболически, по мнению Л.П. Крысина, наиболее типичны:

- плохое состояние здоровья: *кожа да кости; как скелет*;
 - повторяемость событий: *сто раз тебе говорил; вечно ты опаздываешь*;
 - наличие в избытке: *завались, залейся, выше головы, через край, навалом, уйма, пропасть, бездна, куча*;
 - полное отсутствие: *совсем пусто, шаром покати, ни крошки, ни души* и т.п.⁹
- Примеры **гиперболы** в речи персонажей:

Нет, ребята, это слишком! Он в очках явился вдруг!
 Во дворе сказал мальчишкам: – Я **ужасно близорук**! (А. Барто, *Очки*);

И тут вошел бы папа после работы, и не успел бы он даже раздеться, а я бы уже закричал: «Ага, явился! **Вечно тебя надо ждать**! Мой руки сейчас же!»
 (В. Драгунский, *Бы*);

⁸ В.В. Лукашевич, Е.Н. Пронина, <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook667/01/part-004.htm> [дата обращения: 23.11.2021].

⁹ Л.П. Крысин, <http://philology.ru/linguistics2/krysin-04d.htm> [дата обращения: 26.11.2021].

Ты почему это завела моду без хлеба есть? Вот еще новости! Ты погляди на себя в зеркало, на кого ты похожа? **Вылитый Кощей!** (В. Драгунский, *Бы*);

Ну-ка, покажи ногти! Это **ужас, а не ногти**. Это **просто когти!** Где ножницы? Не дергайся! **Ни с каким мясом я не режу**, а стригу очень осторожно. Не хлюпай носом, ты не девчонка. (В. Драгунский, *Бы*);

Робин Бобин Барабек скушал **сорок человек**,

И корову, и быка, и кривого мясника. (К. Чуковский, *Робин Бобин Барабек*).

В детской речи слова могут использоваться в несвойственных для них значениях. В приведенном ниже тексте прилагательное *арбузный* переносится персонажем на именование переулка, где продаются арбузы (ср. в первичном значении = «исходящий от арбуза»: *арбузный вкус, арбузный сок*):

Пойдем, Валька, сходим в тот **арбузный** переулок, может быть, там опять арбузы разгружают. (В. Драгунский. *Арбузный переулок*).

На этапе освоения ребенком лексико-семантической стороны речи наблюдаются разного рода *смешивания*, эта особенность, характерная для формирующейся мыслительной деятельности ребенка, используется детскими авторами для создания разного рода стихотворений-путаниц (традиция берет свои корни в детском фольклоре – см. *потешки*), ср. К. Чуковский *Путаница*, Б. Заходер *Кит и кот*, Л. Филатов *Оранжевый кот*, А. Арканов и Г. Горин *Оранжевая песня*.

Можно обнаружить самые разные типы смешивания, например *созвучных слов переход* – *паракот*, *перевоз* – *паравоз*, *кот* – *кит*.

Через рельсы – переход, а **на рельсах – паракот**.

Через речку – перевоз, а **на речке – паровоз**... (Г. Сапгир, *Складно-нескладно*).

Жили-были КОТ и КИТ. КОТ – огромный, просто страшный! КИТ был маленький, домашний. КИТ мяукал. КОТ пыхтел. КИТ купаться не хотел. (Б. Заходер, *Кит и кот*).

Другой пример – *смешивание слов-антонимов*, например:

А у нас **сегодня** кошка

Родила **вчера** котят.

Котята выросли немножко,

А есть из блюдца не хотят. (С. Михалкова, *А что у вас?*).

Достаточно частотными являются случаи словесной замены, происходящей вследствие *ложной ассоциации*:

– Ну, – сказала Сова, – **обычная процедура** в таких случаях нижеследующая...

– Что значит **Бычья Цедура?** – сказал Пух. (Б. Заходер, *Винни пух и все-все-все*).

По всей видимости, из звучащего фразового потока персонажем вылавливаются слова с конкретными значениями, таким образом *обычная процедура* препарируется в *бычья цедура*.

Замены могут быть паронимическими (*фарш – фарс, экскаватор – эскалатор, пюре – перо*). На основании *параномазии* может происходить *детская этимологизация*, в частности тогда, когда ребёнок пытается определить значение незнакомой языковой единицы (*будильник – гудильник – связывается с гудит*), *грейпфрут – грейпфрукт* (связывается с *фрукт*) – примеры заимствованы из наблюдений С.Н. Цейтлин¹⁰.

«Я Вас очень прошу», – написал мне Чудак
И поставил в конце **попросительный** знак. (Р. Муха, *Просьба*).

Модифицируется звуковая оболочка слова *вопросительный*, однако значение, которое персонаж вкладывает в слово *по/просительный*, исходит от слов *просить, просьба*.

В собранном нами текстовом материале большое число примеров отражает такое явление детской речи, как *метафорический перенос* (перенос на основании сходства признаков):

С папой мы идём в поход,
Я с морковкою вперёд.
Съел морковкины я «ноги»
Сил прибавится в дороге. (Н. Календарева, *С морковкою вперед*);

А у меня портфель в руке с огромной двойкой в дневнике,
С тяжелой двойкой в дневнике.
А все шагают налегке... (Э. Мошковская, *Двойка*);

У меня подарок –
Вкусная рубашка:
Вышита клубника
С вишней на кармашках. (Р. Куликова, *Вкусная рубашка*).

Некорректное словоупотребление, проявляющееся в использовании слов в несоответствующих контекстах и в *нарушении законов лексической сочетаемости* или смыслового согласования иллюстрируют следующие примеры:

Наконец очередь Нинки.
Нина твердит без запинки:
– Дайте фунт кваса,
Бутылку мяса,
Спичечный песок,
Сахарный коробок,
Масло и компот.
Деньги – вот. (Ю. Владимиров, *Ниночкины покупки*);

Нам приходится порою **есть на Первое – Второе**. (Р. Муха, *Нам приходится порою...*);

¹⁰ С.Н. Цейтлин, *Язык и ребенок...*, с. 23.

Так кататься невыгодно. Можно расквасить себе нос. (Н. Носов, *Про Гену*);

И вместо дяди Гриши во двор пришли три девушки. Они все были очень красиво одеты: носили **мужские длинные штаны, измазанные разными красками и совершенно твердые**. (В. Драгунский, *Сверху вниз, наискосок*).

К.И. Чуковский полагает, что глупые и наивные детские вопросы и предположения рождаются именно потому, что ребёнок обладает относительно малыми знаниями о закономерностях жизни и природных явлениях. Ребенок пытается осмыслить окружающий мир, выявить имеющиеся причинно-следственные связи между явлениями реальности¹¹. Детское сознание нередко устанавливает связи между несвязанными друг с другом и независимыми друг от друга событиями:

Лист зелёный облетает, по траве сухой шуршит,
Потому что он плохими к ветке нитками пришит...

Зяблик больше не летает, как известно оттого:

Крылья к туче примерзают, примерзают у него. (А. Введенский, *Умный Петя*).

В анализируемом материале отмечены примеры, свидетельствующие о *недостаточно точном именовании* предметов детьми, нечётком представлении со стороны ребёнка об их признаках и действиях. Всё это происходит вследствие недостаточно отчетливого и полного усвоения семантики слов или наложения значений, связанных с однотипными характеристиками предмета (например, по цвету):

Мы гуляли по Неглинной,
Заходили на бульвар,
Нам купили синий-синий,

Презелёный красный шар. (С. Михалков, *А что у вас?*).

В следующих фрагментах, имитирующих реплики детей, обнаруживается *конкретный характер детского мышления и буквальное понимание* отдельных слов и выражений:

Прислала мне тётя печенья, конфет,
Варежки, шарф и **горячий привет**.
Вот варежки, шарф и конфеты с печеньем...

Где же привет? Я смотрю с нетерпением!

И с чем он? С грибами? С капустой? С вареньем?

Наверное, мама привет этот прячет,

Чтобы остыл, видно, очень горячий. (О. Дриз Привет)

¹¹ К.И. Чуковский, *От двух до пяти*, Лимбус Пресс, Санкт-Петербург 2000, с. 24.

Персонажем буквально понимается выражение *горячий привет*, где слово *горячий* употребляется в переносном значении¹².

Прямое значение слова *горячий* «имеющий высокую температуру» связывается в мышлении ребенка-персонажа с тем, что можно передать в гостинце, – например, с *горячим пирогом*.

Сложности, которые представляет для ребенка поначалу понимание переносного значения слов, по словам Л. Рубинштейна, «свидетельствуют прежде всего о затруднительности для него операций соотносящего абстрагирующего мышления», которые выявляют, в свою очередь, «специфическое для соответствующего уровня детского мышления соотношение между словом и его значением, между речью и мышлением»¹³.

Особенности детского мышления проявляются в специфическом отношении ребенка к переносному значению слов – он понимает их буквально.

«Я думаю, не сегодня, дорогуша. В другой день».

«Завтра?», – говорит Ру с надеждой.

«**Увидим**» – сказала Канга.

«**Ты всегда видишь**, и ничего не происходит», – печально сказал Ру. (Б. Заходер, *Винни Пух и все-все-все*).

В приведенном примере обнаруживается трудность понимания одним из персонажей абстрактного *увидим*, которое употребляется в тех случаях, когда кто-то не хочет говорить о том, что станет ясно позже, или же уклоняется от ответа. Это непонимание вызывает использование персонажем Ру глагола *видеть* в прямом значении «воспринимать зрением»¹⁴.

Ту же особенность речемыслительного поведения ребенка мы видим в следующих примерах:

Наверное, я **молоко обижала**.

С чего бы оно из кастрюли сбежало? (Р. Муха, *Молоко*);

Мы младшего брата давно уже **ждём**...

Мы ждём его вечером, ждём поутру

Любимого брата, а может, сестру. (М. Бородинская, *Ждём брата*);

Плачет старый мяч футбольный: «Как мне горько! Как мне больно!

Бьют меня и **забивают**, да ещё и **надувают!**» (М. Бородинская, *Мяч*).

Кристофер Робин сказал, что не может быть такого имени – Посторонним В., а Пятачок ответил, что нет, может, нет, может, потому что дедушку же так звали! И «В» –это просто сокращение, а полностью дедушку звали Посторонним Вилли, а это тоже сокращение имени Вильям Посторонним.

¹² С.И. Ожегов, <http://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=5580> [дата обращения: 16.11.2021].

¹³ С.Л. Рубинштейн, http://pedlib.ru/Books/1/0180/1_0180-389.shtml [дата обращения: 30.10.2021].

¹⁴ С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова, *Толковый словарь русского языка*, 4 изд., А ТЕМП, Москва 2006, с. 944.

«У дедушки было два имени, – пояснил он, – специально на тот случай, если он **одно где-нибудь потеряет**». (Б. Заходер, *Винни Пух и все-все-все*).

В последнем примере отражается конкретный, практический характер детского мышления. Персонаж объясняет наличие второго имени необходимостью – оно является запасным на случай потери.

Принесли ребята новость:
Потерял Валерка совесть!
Вот растяпа так растяпа.
Как же он такое смог?
Это ж совесть, а не шляпа.
Не портфель, не кошелек! (Г. Граубин, *Совесть*).

В этом отрывке также наблюдается сложность в восприятии детьми абстрактного характера некоторых действий (*потерять* можно нечто конкретное, предметное), в то время как *потерять совесть* – понятие абстрагированное, поведенческое (не чувствовать ответственности перед собой и людьми). Ребенок буквально воспринимает выражение – *потерять* можно *шляпу, портфель и кошелек*, а значит, если кто-то *теряет совесть*, – он лишается чего-то осязаемого.

В возрасте 3–5 лет (средний дошкольный возраст) у ребёнка возникает *внеситуативно-познавательная форма общения* (когда он выходит за рамки данной, непосредственно ощущаемой ситуации)¹⁵, характеризующаяся наличием большого количества вопросов об окружающей действительности типа *Зачем... ? Почему... ? Отчего...*

– **Отчего** у мамочки
На щеках две ямочки?
– **Отчего** у кошки
Вместо ручек ножки?
– **Отчего** шоколадки
Не растут на кровати?
– **Отчего** у няни
Волоса в сметане?
– **Отчего** у птичек
Нет рукавичек?
– **Отчего** лягушки
Спят без подушки?..
– Оттого, что у моего сыночка
Рот без замочка.
(С. Черный, *Приставалка*).

Отдельного внимания заслуживают примеры, демонстрирующие *специфическое употребление* детьми *фразеологических единиц*. Даже при адекватном понимании фразеологизмов у детей могут возникать трудности

¹⁵ Н.С. Старжинская, <http://elib.bspu.by/handle/doc/10517> [дата обращения: 30.10.2021].

в их употреблении, обусловленные образностью этих единиц языка, поскольку ребёнку редко удастся уловить их метафорический, переносный смысл. Например, в приведённых ниже ситуациях персонажи (понимая общий смысл беседы) ориентируются скорее на образ, возникающий у них при восприятии фразеологизма (если можно *сидеть на чьей-то шее* («быть материально зависимыми от кого-либо»), значит, можно *сидеть и на собственной* («не зависеть»):

– Кто с малых лет приучится трудиться, тот вырастет хорошим человеком и **никогда не будет на чужой шее сидеть**.

– А я и не буду на чужой шее сидеть, – сказал Гена. – **Я на своей шее буду сидеть**».
(Н. Носов, *Про Гену*).

Сравни подобный пример (понятийный перенос внутри фразеологической структуры):

В семье Осьминых ужасная драма:
За завтраком ссорятся Папа и Мама.
А бедные Детки стоят на пороге
И просят родителей **взять себя в ноги**. (Р. Муха, *Семейная драма*).

Выражение *взять себя в руки* означает «прийти в состояние самообладания». Происходит замена одного из компонентов фразеологизма, хотя его общее значение для ребенка вполне понятно.

Но главное ... иногда говорил неправду, то есть врал иногда так, что **себя не помнил**. (Н. Носов, *Про Гену*).

Устойчивое словосочетание *не помнить себя* означает «не отдавать себе отчёт в своих поступках из-за сильного душевного расстройства»¹⁶. В данном фрагменте фразеологизм употреблен в несвойственном ему контексте, не к месту.

В произведениях Н. Носова и В. Драгунского фиксируется частотное употребление фразеологических единиц персонажами-детьми (*брать себя в руки; в два счета; гнуть в бараний рог; выводить на чистую воду; и дело с концом; как с луны свалился; хоть кол на голове теши* и др.), однако стоит учитывать, что персонажи этих авторов как правило, дети, которым больше 5 лет, и метафорический перенос, свойственный речи, охватывающей фразеологизмы, уже вполне характерен в их речевом поведении. Справедливости ради можно сказать, что специфические ошибки в употреблении фразеологизмов нередки и в речи взрослых носителей языка.

В результате анализа собранного текстового материала нам удалось выделить следующие черты детской речи (на лексико-семантическом уровне), которые имитируются авторами стихотворений и рассказов (повестей), героями которых являются дети:

¹⁶ А.К. Жолковский, И.А. Мельчук, *Толково-комбинаторный словарь русского языка, [в:] Опыты семантико-синтаксического описания русской лексики*, Яск, Москва 1984, с. 317.

- 1) ситуативная закреплённость значения слова;
- 2) расширение значения слова (лексико-семантическая сверхгенерализация);
- 3) парадоксальная семантизация путём прояснения внутренней формы слов;
- 4) употребление слов при непонимании их значений (угадывание по контексту);
- 5) различного рода перенесения и смешивания слов (например, смешивание терминов родства, связанных с релятивностью их семантики; ложные ассоциации);
- 6) детская этимологизация;
- 7) гиперболизация;
- 8) метафорический и метонимический перенос;
- 9) некорректное словоупотребление и недостаточно четкая номинация;
- 10) отражение конкретного (практического) характера мышления и буквального понимания детьми слова и выражений, имеющих переносные значения (непонимание метафор, переносного смысла, многозначности);
- 11) специфическое употребление фразеологических единиц.

На основе наблюдений можно заключить, что черты живой детской речи на лексико-семантическом уровне легко поддаются стилизации, в связи с чем находить их текстовые отражения в языке детских писателей не так сложно. Для многих авторов явления, характерные для развивающегося речемыслительного поведения ребенка, становятся предметом языковой игры, они используют их в качестве художественных приёмов.

Литература

Выготский Л.С., *Психология развития человека*, Эксмо» Москва 2005.

Жолковский А.К., Мельчук И.А., *Толково-комбинаторный словарь русского языка*, [в:] *Опыты семанτικο-синтаксического описания русской лексики*, Яск, Москва 1984.

Крысин Л.П., *О средствах гиперболизации*, <http://philology.ru/linguistics2/krysin-04d.htm> [дата обращения: 26.11.2021].

Крысин Л.П., *Русское слово, свое и чужое: Исследования по современному русскому языку и социолингвистике*, <http://philology.ru/linguistics2/krysin-04d.htm> [дата обращения: 26.11.2021].

Лукашевич В.В., Пронина Е.Н., *Психология личности*, <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook667/01/part-004.htm> [дата обращения: 23.11.2021].

Лурия А.Р., *Язык и сознание*, под ред. Е.Д. Хомской, Изд-во МГУ, Москва 1979.

Ожегов С.И., *Толковый словарь Ожегова онлайн*, <http://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=5580> [дата обращения: 16.11.2021].

Ожегов С.И., Шведова Н.Ю., *Толковый словарь русского языка*, 4 изд., А ТЕМП, Москва 2006.

Розенталь Д.Э., Теленкова М.А., *Словарь – справочник лингвистических терминов*, Просвещение, Москва 1976.

Рубинштейн С.Л., *Основы общей психологии*, Питер, 2000, http://pedlib.ru/Books/1/0180/1_0180-389.shtml [дата обращения: 30.10.2021].

Старжинская Н.С., *Детская речь в зеркале детской литературы*, <http://elib.bspu.by/handle/doc/10517> [дата обращения: 30.10.2021].

Цейтлин С.Н., *Язык и ребенок: Лингвистика детской речи*: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений, Владос, Москва 2000.

Чуковский К.И., *От двух до пяти*, Лимбус Пресс, Санкт-Петербург 2000.

Ярцева В.Н., *Лингвистический энциклопедический словарь*, Советская энциклопедия, Москва 1990.

Imitation of children's speech in selected Russian literature at the lexico-semantic level

Abstract

The article highlights and characterizes the methods of representing children's speech in Russian-language fiction, analyzing the features of natural children's speech in comparison with the speech of literary characters in the works of Russian-speaking writers of the XX–XXI centuries. At the lexical-semantic level, a number of signs of lively, colloquial children's speech were identified, the most frequent of which are: metaphorical transfer; mixing of closely related and same-root words; antonyms; incorrect word usage; and reflections of the concrete. The examples illustrate the practical nature of children's thinking, and their literalistic understanding of words and expressions that have figurative meanings.

Key words: Children's speech, metaphorical transference, language play, children's etymologization, overgeneralization, hyperbolization

Имитация детской речи в избранной русскоязычной литературе на лексико-семантическом уровне

Резюме

В статье выделяются и характеризуются приемы репрезентации детской речи в русскоязычной художественной литературе, анализируются особенности естественной детской речи в сопоставлении с речью литературных персонажей в произведениях русскоязычных писателей XX–XXI веков. На лексико-семантическом уровне выявлен ряд признаков живой детской разговорной речи, самыми частотными из которых являются метафорический перенос, смешивание близкородственных и однокоренных слов, антонимов, некорректное словоупотребление, отражение конкретного, практического характера детского мышления и буквального понимания детьми слов и выражений, имеющих переносный смысл.

Ключевые слова: детская речь, метафорический перенос, языковая игра, детская этимологизация, сверхгенерализация, гиперболизация

Olga Gulegina, mgr

ORCID: 0000-0002-5381-9867

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

Instytut Neofilologii

e-mail: olga.gulegina@up.krakow.pl

Olga Gulegina, master's degree

Pedagogical University of Cracow

Institute of Modern Languages

Jadwiga Grunwald

Przemiany zachodzące w systemie tworzenia rzeczowników złożonych (na przykładzie nowo powstałych złożeń w dobie pandemii koronawirusa)

11 marca 2020 roku Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) ogłosiła pandemię nowego koronawirusa. Wydarzenie to w istotny sposób zdominowało rok 2020, zmieniając nasze życie prywatne i zawodowe. Nowa rzeczywistość szybko znalazła odzworowanie w języku. Wraz z rozwojem sytuacji do języka potocznego przenikało coraz więcej wyrazów do tej pory używanych wyłącznie przez specjalistów; lawinowo zaczęły się również pojawiać wyrazy nowe, opisujące dotychczas nieznanne zjawiska. Każdego dnia na łamach prasy i w środkach masowego przekazu pojawiają się neologizmy w postaci złożeń, kontaminacji i derywatów prostych. Odzwierciedlają one nie tylko, jak wielkie piętno szerząca się epidemia odcisnęła na licznych aspektach życia współczesnego człowieka, ale również – fenomeny i procesy zachodzące aktualnie w zakresie słowotwórstwa języka polskiego.

Celem artykułu jest prezentacja dynamicznych zmian w polskim systemie leksykalnym, szczególnie zaś zjawiska tzw. ameroglobalizacji oraz tendencji do degradacji stylu neutralnego na przykładzie wybranego słownictwa, które pojawiło się w uzusie językowym po ogłoszeniu pandemii wirusa SARS-CoV-2 w Polsce. Materiał badawczy pochodzi z polskich środków masowego przekazu, publikowanych w polskich portalach informacyjnych od początku roku 2020 do końca kwietnia 2021 roku. Wyekscerpowane jednostki leksykalne wyselekcjonowano z różnych stron internetowych o charakterze informacyjnym zarówno przy pomocy wyszukiwarki Google oraz wyszukiwarki tekstów Frazeo.pl, a także z serwisu Twitter. Ich dobór jest dowolny, gdyż sytuacja epidemiczna w kraju w dalszym ciągu wydaje się rozwojowa. Leksemy poddane zostały analizie strukturalno-semantycznej, mającej na celu zaprezentowanie wpływu czynników zewnętrznych na leksykę polską oraz na naturę środków językowych wykorzystywanych przez użytkowników do opisu zmienionej przez wirus rzeczywistości.

1. Wyrazy złożone w języku polskim

Tradycja badań i związanych z nimi klasyfikacji polskich wyrazów złożonych jest bogata i różnorodna. Jednym z pierwszych badaczy, którzy podjęli temat złożeń leksykalnych, był Stanisław Szober, definiujący je jako wyrazy zawierające więcej

aniżeli jeden pierwiastek. W zależności od struktury badacz podzielił je na *zestawienia* i *zrosty*. Zaobserwował przy tym, że wzajemny stosunek zachodzący pomiędzy poszczególnymi częściami wyrazów złożonych realizuje się w dwojaki sposób: albo za pomocą przyrostków fleksyjnych (w przypadku zestawień), albo ich braku (w zrostach)¹. Również Zenon Klemensiewicz definiował wyrazy złożone jako takie, w których skład wchodzi dwa rdzenie², natomiast Henryk Gaertner reprezentował podejście nieco odmienne, postrzegając wyrazy złożone jako twory powstające z zespolenia nie rdzeni, ale pni³.

Rozbudowaną analizę wyrazów złożonych podjęła swego czasu Irena Klemensiewiczówna, uzupełniając powyższe definicje o kolejne aspekty. Pierwszym z nich są kwestie wynikające z natury morfemów, które wchodzi w skład złożenia. Badaczka przedstawia liczne kontrowersje, jakie budzą złożenia z przedrostkami, występującymi samodzielnie jako przyimki. Inne wątpliwości wzbudzają zrosty, w skład których wchodzi rdzenie obce, np. *hydroskopia*, *teologia*. Badaczka wyraża pogląd, że wyrazy takie nie mogą być traktowane jako złożenia, gdyż z punktu widzenia polszczyzny należałoby je uznać za jednordzenne. Nie rozumiemy bowiem ich części składowych, rozumiemy tylko całość. Przykładowo cząstki *astro-*, *-logia* nic w polszczyźnie nie znaczą, a w rezultacie – nie mają rdzenia. Konkludując, Klemensiewiczówna do wyrazów złożonych zalicza tylko struktury zawierające przynajmniej dwa polskie rdzenie, czyli takie, które występują obecnie jako morfemy główne w wyrazach pojedynczych, należących do zasobów słownikowych języka polskiego⁴.

Alicja Nagórko dzieli złożenia zarówno na zrosty (kompozycje bez afiksów), zestawienia (jednostki nazwowe o strukturze współrzędnej, por. *Ruciane-Nida* bądź też niewspółrzędne, por. *samochód pułapka*) oraz złożenia właściwe (charakteryzujące się największą kompilacją formy, np. *wiel-o-ród-k-a*). Analiza tych ostatnich ujawnia piętrową organizację składników. Cechą kompozycji jest jej nominalny charakter, w ten sposób bowiem tworzy się w zasadzie tylko rzeczowniki i przymiotniki. U podstaw złoża leżą natomiast frazy czasownikowe bądź rzeczownikowe, podrzędnikami zaś mogą być: inne rzeczowniki, przymiotniki lub liczebniki⁵. Ugruntowało się rozumienie wyłączające z grupy wyrazów złożonych formacje prefiksalne, pochodne od wyrażań przyimkowych i motywowane przez wyraz złożony, a także struktury o już zatartej motywacji⁶.

¹ S. Szober, *Gramatyka języka polskiego*, 1923, s. 120.

² Z. Klemensiewicz, *Gramatyka współczesnej polszczyzny kulturalnej w zarysie*, Lwów–Warszawa 1939, s. 61.

³ Według Gaertnera pnie posiadają albo budowę nierozwiniętą (są wtedy tożsame z rdzeniami), albo też rozwiniętą. Wtedy w ich skład oprócz rdzenia wchodzi co najmniej jeden narostek, np. *za/płat-a*. Zob. H. Gaertner, *Gramatyka współczesna języka polskiego*, Lwów–Warszawa, 1934, s. 235.

⁴ I. Klemensiewiczówna, *Wyrazy złożone nowszej polszczyzny kulturalnej. Próba systematyki*, Kraków 1951, s. 1. [Warto przypomnieć, że badaczka w późniejszym okresie publikowała pod nazwiskiem I. Bajerowa].

⁵ A. Nagórko, *Podręczna gramatyka języka polskiego*, Warszawa 2010, s. 199.

⁶ D. Ochmann, *Współczesne polskie composita. Próba typologii* [w:] R. Przybylska, J. Kąs (red.), *Symbolae grammaticae in honorem Boguslai Dunaj*, Kraków 2010, s. 427.

Inny aspekt wyrazów złożonych stanowi kwestia ich rozpowszechnienia w języku polskim. Hanna Jadacka zaznacza, że w latach powojennych kompozycja jako technika słowotwórcza uznawana była za obcą naturze polszczyzny, a przekonanie to straciło rację bytu dopiero po opublikowaniu monografii Zofii Kurzowej⁷. Kwiryna Handke uważa natomiast, że złożenia są zjawiskiem typowym dla nazewnictwa własnego, podczas gdy ich ogromna liczba w słownictwie pospolitym uznana została za element obcy lub utworzony według obcych wzorów⁸.

Warto byłoby przytoczyć tutaj wyniki analizy neologizmów polskich, przeprowadzonej u progu XXI wieku przez H. Jadacką. Wśród neologizmów słowotwórczych, utworzonych po drugiej wojnie światowej w latach 1945–1995, formy motywowane przez dwie podstawy słowotwórcze były w polszczyźnie rzadsze niż derywaty proste. Wśród analizowanych złożzeń większość (64%) stanowiły formacje interfiksalne, pozostałe natomiast okazały się formacjami interfiksalnie-paradygmatycznymi, strukturami bezafiksalnymi bądź też formacjami interfiksalnie-sufiksalnymi (odpowiednio 16%, 15% oraz 4%)⁹.

Współcześnie jesteśmy świadkami pojawiania się coraz większej liczby wyrazów złożonych. Krystyna Waszakowa porusza temat uintensywnienia się tendencji przejawiających się albo w dążności do precyzji i wyrazistości semantycznej struktur wyrazowych lub do skrótu, albo też – do powstawania złożzeń, w których zauważalne jest jednoczesne działanie obu tych czynników¹⁰. Równocześnie rośnie liczba złożzeń bezafiksalnych, powstających w wyniku zestawiania bez jakichkolwiek przekształceń jednoznacznych elementów składowych. Według H. Jadackiej zjawisko to zapoczątkowane zostało w latach siedemdziesiątych¹¹. Elena Koriakowcewa podkreśla, że ten nowy typ złożzeń, kompleksowo wyrażających pojęcia atrybutywne i sytuacyjność, jest tak produktywny, ponieważ odpowiada współczesnym zapotrzebowaniom użytkowników języka, zaspokaja potrzebę **skrótowego nazywania złożonych pojęć**, które w innym wypadku należałoby nazywać za pomocą analitycznych konstrukcji predykatywnych¹².

2. Zmiany słowotwórcze w języku polskim

Zachodzące od drugiej połowy XX w. procesy globalizacyjne powodują zmiany sposobu życia, zachowania, światopoglądu i kultury, wywierając również znaczący wpływ na system słowotwórczy. Stale wzrasta liczba wyrazów generowanych

⁷ Mowa o monografii *Złożenia imienne we współczesnym języku polskim*, Warszawa-Kraków 1976, zob. H. Jadacka, *System słowotwórczy polszczyzny (1945–2000)*, Warszawa 2001, s. 57.

⁸ K. Handke, *Budowa morfologiczna i funkcje compositów polskich*, Wrocław-Warszawa 1976, s. 5.

⁹ H. Jadacka, *op. cit.*

¹⁰ K. Waszakowa, *Composita – charakterystyczna struktura przełomu XX/XXI w.* [w:] J. Chojrak, T. Korpysz, K. Waszakowa (wyd.), *Człowiek. Słowo. Świat*. Warszawa 2010, s. 352.

¹¹ H. Jadacka, *op. cit.*, s. 121.

¹² E. Koriakowcewa, *Słowotwórcze zasoby nowych stylów funkcjonalnych w językach słowiańskich*, „LingVaria” 1 (17) 2014, s. 28–29.

za pomocą przyrostków genetycznie obcych¹³. Charakterystyczne dla najnowszej polszczyzny są złożenia z członem obcym, np. z częstkami *narko-*, *cyber-*, *eko-* czy *euro-*¹⁴. Środkiem globalizacji współczesnej kultury stał się język angielski, dlatego tu i dalej pojęcie internacjonalizacji używane będzie zamiennie z pojęciami anglicyzacji czy też amerykanizacji.

E. Koriakowcewa pisze również o wchłanianiu przez język polski „kosmopolitycznego slangu” oraz zwiększaniu się aktywności słowotwórczej i produktywności kalk oraz hybryd, podkreślając jednocześnie, że „ameroglobalizacja” sprzyja zmniejszaniu się różnorodności stylistycznej i zacieraniu granic między stylami funkcjonalnymi. Badaczka formułuje tezę o ogólnej degradacji stylu neutralnego, co wiąże się z uaktywnieniem niższych rejestrów językowych, tj. argot języka potocznego i wulgarnego. Jedynym stylem funkcjonalnym niepodlegającym degradacji i wulgaryzacji pozostaje styl naukowy. Pod wpływem czynników socjokulturowych i w związku z globalną degradacją i stylistycznym uproszczeniem języków słowiańskich zmieniają się również kryteria ustalania stylów funkcjonalnych, a w konsekwencji także stylistyczna mapa tych języków. Z tej przyczyny można byłoby mówić o nowym podziale stylistycznym oraz nowych stylach funkcjonalnych. Style te posiadają własne cechy słowotwórcze, leksykalne, gramatyczne i syntaktyczne, jak język chociażby środków masowego przekazu, reklamy, socjolekt komputerowy i dyskurs religijny¹⁵.

3. Stan badań nad nowo powstałymi wyrazami złożonymi w czasie pandemii

Mimo swojej stosunkowo niedługiej historii słownictwo powstałe od momentu pojawienia się wiadomości o coraz liczniejszych przypadkach zachorowań na COVID-19 doczekało się już wielu opracowań. Do najbardziej obszernych prac, opublikowanych przed końcem kwietnia 2021 roku, należą artykuły Katarzyny Kuligowskiej oraz Agnieszki Cierpich-Kozieł¹⁶.

Pierwsza z badaczek wymienia w swojej pracy zarówno dziesiątki nowych złożzeń analitycznych z komponentem *korona-*, jak również innych compositów (np. *maseczkomania*, *pandemiopsychoza*). Wyłoniła ona również formacje z komponentem *e-* (*e-nauka*, *e-sport*), pojedyncze złożenia z tematem niesamodzielnym, (np. *telemedycyna*) oraz złożenia z komponentem o postaci zdeintegrowanej (np. *maseczkomat*, *wymazobus*). Ponadto K. Kuligowska podaje przy tym przykłady pojawiających się w czasie pandemii koronawirusa przesunięć semantycznych polegających głównie na zawężeniu znaczenia leksemów. Jej artykuł porusza również temat widocznej w innowacjach leksykalnych tendencji do internacjonalizacji języka, rozumianej, za K. Waszakową, jako jednostronna relacja polegająca na wpływie jednej

¹³ H. Jadacka, *op.cit.*, s. 143.

¹⁴ E. Sękowska, *Neologizmy słowotwórcze we współczesnej polszczyźnie (wybrane tendencje)*, „Eslavística Complutense” 12/2012, s. 101.

¹⁵ E. Koriakowcewa, *op. cit.*, s. 9.

¹⁶ Zob. A. Cierpich-Kozieł, *Koronarzeczywistość – o nowych złożeniach z członem korona – w dobie pandemii*, „Język polski” 4/2020, s. 102–117 oraz K. Kuligowska, *Język w czasach zarazy. O wpływie pandemii na system leksykalny języka polskiego i rosyjskiego*, „Acta Polono-Ruthenica” XXV/3, 2020, s. 109–125.

grupy języków (język angielski) na drugą (język polski)¹⁷. Przejawami tej tendencji są takie zjawiska, jak: aktywizacja procesu tworzenia złożzeń bezafiksalnych wpływających na wzrost aglutynacyjności w języku polskim (np. *koronabus*, *koronahejt*), zapożyczenia bezpośrednie (np. *lockdown*) oraz formacje tworzone już na gruncie języka zapożyczającego od kluczowych w danym okresie wyrazów obcego pochodzenia (np. *covidowiec*, *koronalsi*).

A. Cierpich-Koziół zestawiała w swoim artykule złożenia z członem *korona-*, omówiła ich status formalny oraz pogrupowała je w pola semantyczne. Badaczka zauważyła, że zasób leksykalny polszczyzny wzbogacił się również o sam neosemantyzm *korona*, który występuje w znaczeniach: 1) 'nowy wirus, koronawirus'; 2) 'czasy koronawirusa, okres pandemii'. Ponadto prześlędzona została zarówno etymologia leksemu *koronawirus*, jak również kwestia wpływu języka angielskiego na composita z członem *korona-* oraz na pozycję przymiotnika *koronawirusowy* względem rzeczowników. Badaczka zauważyła, że użytkownicy języka polskiego w sposób kreatywny zaczęli używać członu *korona-*, który odseparowano od leksemu *koronawirus*, będącego całkowicie przyswojonym zapożyczeniem właściwym z języka angielskiego. Równocześnie wykazała, że jedynie dziesięć spośród pięćdziesięciu dwóch neologizmów słowotwórczych powstało po połączeniu z drugim członem obcym, zapożyczonym z angielskiego. Językoznawczynie konstatuje, że wpływ języka angielskiego na composita z członem *korona-* jest znikomy. W zdecydowanej większości wypadków złożenia te należą bowiem do grupy formacji hybrydalnych, gdyż są owocem językowej kreatywności Polaków i nie mają ekwiwalentów źródłowych w języku angielskim.

A. Cierpich-Koziół podkreśla również bezprecedensową dynamikę powstawania pandemicznych neologizmów słowotwórczych. W rezultacie pojawiania się w serwisach informacyjnych, gdzie w krótkim czasie powtarzano je dziesiątki lub setki razy, nowe wyrazy od razu wchodziły do językowego uzusu. Z kolei za „oddolnym sposobem” wprowadzania neologizmów do obiegu językowego stoją masy obywateli, zmuszonych do tzw. izolacji społecznej w swoich domach i w tym czasie aktywnych w Internecie.

Mimo tego dynamizmu i ogromnej liczby nowych wyrazów brak w powyżej wymienionych pracach przykładów złożzeń właściwych, powstałych przy pomocy interfiksów czy też końcówek fleksyjnych. Nasuwać się może pytanie, czy wzrastająca popularność złożzeń bezafiksalnych nie doprowadzi do zaniku złożzeń interfiksalnych, które w przeszłości były bardziej popularne.

4. Leksemy deprecjonujące w czasie pandemii

Jak już wspomniano, współcześnie daje się zaobserwować zjawisko przenikania wyrazów potocznych oraz obraźliwych do wszelkich warstw języka. W grupie badanych tekstów wyodrębniono m. in. wyrazy *koronaściema* (*koronaściema*), *koronabzdura*, *koronamenel*, *koronahiena*, *koronazjeb*. Należą one do różnych pól semantycznych, tj. *koronaściema* i *koronabzdura* opisują pandemiczną rzeczywistość społeczną,

¹⁷ K. Waszakowa, *Internacjonalizacja w słowotwórstwie polszczyzny przełomu XX i XXI wieku jako przykład jednostronnych kontaktów językowych*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 2019, t. 75, s. 189.

natomiast *koronamenel*, *koronahiena* oraz *koronazjeb* określają osoby. Cechą wspólną wszystkich tych leksemów jest ich negatywne zabarwienie emocjonalne.

Koronaściema

W internetowym Słowniku języka polskiego PWN¹⁸ wyraz *ściema* zdefiniowany został jako: 'pot. «kłamstwo, oszustwo»'. Dodanie do niego przedrostka *korona-* nie zmienia zasadniczo jego znaczenia, zawęża je jedynie do określenia globalnej sytuacji w czasie trwania pandemii czy też rzekomej przyczyny śmierci. Znajdziemy go w tytułach wiadomości:

Zakażony prezydent Zielonej Góry: Chętnie bym cofnął słowa o „koronaściemie” (TVP Info).

Epidemia czy „koronaściema”? – opinie mieszkańców (Przegląd Olkuski).

Chińska koronaściema (Monitor Local News).

Pojawia się on także w różnego rodzaju anonimowych komentarzach do postów:

Brak naukowych wyjaśnień tylko koronaściema. (money.pl).

W zdaniu powyższym *koronaściema* pełni funkcję elipsy, zastępując zdanie współrzędnie złożone.

Codziennie w PL umiera 1095 osób, a [...] na corona ściemę umarło do tej pory 500 osób (trojmiasto.pl).

Koronaściema go położyła? R.I.P. (tygodniksiedlecki.com).

W powyższym przykładzie nie tylko podmiot zdania, ale również jego orzeczenie są wyrażeniami slangowymi. *R.I.P.* jest natomiast internacjonalizmem pochodzącym z łaciny (*requiescat in pace*), a używanym najczęściej w krajach anglojęzycznych. Na język polski tłumaczy się do z reguły jako *niech spoczywa w pokoju* (PWN).

Koronabzdura

Bzdura definiowana jest w słowniku PWN jako 1) 'coś, co nie ma sensu'; 2) 'rzecz, sprawa niepoważna'. W nagłówkach serwisów informacyjnych leksem ten pojawia się najczęściej jako zapowiedź mającej nastąpić polemiki:

Kosmiczne koronabzdury. Fake newsy czasów pandemii (Polska Times).

Leszczyński: Dlaczego tak wielu ludzi wierzy w koronabzdury? (Krytyka Polityczna).

„Wyliminujemy się sami”. Ekspert komentuje koronabzdury promowane przez celebrytów (Noizz.pl).

¹⁸ Słownik języka polskiego <https://sjp.pwn.pl/> powstał na podstawie Słownika 100 tysięcy potrzebnych słów, pod red. J. Bralczyka, wyd. I, Warszawa 2005. W artykule będę używać w odniesieniu do tego słownika skrótu PWN.

Jeszcze dosadniej, często w połączeniu z innymi wyrazami o charakterze obraźliwym, leksem ten używany bywa w komentarzach umieszczanych pod artykułami:

*Ludzie, debile, nadal **wierzą w koronabzdurę**, no ale coś zrobić. Debilami bez mózgu zostaną na zawsze (wiocha.pl).*

*Przeszukałem instagram i fb, nie ma takiej osoby, **typowe koronabzdury** i sianie propagandy by naiwny ciemniak bał się bardziej (TVP Info).*

*Poprosimy krótki, rzeczowy i na bieżąco aktualizowany poradnik: do których krajów można bezproblemowo pojechać/polecieć (...) bez wpadania w **kwarantanny, przymusowe koronatesty, koronaszczepienia i inne koronabzdury** (Tokfm.pl).*

Koronahiena

Koronahiena to kolejny rzeczownik deprecjonujący czasów pandemii. Zbudowany został na bazie metaforycznego znaczenia wyrazu *hiena*, 'pogard. «o człowieku bezwzględnym, żerującym na nieszczęściu innych»' (PWN). W połączeniu z prefikso-
idem *korona-* oznacza zaś osoby, głównie polityków, 'budujących swoją karierę na tym, co się dzieje'¹⁹.

***KoronaHieny**. Polacy i polski rząd walczą z zagrożeniem koronawirusem, a opozycja i funkcjonariusze jej mediów rozsiewają fejk newsy kłamiąc i oszukując (Facebook).*

Największą popularność leksem *koronahiena* zyskał we wpisach pochodzących z serwisu Twitter. Funkcjonuje tam głównie w kontekście politycznym, służąc jako narzędzie pomówienia i zniesławienia, np. w poniższych eksцерptach:

*Ile musi zachorować, żeby **KoronaHieny** były zadowolone?*

*Czy oni uznali **hasło KoronaHieny** za wyzwanie i postanowili dzisiaj sięgnąć absolutnego dna?*

*Moralne dno, **koronahieny dorabiające się na ludzkim nieszczęściu**, Polska was rozliczy, może nie dzisiaj, ale przyjdzie ten dzień, kiedy durne uśmieški znikną z waszych twarzy [...].*

Koronamenel

Analogicznie do poprzednich przykładów zbudowany jest wyraz *koronamenel*. Menel to 'posp. «człowiek z marginesu społecznego»' (PWN), natomiast *koronamenel* to ten, który swój styl życia kontynuuje w czasie pandemii, co widać na przykładzie nagłówka z serwisu informacyjnego, który przytaczam poniżej:

***Koronamenele** na osiedlu w Kuźni Raciborskiej. Piją wódkę, ubliżają przechodniom (Nowiny.pl).*

¹⁹ J. Kubicki, *Mamy nowe sformułowanie – koronahieny*, 16.10.2020, <http://wzg.net.pl/janusz-kubicki-doszlo-nowe-sformulowanie-koronahieny> [dostęp: 29.04.2021].

Do listy wykroczeń takich osobników w czasie pandemii dochodzi jeszcze lekceważenie zasad wprowadzonych w celu ograniczenia rozprzestrzeniania się koronawirusa:

***Koronamenele:** Publicznie pili wódkę, ubliżali przechodniom, zniszczyli ławkę... Robili to wszystko w grupie, pomimo zakazu zgromadzeń (Nowiny.pl).*

Koronadebil

Kolejną grupą społeczną piętnowaną w czasie pandemii są tzw. *koronadebile*. Złożenie to jest semantycznie bliskie przejętemu z języka angielskiego neologizmowi *kowidiota* (ang. *covidiot*, *Covid* + *idiot*) w znaczeniu człowieka nieadekwatnie, tj. zbyt nerwowo lub zbyt lekceważąco reagującego na wydarzenia i ograniczenia związane z epidemią koronawirusa²⁰. W badanym materiale korpusowym leksem ten nie występuje w funkcji nagłówka wiadomości, jest jednak licznie reprezentowany zarówno w komentarzach do artykułów, jak i w mediach społecznościowych:

***Drodzy Koronadebile**, zajętych jest 1700 respiratorów przez chorych na COVID19 (Twitter).*

*Jeżeli ktoś z naszych znajomych złapie Koronawirusa to pamiętajcie, że trzeba go zwyzywać za to, że miał czelność go złapać! Ba! Jeszcze zaraża idiota wszystkich! Przecież zrobił to specjalnie! Zwyzywać i najlepiej oznaczyć, gdzie mieszka, **koronadebil!** (Instagram).*

W powyższych ekscerptach silnie zarysowuje się ironia. W pierwszym przykładzie świadczy o tym zestawienie inwektywy *koronadebile* z przymiotnikiem *drodzy* wyrażającym pozytywny stosunek do odbiorcy. W drugim – ironia wynika z kontekstu zdania, które jednocześnie broni osób zakażonych i pozornie nawołuje do ich potępiania. Leksem *koronadebile* występuje zawsze w funkcji epitetu znieważającego, co wyraźnie obrazują poniższe przykłady:

*Jakiś **komentarz koronadebili**, że to grypa i umierają starzy ludzie?* („Gazeta Wyborcza”).

*Jesteś **koronadebil bezmózgu** (doba.pl).*

W powyższych komentarzach daje się ponadto zauważyć coraz silniejsza tendencja do skracania wypowiedzi. Im bardziej eliptyczne stają się zdania, tym bardziej oczywiste jest, że jedyną intencją komentujących było urażenie autorów artykułu.

Koronazjeb

Jeszcze bardziej obraźliwy jest leksem *koronazjeb* definiowany przez *Miejski Słownik Slangu*²¹ w następujący sposób: ‘człowiek, który nie stosuje środków ostrożności przeciw koronawirusowi i namawia do tego innych’. Wyraz ten cieszy się dużą popularnością wśród użytkowników serwisów społecznościowych:

***Największy koronazjeb** w przestrzeni medialnej. Zakłamaną hipokryta. Tłusty kot. Menda (wykop.pl).*

²⁰ Zob. K. Kuligowska, *op. cit.*, s. 114.

²¹ <https://www.miejski.pl/slowo-Koronazjeb> [dostęp: 29.04.2021].

Odezwał się **następny koronazjeb!** (Twitter).

Można go zarzucać faktami a on zamyka oczy. To nawet **nie idiota tylko koronazjeb**. On ma ludzi na sumieniu (Twitter).

Dziennikarz szukałby powodu, dla którego tylu amerykańców umiera na gripę. **Korona-zjeb napisałby to, co Pan** (Twitter).

Badanie materiału pozwoliło na wyłonienie jeszcze innych znaczeń tego leksemu. W niektórych wypowiedziach bywa on używany jako synonim koronawirusa:

O mój boże tak ten rok miał być legendarny tutaj jakiś **koronazjeb przyszedł** (Twitter).

Ja właśnie też [mam ochotę zagrać w siatkówkę] ale mi **koronazjeb nie pozwala** (Twitter).

Zdam maturę wszystko się ułoży **koronazjeb sobie pójdzie** [...] wróci szczęście miłość zdrowie pieniądze i wszystko o czym zapomniałam yolo (Twitter).

Wyekscerpowane powyżej leksemy funkcjonują również jako tzw. hasztagi, czyli znaczniki oznaczające słowa kluczowe. Przypisywane są one do krótkich wiadomości na mikroblogach i serwisach społecznościowych takich jak Facebook, Twitter, Instagram czy Wykop.pl. Należą do nich m.in.: *koronabzdury*, *koronadebil*, *koronaściema*, *koronazjeb*. Popularne jest również używanie powyższych wyrazów do tworzenia nazw anonimowych kont użytkowników lub grup, np. **KoronaBzdury** – *fałszywa pandemia*, **Koronaściema 2020 bez trola i hejtu**, **Świadomi-Koronaściema** Tomaszów Mazowiecki.

Omówione powyżej przykłady zostały dobrane tak, aby jak najczytelniej zobrazować zjawisko degradacji i wulgaryzacji języka. O tym, że nie wszystkim użytkownikom Internetu podobają się tego typu wyrazy, świadczy fragment wiersza „Infodemia” autorstwa użytkownika Fraszkolubnik opublikowany na serwisie Publixa.com:

(...)

Zło się rozlało na forach

Pisane swojskim językiem.

Nie potrzebuje doktora

Chory na **covidkrytykę**.

Koronawirus trwoży,

Zabija w ludziach słowa.

Gdy dzieli się i mnoży,

Umiera polska mowa.

Powiedzmy wreszcie STOP

wyrazom w służbie zła!

Stwórzmy top of the top

Covidowego dna:

Koronabzdura
Koronaściema
Koronahejt
Koronazjeb

Koronahiena
Koronacena
Koronamit
Koronawstyd
 (...)

Podsumowanie

Zamykając powyższe rozważania, należałoby stwierdzić, że wśród powstających w czasie pandemii wyrazów zanika produktywność złożeń właściwych, natomiast znakomitą większość compositów stanowią bezafiksalne zrosty. O ile ogólnie w języku polskim zauważalny jest silny wpływ języka angielskiego, o tyle jedynie niewielki procent neologizmów słowotwórczych, w tym również wyrazów złożonych, powstał w wyniku połączenia z członem obcym, zapożyczonym z języka angielskiego. Wpływ tego ostatniego na composita z członem *korona-*, stanowiące ogromną większość wszystkich neologizmów, jest znikomy. Warto jednak zwrócić uwagę na występujące w przytoczonych tu tekstach anglicyzmy, takie jak *fake newsy*, *celebryci*, *top of the top*. W języku polskim widoczny jest wzrost popularności wyrażen potocznych i wulgarnych, przy czym w nagłówkach serwisów informacyjnych zastosowanie znajdują leksemy mniej obraźliwe, natomiast bardziej wulgarne pojawiają się w komentarzach do postów oraz we wpisach do serwisów społecznościowych. Wiele spośród przytaczanych przykładów ma charakter eliptyczny, świadczący o tendencji do skrótu, natomiast występujące w materiale empirycznym złożenia z członem *korona-* przybierają najczęściej formy mianownika, co zdaje się potwierdzać tezę o ubożeniu polskiej stylistyki.

Bibliografia

- Cierpich-Kozieł A., *Koronarzeczywistość – o nowych złożeniach z członem korona – w dobie pandemii*, „Język polski” 4/2020, s. 43–58.
- Falana-Jafra A., *Ślady pandemii wywołanej wirusem SARS-CoV-2 w potocznym języku polskim. Analiza wstępna*, „Com.press” 3 (2) 2020, s. 38–49.
- Gaertner H., *Gramatyka współczesna języka polskiego*, Lwów–Warszawa, 1934.
- Gębka-Wolak M., *Jak polszczyzna radzi sobie z koronawirusem? O środkach językowych wykorzystywanych do opisu rzeczywistości w czasie pandemii*, 19.03.2021, <http://dyskursdialog.org/2021/03/19/jak-polszczyzna-radzi-sobie-z-koronawirusem1567> [dostęp: 26.04.2021].
- Gluza R., *Nowe słowa. Nowe produkty. Nowe zawody. Nowe zjawiska*, 27.03.2021, <https://tvn24.pl/premium/koronawirus-nowe-choroby-slowa-technologie-i-zjawiska-5052820?source=rss> [dostęp: 19.04.2021].
- Grochola-Szczepanek H., *Rzeczowniki złożone w gwarach polskich*, Wydawnictwo Naukowe DWN, Kraków 2002.
- Handke K., *Budowa morfologiczna i funkcje compositów polskich*, Wrocław–Warszawa 1976.

- Jadacka H., *System słowotwórczy polszczyzny (1945–2000)*, Warszawa 2001.
- Klemensiewicz Z., *Gramatyka współczesnej polszczyzny kulturalnej w zarysie*, Lwów–Warszawa 1939.
- Klemensiewiczówna I., *Wyrazy złożone nowszej polszczyzny kulturalnej. Próba systematyki*. Wydawnictwo Studium Słowiańskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1951.
- Koriakowcewa E., *Słowotwórcze zasoby nowych stylów funkcjonalnych w językach słowiańskich*, „LingVaria” 1 (17) 2014, s. 9–32.
- Kuligowska K., *Język w czasach zarazy. O wpływie pandemii na system leksykalny języka polskiego i rosyjskiego*, „Acta Polono-Ruthenica” XXV/3, 2020, s. 109–125.
- Kurzowa Z., *Złożenia imienne we współczesnym języku polskim*, Warszawa–Kraków 1976.
- Miturska-Bojanowska J., *Leksyka języka polskiego i rosyjskiego w czasach zarazy*, „Acta Polono-Ruthenica” XXVI/1, 2021, s. 93–111.
- Nagórko A., *Podręczna gramatyka języka polskiego*, Warszawa 2010, s. 199.
- Ochmann D., *Współczesne polskie composita. Próba typologii* [w:] R. Przybylska, J. Kąś (red.), *Symbolae grammaticae in honorem Boguslai Dunaj*, Kraków 2010, s. 427–436.
- Sękowska E., *Neologizmy słowotwórcze we współczesnej polszczyźnie (wybrane tendencje)*, „Eslavistica Complutense” 12/2012, s. 97–103.
- Szober S., *Gramatyka języka polskiego*, Lwów 1923.
- Waszakowa K., *Composita – charakterystyczna struktura przełomu XX/XXI w.* [w:] J. Chojrak, T. Korpysz, K. Waszakowa (wyd.), *Człowiek. Słowo. Świat*. Warszawa 2010, s. 351–363.
- Waszakowa K., *Internacjonalizacja w słowotwórstwie polszczyzny przełomu XX i XXI wieku jako przykład jednostronnych kontaktów językowych*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 2019, t. 75, s. 179–193.
- Wpływ pandemii koronawirusa na język*. Rozmowa z dr. hab. Markiem Łazińskim z Instytutu Języka Polskiego, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, <https://cwid.uw.edu.pl/wpływ-pandemii-koronawirusa-na-jezyk> [dostęp: 19.04.2021].

Słowniki

PWN – *Słownik języka polskiego*, <https://sjp.pwn.pl/>.

Miejski Słownik Słangu, <https://www.miejski.pl/>.

Polish compound nouns that were created during the time of COVID-19 pandemic, particularly these with the productive stem korona- Abstract

This article focuses on Polish compound nouns that were created during the time of COVID-19 pandemic, particularly those nouns with the productive stem korona-. The research material was excerpted from Polish magazines and internet texts, published between the beginning of the pandemic and April of 2021. The principal aim of the paper was to examine the new compound words in the context of two trends occurring in the Polish language in the early 21st century: internationalisation and degradation. While relatively few of the new words are anglicisms, many of them belong to the lower registers of speech or are offensive. Most vulgar vocabulary is to be found in comments and posts on social networks. The highlighted lexemes are mostly used in the nominative case, which indicates an impoverishment of Polish stylistics.

Key words: pandemic, word formation, compounds, neologism, vocabulary, derivation, internationalisation, depreciation

Польские сложные существительные, которые появились в языке во время пандемии COVID-19

Резюме

Настоящая статья посвящена польским сложным существительным, которые появились в языке во время пандемии COVID-19. Материал для исследования взят из польских журналов и интернет-текстов с момента начала пандемии до апреля 2021 г. Основной целью статьи является изучить новые сочетания слов в контексте двух тенденций, отражающихся в польском языке начала 21 века: интернационализации и деградации. Относительно немногие из новых слов данного типа являются англицизмами, многие из них относятся к низшим регистрам речи или оскорблениям. Выделенные лексемы чаще всего употребляются в именительном падеже, что может свидетельствовать о снижении польской стилистики по отношению к анализируемой группе слов.

Ключевые слова: лексика, пандемия, словообразование, сложное слово, семантика, неологизм, словарный запас, интернационализация

Jadwiga Grunwald, mgr
badacz niezależny
ORCID 0000-0003-2483-1258
e-mail: jadwiga@eufrutki.net

Jadwiga Grunwald, M.A.
independent researcher

Halina Zajęc-Knapik

Konstruktywizm w dydaktyce języków obcych – wybrane założenia teoretyczne

Na wyzwania współczesności zdaje się odpowiadać teoria wiedzy i uczenia się określana jako konstruktywizm i uważana za „nowy paradygmat edukacji” lub „nową filozofię edukacji” (zob. Atroszko 2018: 1224). W niniejszym opracowaniu pragnę przekazać ogólne założenia konstruktywizmu na podstawie opracowań różnych autorów, które ukazały się zwłaszcza w okresie ostatnich dwudziestu lat.

W konstruktywizmie ludzie uczą się wykorzystywać posiadaną już wiedzę na podstawie własnego doświadczenia. Z jego założeń wypływają liczne implikacje dla procesu nauczania i uczenia się. Konstruktywizm jest „znaczącym trendem w edukacji odnoszącym się do dynamicznej relacji między tym, jak nauczyciele uczą, a jak uczą się uczniowie. [...] Konstruktywizm nie jest jednolitą koncepcją nauczania, ale ich zbiorem, znajdującym wsparcie w psychologii poznania, traktującą człowieka jako samodzielny podmiot, który poznaje świat poprzez własny wysiłek badawczy; obserwuje go, formułuje problemy i hipotezy, eksperymentuje i porządkuje nagromadzoną wiedzę, zarazem korzystając z tej wiedzy, ustosunkowuje się do świata i przekształca go” (Borawska-Kalbarczyk 2012: 137).

„Konstruktywizm” uważany jest za pojęcie wieloznaczne i trudne do zdefiniowania. Konstruktywistyczny model poznawczy powstał jako odpowiedź na niedoskonałości i braki modelu obiektywistycznego coraz częściej kwestionowanego w XX wieku, a dominującego dotychczas w polskiej edukacji. Obiektywistyczny model poznawczy jest naturalny i zrozumiały dla większości osób. Według niego rzeczywistość istnieje w sposób obiektywny. Wiedza jest rezultatem relacji między podmiotem poznającym a przedmiotem poznania. Przedmiotem poznania jest obiektywnie istniejąca rzeczywistość pozakulturowa i kulturowa. Obiektywistyczny model poznawczy jest zrozumiały dla większości osób. Jego zaletą jest prostota. Na modelu tym „wyrosła nowożytna nauka europejska oraz kultura intelektualna świata zachodniego, w tym także myśl pedagogiczna i powszechne szkolnictwo” (Atroszko 2018: 1226).

Konstruktywistyczny model poznawczy stanowi przeciwieństwo modelu obiektywistycznego. Język odgrywa ogromną rolę w poznaniu świata (w jego konstruowaniu). Wiedza w konstruktywizmie jest „raczej postrzegana jako elastyczny budulec wielokrotnego (właściwie to nieskończonego) użytku. Każda konstrukcja umysłowa może zostać zastąpiona inną konstrukcją. Każde fakty mogą zostać zinterpretowane na nowo, tworząc w ten sposób nową wiedzę, alternatywną wobec

pierwszej interpretacji” (Atroszko 2018: 1226). O tym, że model obiektywistyczny dominuje w polskim szkolnictwie świadczą używane w programach nauczania zwroty: *przekazywanie wiedzy, przyswajanie wiedzy, zapoznanie ucznia, wdrażanie ucznia*. Natomiast w programach nauczania innych państw (np. w *angielskim National Curriculum*) występują takie określenia językowe jak *konstruowanie pojęć, nadawanie znaczeń, uczeń bada, uczeń doświadcza* (zob. Atroszko 2018: 1226).

Konstruktywizm akcentuje aktywność i zaangażowanie osób uczących się w proces edukacji. Edukacja oparta na konstruktywizmie polega na aktywności i zaangażowaniu ucznia, a nie na zaangażowaniu nauczyciela (zob. Atroszko 2018: 1225–1227). „Uczeń, żeby się czegoś nauczyć, musi to faktycznie zrobić, a więc musi eksperymentować, argumentować, rozwiązywać problemy teoretyczne lub praktyczne etc., a nie tylko obserwować, jak robi to nauczyciel, czy powtarzać jego działania. Wiąże się z tym kolejny aspekt konstruktywizmu, czyli sprzyjanie twórczości” (Atroszko 2018: 1227). Obiektywizm zaś nie sprzyja twórczości i kreatywności. Nie wykracza poza utarte schematy. W myśl założeń konstruktywizmu, nauczyciel nie przekazuje wiedzy, ale pobudza uczniów do własnego jej tworzenia. Wiedza ucznia ma być podobna w jakimś stopniu do wiedzy nauczyciela, ale nie identyczna. Konstruktywizm podkreśla związek między językiem a myśleniem. Obiektywizm postuluje, aby wiedza nie była zmieniana przez uczniów czy inaczej interpretowana, aby nie nadawano jej innych znaczeń, niż chciałby nauczyciel. Natomiast konstruktywizm polega na otwarciu na dialog w edukacji i możliwości swobodnej komunikacji na lekcji.

Z obiektywizmem wiąże się pogląd, że „Wiedzy osobistej uczniów przypisuje się generalnie niską wartość. [...] Charakterystyczne jest to, że z badań prowadzonych w trakcie lekcji wynika, że nauczyciele nie akceptują wiedzy osobistej uczniów zdobytej poza szkołą, i to nawet wtedy, gdy wiedza ta odpowiada wymaganiom programowym” (Atroszko 2018: 1229). Natomiast „walorem konstruktywizmu jest to, że pozwala on dostrzec i docenić w pełni znaczenie, jakie ma wiedza potoczna uczniów, ale też nauczycieli w kontekście edukacyjnym. Z perspektywy konstruktywistycznej, myślenie nauczycieli i uczniów nie stanowi prostego odzwierciedlenia rzeczywistości (tego, jak jest), ale samo to myślenie stanowi rzeczywistość społeczną i w związku z tym wpływa na praktyki społeczne” (Atroszko 2018: 1229).

We współczesnej dydaktyce języków obcych w ostatnich dekadach popularne stały się takie zagadnienia jak działania językowe, podejście zadaniowe (zob. Zając-Knapik 2017), autonomia uczących się (zob. Zając-Knapik 2020), indywidualizacja i różnicowanie procesu nauczania, nauczanie międzykulturowe, strategie uczenia się. Wprowadzenie tych tematów w opracowaniach dydaktycznych wynika ze zmiany paradygmatów kształcenia językowego pod wpływem silnie działających w psychologii, pedagogice i lingwistyce tendencji konstruktywistycznych, będących kontynuacją kognitywizmu.

W myśl założeń konstruktywizmu „uczenie się nie było już postrzegane jako zapamiętywanie informacji, ale jako ich interpretowanie. Rozwijana myśl konstruktywistyczna stanowiła swoiste kontinuum wcześniej budowanej koncepcji kognitywnej, dla której istota uczenia się polegała na umiejętności przetwarzania informacji. Analizując naturę i sposób ludzkiego poznania, nie koncentrowano się na ich poszczególnych elementach. Brano pod uwagę całość procesu poznania

i postrzegania” (Gębał 2019: 99). Uczenie się polegało na pasywnym przyjmowaniu i kumulowaniu wiedzy w ramach czterech etapów następujących po sobie: przetwarzania informacji, wchłaniania ich, przeprowadzania na nich operacji poznawczych, zachowania ich w pamięci (zob. Gębał: 2019: 99). Z czasem koncepcje kognitywne uzupełniano rozważaniami konstruktywistycznymi. „Zgodnie z konstruktywistycznymi teoriami poznawczymi, każdy podmiot (w naszym przypadku uczący się) żyje we własnej, niepowtarzalnej rzeczywistości. Poznanie (uczenie się) to proces nadawania znaczenia przeżywanym doświadczeniom” (Gębał 2019: 100–101).

Przełożenie zasad konstruktywizmu na dydaktykę języków obcych ma pomóc uczącemu się w odkrywaniu własnych zdolności poznawczych. „Dydaktyka języków obcych zorientowana konstruktywistycznie zmienia styl kształcenia, czyli proponuje zmianę w sensie metodycznym, ale również w sensie poznawczym, przechodząc z prymatu instrukcji (nauczanie) do prymatu konstrukcji (uczenie się)” (Rozenberg 2008: 120).

Konstruktywizm wyrósł na bazie psychologii i neurobiologii w latach 60. XX wieku w opozycji do koncepcji behawiorystycznej. W swoich ideach odwołuje się do myśli pedagogicznej J. Deweya, który wprowadził „zasadę uczenia się przez działanie – szkoła powinna sprzyjać aktywności, bezpośredniemu doświadczeniu, eksplorowaniu otaczającego świata i rozwiązywaniu rzeczywistych problemów społecznych i poznawczych” (Kossakowska-Maras 2019: 30).

Konstruktywizm uważany jest za nurt filozoficzno-psychologiczny. W pracach Sokratesa, Platona i Arystotelesa można doszukać się elementów teorii konstruktywizmu. Za prekursorów konstruktywizmu uznaje się J.H. Pestalozziego, J. Piageta i L. Wygotskiego. Pestalozzi uważał, że „proces oświaty powinien być oparty na naturalnym rozwoju dziecka uczącego się bardziej przez swoje zmysły niż słowa”. Piaget „zaprzeczał istnieniu wiedzy niezależnej od człowieka. [...] Wiedza jest współzależna z procesami organizacji (ludzie organizują swoje myśli w taki sposób, aby wyrażać sens, oddzielając te bardziej ważne od tych mniej ważnych) i adaptacji, która zastępuje w dwojaki sposób (asymilację i akomodację)”. Zdaniem Wygotskiego, twórcy konstruktywizmu społecznego, „w modelu uczenia się (w kontekście społecznym) kultura jest najważniejszym czynnikiem rozwoju indywidualnego (czyli kontekst społeczno-kulturowy jest podstawą rozwoju każdego dziecka)” (wszystkie cytaty pochodzą z: Walat 2010: 33).

Na gruncie dydaktyki polskiej prekursorką konstruktywizmu pedagogicznego jest m.in. Dorota Klus-Stańska (2000, 2010b), a problematykę konstruktywistycznej dydaktyki języków obcych przedstawia m.in. Marzena Żylińska (2007).

Z perspektywy dydaktyki istotne byłoby omówienie zagadnień z zakresu konstruktywizmu poznawczego, społeczno-kulturowego, neurobiologicznego i emocjonalnego. W koncepcji konstruktywizmu poznawczego Piageta jednostka samodzielnie konstruuje wiedzę, odnosząc się do subiektywnych doświadczeń dzięki samodzielnemu rozwiązywaniu problemów. „Mechanizm uczenia się stanowi reakcję na doświadczenie i konfrontację z innymi poglądami oraz różniącymi się od siebie punktami widzenia. [...] Proces uczenia się, w myśl konstruktywizmu poznawczego, to ciągła, dynamiczna konfrontacja człowieka z jego otoczeniem. To weryfikacja stawianych wcześniej hipotez oraz permanentne poszukiwanie sensownych rozwiązań. Ucząc się konstruujemy własną rzeczywistość” (Gębał 2019: 101).

W konstruktywizmie społeczno-kulturowym Wygotski postrzega człowieka jako jednostkę autonomiczną, która rozwija się w ramach procesu o charakterze społeczno-kulturowym. Dostrzega on ważną rolę w relacjach uczącego się z nauczającym. „Uczenie się jest procesem społecznym, co oznacza, że kompetencje poznawcze rozwijają się w wyniku interakcji społecznych warunkujących proces podstawowego dla konstruktywizmu konstruowania znaczeń” (Gębał 2019: 102). W koncepcji Wygotskiego istotną rolę odgrywa język, który jest narzędziem komunikacji i instrumentem oddziałującym na uczącego się w procesie jego rozwoju. „Konstruktywizm społeczno-kulturowy zakłada, że uczenie się wyprzedza rozwój i aktywizuje procesy poznawcze, do których nie doszłoby bez kontekstu edukacyjnego” (Gębał 2019: 103).

Pojawienie się neurobiologii poznawczej wpłynęło na rozwój konstruktywizmu neurobiologicznego, którego przedstawicielem był G. Roth. „Konstruktywizm neurobiologiczny stanowi interdyscyplinarny dialog między naukami humanistycznymi a przyrodniczymi, na nowo definiując obecne od zawsze w dyskusjach filozoficznych rozważania wokół współistnienia świadomości i ciała. Zgodnie z koncepcją Rotha, podmiotem poznawania świata jest mózg człowieka” (Gębał 2019: 104). Z perspektywy neurobiologii podstawę rozwoju potencjału uczniów stanowią relacje przepełnione uznaniem. W przypadku braku uznania i szacunku pobudzone są systemy stresu i agresji oraz spada motywacja. Jeśli potrzeby uznania nie są zaspokajane przez rodziców i nauczycieli, uczniowie szukają środków zastępczych, które mogą szkodzić ich zdrowiu psychicznemu i fizycznemu (Chorab 2017: 46).

W myśl konstruktywizmu emocjonalnego procesy myślowe zachodzące w mózgu związane są z towarzyszącymi im emocjami. „Uczenie się w myśl konstruktywizmu emocjonalnego polega zatem na podejmowaniu działań służących rozwiązywaniu problemów i nawiązywaniu relacji z ludźmi i tym samym – dzięki podejmowaniu komunikacji – wkraczaniu w świat ich konstrukcji myślowych” (Gębał 2019: 105). Skuteczne uczenie się przebiega wówczas, gdy uczący się są świadomi swoich emocji. Emocje warunkują myślenie i działanie człowieka, oddziałują na procesy mentalne i określają, jakie treści zostają uświadomione (zob. Gębał 2019: 105).

Z poszczególnych odmian konstruktywizmu wypływają różnorodne implikacje pedagogiczne polegające na zdolności wykorzystywania informacji w sposób racjonalny. Celem dydaktyki konstruktywistycznej jest podkreślanie istoty procesu uczenia się, podczas którego dochodzi do nabywania konkretnej wiedzy, rozwijania określonych umiejętności i kompetencji, do wzmacniania osobowości uczących się. „Nauczanie konstruktywistyczne zapewnia uczącym się środowisko uczenia się sprzyjające odkrywaniu, samodzielnemu konstruowaniu i przeżywaniu oraz wspiera refleksję” (Gębał 2019: 109). Zmiany, jakie wnosi konstruktywistyczna dydaktyka języków obcych do dotychczasowej wiedzy metodycznej, są następujące: planowanie lekcji, konstrukcja procesu uczenia się i nowych zasad doboru metod i technik pracy, wprowadzenie nowego rodzaju interakcji sprzyjających rozwojowi autonomii uczniów, pełnienie ról dydaktyków zarówno przez nauczycieli, jak i uczniów (zob. Żylińska 2009: 8–9).

Dydaktyka konstruktywistyczna opiera się na trzech podstawowych sposobach nauczania: nauczaniu indywidualnym, sterowaniu kontekstowym i zmianie perspektywy.

Nauczanie indywidualne można realizować wówczas, jeśli nauczyciel posiada informacje o środowisku życia uczącego się, tempie i stosowanych strategiach uczenia się oraz słabych i silnych stronach uczącego się.

Sterowanie kontekstowe to tworzenie przez uczącego się kontekstów uczenia się. „Jest to więc aranżowanie procesów uczenia się poprzez tworzenie atmosfery wspierającej rozwój, promowanie odpowiednich reguł i form współzycia oraz wyposażenie w odpowiednie media i materiały. Istotne są zadania, umożliwiające poszczególnym uczniom konstruowanie indywidualnych procesów uczenia się” (Wolski 2009: 78).

Zmiana perspektywy to wychodzenie od zastanej wiedzy uczniów i ich zainteresowań, a następnie integrowanie ich z oficjalnymi celami nauczania (zob. Wolski 2009: 79).

Konstruktywizm w dydaktyce języków obcych określa rolę ucznia i nauczyciela w procesie nabywania kompetencji poznawczych. Konstruktywne nauczanie „wpisuje się w nowoczesną wizję szkoły, która powinna być zaprzeczeniem szkoły tradycyjnej i edukacji schematycznej” (Borawska-Kalbarczyk 2012: 136). Nauczyciel w tej wizji edukacji rezygnuje z dominacji nauczania na korzyść samodzielnego konstruowania wiedzy przez ucznia. Traktuje on ucznia jako samodzielną podmiot, który poznaje świat poprzez własny wysiłek badawczy. Uczeń powinien poprzez własną aktywność podejmować różnorodne działania, aby móc budować własną wiedzę.

W konstruktywistycznych tendencjach w nauczaniu języków obcych uczeń jest współodpowiedzialny za proces zdobywania wiedzy i jego rezultaty. Nauczyciel nie jest wykluczony z tego procesu. Powinien on przyjąć rolę animatora, tzn. organizować, planować i przekazywać materiał dydaktyczny, aby stworzyć optymalne warunki do uczenia się (zob. Skowronek 2009: 230-231). Nauczyciel powinien zaplanować i przygotować zajęcia zgodnie z możliwością i oczekiwaniami uczniów oraz dobrać materiał i zadania tak, aby zachęcić ich do myślenia i działania kreatywnego.

Uczeń w tym procesie „tworzy hipotezy i testuje je w użyciu oraz ocenia je po uzyskaniu informacji zwrotnej. Fałszywe hipotezy są odrzucane i zastępowane przez inne. Częściowo prawdziwe hipotezy prowadzą do zmian wewnętrznego modelu językowego ucznia [...] oraz do nowych, poszerzonych hipotez uczenia się, które w następnym kroku zostaną znowu przetestowane i ocenione” (Skowronek 2009: 231). Nauczyciel decyduje o sposobie i porządku uczenia się, ale nie o jego indywidualnym przebiegu. Uczeń uczy się indywidualnie z wykorzystaniem swojej wiedzy i umiejętności, swoich uwarunkowań kognitywnych. „Każdy uczeń będzie zatem w grupie uczył się czegoś innego oraz w inny sposób, chociaż na podstawie tego samego zewnętrznego planu nauczania. Co więcej każdy uczeń konstruuje sobie aktywnie na podstawie zewnętrznego planu nauczania swój własny subiektywny model, swój własny język. To oznacza, że efektywne uczenie się nie może być narzucone/wymuszone z zewnątrz” (Skowronek 2009: 232).

Samodzielne konstruowanie przez ucznia wiedzy odbywa się indywidualnie, etapowo i aktywnie. Podejmowane są próby włączenia konstrukcji do metodyki nauczania. „Według konstruktywistów bogate środowisko/otoczenie ucznia powinno stymulować ucznia do różnorodnych aktywności umysłowych: do budowania hipotez, do uogólniania, porządkowania, selekcji, wyjaśniania itp. Uczenie się bowiem

jest procesem aktywnym, które winno przebiegać w symbiozie ze środowiskiem” (Skowronek 2009: 232–234).

Konstruktywizm wpływa na inne rozumienie procesu kształcenia. Skupia się na osobie ucznia. Oznacza to, że uczeń sam organizuje, steruje i ewoluje własny proces uczenia się. Nauczyciel jest doradcą, który pomaga odkryć własne sposoby zdobywania informacji oraz potrafi pokierować procesem uczenia się. Na zajęciach zorganizowanych w sposób konstruktywistyczny wiedza dotychczas przez ucznia zdobyta pomaga mu w konstruowaniu własnego procesu uczenia się. Uczeń konstruuje w sposób aktywny swoją wiedzę, co sprzyja rozwijaniu odpowiedzialności za własny proces uczenia się (zob. Rozenberg 2008: 117–118).

Dla nauczyciela konstruktywisty aktywne uczenie się oznacza: 1) świadomą pracę nad danym zagadnieniem tak długo, aż uczeń zacznie czynić to automatycznie; 2) starania o to, aby poznać stan wiedzy uczniów, zanim zacznie pracę nad kształtowaniem ich pojęć i umiejętności; 3) stwarzanie takich sytuacji, aby uczniowie mogli wyrażać opinie na temat tego, co wiedzą w związku z omawianym tematem; 4) zadawanie otwartych pytań, które „stwarzają uczniom szansę na odkrywanie swego potencjału intelektualnego, pobudzają też istotne zdolności myślenia twórczego” (Chorab 2017: 47); 5) budowanie nowych struktur wiedzy w powiązaniu z uprzednimi: „Jeżeli nauczyciel nie nawiązuje do wiedzy ucznia, to odbiera sobie szansę na wspieranie budowania nowej wiedzy z jednoczesnym przekształcaniem posiadanych przez ucznia pojęć. Uczeń buduje wtedy nowe struktury wiedzy bez powiązania z uprzednimi” (Chorab 2017: 47); 6) stosowanie form uczenia się opartych na improwizacji i spontanicznej dramatyzacji: „Dlatego powinno się pokazywać dzieciom od najmłodszych klas *kulisy* procesu twórczego, który ma często charakter trudnych prób i błędów, a nie jest wyłącznie pasmem sukcesów. Przy tym akceptuje i pobudza inicjatywę uczniów w myśleniu” (Chorab 2017: 48); 7) stwarzanie uczniom sytuacji, które stymulują ich do podejmowania odpowiedzialności za własne uczenie się: „rola nauczyciela konstruktywisty polega m.in. na stwarzaniu sytuacji współpracy, inspirowaniu interakcji, stymulowaniu wykorzystania posiadanych doświadczeń, bo sztuka nauczania to sztuka asystowania w uczeniu się uczniów” (Chorab 2017: 48); 8) stwarzanie warunków zbliżonych do autentycznych, a uczniów czynienie współodpowiedzialnymi za proces uczenia się i wyniki: „W procesie kształcenia inspirowanie ich do formułowania hipotez i projektowania działań sprawdzających i korygujących” (Chorab 2017: 48); 9) motywowanie uczących się do działania, wspieranie ich samodzielności i kreatywności, docenianie ich postępów w nauce; 10) przyczynianie się do zdobywania przez uczniów umiejętności i zdolności (zob. Chorab 45–48).

Nauczyciel pracujący według podejścia konstruktywistycznego zwraca uwagę na strategię myślenia i działania uczniów i tworzy warunki sprzyjające rozwojowi autonomii. Powinien on akceptować autonomię uczniów, stwarzać na lekcji odpowiedni klimat, aby inspirować ich do stawiania pytań, powinien próbować poznać rozumienie przez nich pojęć, zanim sam przedstawi im własne. Sprzyja to rozwijaniu odpowiedzialności za własne uczenie się (zob. Muszyńska, Papaja 2019: 19–20).

Konstruktywizm zaleca nauczanie oparte na eksperymentowaniu, stawianiu problemów atrakcyjnych dla uczniów, tworzeniu uczniowskich modeli i hipotez oraz podejmowanie zagadnień związanych z życiem codziennym uczniów

z uwzględnieniem ich zasobu wiedzy i doświadczeń. Nauczyciel konstruktywista odwołuje się do wiedzy uczniowskiej, łącząc w ten sposób nową wiedzę z wiedzą już posiadaną. Może zmieniać także tok lekcji pod wpływem zainteresowań uczniów (zob. Chorab 2017: 51). „Bycie nauczycielem konstruktywistą to podążanie za uczniem, zaspokajanie jego potrzeb poprzez dawanie mu przestrzeni do samodzielnego działania. To codzienne zaciekawienie otaczającą rzeczywistością i motywowanie do jej tworzenia, udoskonalania” (Chorab 2017: 52).

Należy podkreślić, że „w konstruktywistycznym modelu oświaty nauczyciel nie uczy, ale ułatwia [...] proces uczenia się, przykładowo kieruje projektem badawczym. Nauczyciel jest odpowiedzialny za ustalanie tematyki [...] w projektach badawczych, wskazuje źródła informacji, tworzy struktury organizacyjne, w ramach których uczniowie nawiązują współpracę poznawczą, jednak w tym wypadku nauczyciel nie ma pełnej kontroli nad przebiegiem działania uczniów – wskazuje (umożliwia) wybór najlepszej ścieżki uczenia się. Jednak trzeba pamiętać, że niecała działalność w szkole skierowana jest na realizację projektów badawczych. Konieczne jest również praktyczne doskonalenie umiejętności (jak w szkole tradycyjnej)” (Walat 2010: 30).

Teoria konstruktywistyczna może stać się bodźcem do nowego spojrzenia na problem motywacji w dydaktyce języków obcych. Konstruktywizm dostarcza dydaktyce wskazówek, zgodnie z którymi procesy nauczania i uczenia się idą w parze. Siła motywacji uczniów zależy od ich osobowości i stylów działania. Konstruktywizm jest szansą dla nowego postrzegania motywacji. „Konstruktywizm, określając subiektywne możliwości w kształtowaniu własnego procesu zdobywania i rozwoju wiedzy, nakazuje myśleć o motywacji jako o procesie wyłamującym się z ram doświadczenia i doświadczenia jednostki” (Rozenberg 2008: 122).

Postuluje się, aby dydaktyka w zintegrowanym kształceniu przedmiotowo-językowym CLIL (Contented language integrated learning) odnosiła się do humanistycznego podejścia konstruktywistycznego (zob. Muszyńska, Papaja 2019: 19). „W ujęciu tym konieczne jest takie zaplanowanie procesu uczenia się, w którego toku uczeń będzie miał możliwość wykształcenia umiejętności wskazywania związków między treściami, negocjacji, personalizacji informacji, stwarzania spójnej całości tego, o czym się uczy w języku obcym” (Muszyńska, Papaja 2019: 19).

CLIL łączy różne podejścia i metody pracy edukacji ogólnej z podejściami i metodami pracy związanymi z kształceniem językowym. W nauczaniu dwujęzycznym treści są zintegrowane z językiem. Uwzględnia się tutaj język ojczysty i język obcy. Język ojczysty i język obcy są wykorzystywane do omawiania treści przedmiotowych (zob. Muszyńska, Papaja 2019: 11). Dzięki takiemu podejściu można zaobserwować u uczniów wzrost kompetencji lingwistycznej i procesów poznawczych (kognitywnych) (zob. Muszyńska, Papaja 2019: 20).

Żałożenia opierające się na konstruktywizmie, a przyjęte w CLIL mają swoje ograniczenia w postaci braku odpowiednich podręczników i materiałów dydaktycznych. W związku z tym przygotowanie zajęć jest bardziej złożone niż nauczanie według określonego programu nauczania, który nie koncentruje się na uczniach, a na pracy nauczyciela (zob. Muszyńska, Papaja 2019: 21).

Aby nauczać w kontekście konstruktywistycznym, należy tworzyć przyjazne środowisko uczenia się, które pozwala na zdobywanie wiedzy z punktu widzenia

aktualnie rozwiązywanych problemów. Technologie informacyjne dają możliwość rozwijania procesów poznawczych u uczniów (zob. Walat 2010: 35). Istnieją możliwości wykorzystania idei konstruktywistycznych w praktyce edukacyjnej z włączeniem technologii informacyjnych i komunikacyjnych do procesu nauczania. Istotne jest korzystanie z takich metod jak blended-learning, e-learning, m-learning, metoda projektów (zob. Kossakowska-Maras 2019: 32).

E-learning to „proces nauczania–uczenia się oparty na mediach elektronicznych (najczęściej na odległość) bez konieczności kontaktu face to face z wykładowcą” (Kossakowska-Maras 2019: 32).

Blended-learning określany jest jako „nauczanie komplementarne (inaczej mieszane, hybrydowe) łączące nauczanie bezpośrednie (tradycyjne), czyli nauczanie w sali audytorialnej w obecności prowadzącego zajęcia, z aktywnościami prowadzonymi zdalnie przy pomocy komputera. Blended-learning składa się z dwóch części: tradycyjnego kursu oraz kursu online” (Kossakowska-Maras 2019: 33). Model ten pozwala stworzyć dogodne warunki uczenia się zbliżone do naturalnego środowiska użytkownika, umożliwia podejście indywidualne, sprzyja wspieraniu doskonalenia umiejętności językowych na każdym poziomie (zob. Kossakowska-Maras 2019: 33).

M-learning polega na nauczaniu–uczeniu się z wykorzystaniem urządzeń przenośnych, do których najczęściej zaliczyć można: smartfon z dostępem do Internetu, laptop, tablet, czytnik e-booków, odtwarzacze mp3 i mp4, zaopatrzone w kamerę, dyktafon czy przeglądarkę internetową. Te narzędzia nie są tylko gadżetami, ale dzięki nim można robić zdjęcia, notatki, komunikować się z wykładowcami i kolegami. „Nowoczesne smartfony często zastępują komputer osobisty - są przeglądarką internetową, służą do przygotowania oraz przechowywania dokumentów, do zarządzania swoim czasem itd. Eksplozja popularności smartfonów i tabletów w ostatnim czasie rewolucjonizuje sposób komunikowania się ze sobą, pozyskiwania informacji i podejmowania decyzji. Możliwość dostępu do Internetu niezależnie od miejsca i czasu za sprawą urządzeń mobilnych zmienia sposób funkcjonowania społeczności w pracy, na uczelni (w szkole) i w życiu prywatnym” (Kossakowska-Maras 2019: 33).

Metoda projektu została opracowana na początku XX wieku przez W.H. Kilpatricka, który uważał ją za naczelną zasadę dydaktyczną, a jej założenia przedstawił w pracy *The Project Method*. Według Kilpatricka „uczniowie powinni samodzielnie zdobywać wiadomości i sprawdzać umiejętności w konkretnych sytuacjach życiowych, zamiast przyswajać wiedzę teoretycznie. Ponadto: uczniów nie powinno się zmuszać do podejmowania niechcianych przez nich działań, bo jako niechciane - nie przyniosą trwałego i zadowalającego efektu. Innymi słowy – to uczniowie sami mają decydować, co chcą robić, szkoła ma zaś stworzyć im sprzyjające rozwojowi warunki” (Kossakowska-Maras 2019: 34). Obecnie metoda projektu sprawdza się do inicjowania, planowania i wykonywania przez uczniów pewnych przedsięwzięć oraz oceny ich wykonania. Zadania są realizowane indywidualnie lub w grupach, a praca nad nimi trwa do kilku miesięcy. Zakończeniem projektu jest jego prezentacja na forum publicznym w formie wystawy, inscenizacji, wykładu, książki itp. Po prezentacji następuje dyskusja, a następnie ocena, której elementem jest samoocena i ocena przez kolegów (zob. Kossakowska-Maras 2019: 35).

Podejście konstruktywistyczne, zgodnie z humanistyczną teorią edukacji, opiera się na założeniu, że „uczenie się zachodzi wtedy, gdy uczniowie czerpią z własnego doświadczenia oraz interakcji między sobą. Dzięki koncepcji humanistycznej uczniowie, ich potrzeby i możliwości są postrzegane indywidualnie, a proces uczenia się polega na wspierających relacjach z nauczycielem. Według teorii humanistycznych proces uczenia się jest ważniejszy niż jego wyniki, a uczniowie posiadają wybór w zakresie treści oraz wyników, do których dążą” (Muszyńska, Papaja 2019: 20).

Jednym z postulatów podejścia konstruktywistycznego jest indywidualizacja zajęć i nabywanie przez ucznia kompetencji komunikacyjnej w języku drugim. „Każdy uczeń tworzy sobie swój własny *patchwork* z materiału, który otrzymał na zajęciach z języka obcego, według swoich własnych możliwości. [...] Efektywność uczenia się, które przebiega w trzech fazach (poznania, asocjacyjnej i autonomicznej), jest procesem skomplikowanym i długotrwałym, polega zwłaszcza na odkrywaniu i samodzielnym dochodzeniu do rozwiązań” (Skowronek 2009: 234). Kolejny postulat konstruktywizmu dotyczy wpływu uczących się na kierowanie procesem nauczania oraz zmiany w doborze tematów lub materiałów nauczania. Sprzyja to odpowiedzialności za własny proces uczenia się (zob. Frosztęga-Ryszawy 2016: 9). Założenia konstruktywizmu, które przekładają się na działania pedagogiczne, to formułowanie problemów atrakcyjnych dla uczniów, organizacja nauczania wokół ogólnych pojęć i docenianie uczniowskiego punktu widzenia w procesie kształcenia (zob. Frosztęga-Ryszawy 2016: 8–9).

Podejście konstruktywistyczne jest działaniem zbliżonym do naturalnego procesu uczenia się. Obecnie oczekiwania wobec szkoły i nauczycieli dotyczą zwrócenia uwagi na proces wychowania, umiejętności radzenia sobie z informacją, uczestnictwa w podejmowaniu ról społecznych. „Wiedza szkolna nie musi być określeniem pejoratywnym, może być wręcz określeniem budzącym nadzieję, że jest to podzielana wiedza społeczności uczących się, wiedza w nieustannym tworzeniu, wiedza wielowymiarowa” (Chorab 2017: 52–53).

W podsumowaniu należałoby stwierdzić, że „konstruktywizm w znacznie większym stopniu niż dominujący dotychczas w polskiej edukacji paradygmat obiektywistyczny akcentuje aktywność osób uczących się w trakcie nauki, sprzyja twórczości, podkreśla związek pomiędzy językiem i myśleniem, sprzyja większej tolerancji w interakcjach międzyludzkich, wspomaga bardziej swobodną komunikację na lekcji oraz pozwala dostrzec znaczenie wiedzy potocznej uczniów i nauczycieli w kontekście edukacyjnym” (Atroszko 2018: 1224).

W moim przekonaniu konstruktywizm jest źródłem inspiracji dla rozwoju współczesnej edukacji nauczycieli, gdyż wzbogaca edukację w wymiarze etycznym, społecznym i praktycznym. Zmienia on perspektywę patrzenia na pracę nauczyciela, który powinien inspirować uczniów do stawiania pytań i akceptować ich autonomię oraz rozwijać odpowiedzialność za własne uczenie się. Konstruktywizm sprzyja bardziej swobodnej komunikacji na lekcji, dostrzega znaczenie wiedzy potocznej uczniów, akcentuje ich aktywność na lekcjach oraz sprzyja większej tolerancji w interakcjach społecznych. W podejściu konstruktywistycznym istotne jest podjęcie wysiłków zmierzających do przekształcenia szkoły z instytucji, która

przekazuje wiedzę w instytucję dążącą do wspierania uczniów w poznawaniu własnego potencjału twórczego.

Warto byłoby podkreślić, iż przeobrażenia współczesnego świata znajdują odzwierciedlenie w kulturze i usytuowaniu szkoły względem zmian cywilizacyjnych. Sprzyja to zwróceniu uwagi w szkole na myślenie potoczne, intuicyjne i twórcze oraz dążenie do rozwijania w uczniach myślenia krytycznego, wyobraźni, pomysłowości, innowacyjności i umiejętności dialogu. Nauczyciel w takiej wizji szkoły dąży do samodzielnego konstruowania wiedzy przez ucznia. Cechy współczesnego świata i kultury skłaniają szkołę do zmian w procesie edukacyjnym. „Szkoła XXI wieku potrzebuje nauczycieli, którzy uczniów będą wspierać i od nich wymagać, którzy będą się wczuwać w ich sytuacje i ich wspomagać, jasno określając swoje warunki, na których uczniowie będą polegać. Kluczem jest wzajemne zaufanie i wiara w możliwości ucznia” (Chorab 2017: 45).

Literatura

- Atroszko B., *Konstruktywizm jako źródło inspiracji dla rozwoju współczesnej edukacji nauczycieli* [w:] *Reviewed Proceedings of the Interdisciplinary Scientific International Conference for PhD students and assistants QUAERE 2018*, vol. VIII, June 27–29, 2018, Magna-imitas: Hradec Kralove, Czechy 2018, s. 1224–1231.
- Borawska-Kalbarczyk K., *Konstruktywistyczna teoria kształcenia w praktyce edukacyjnej – wybrane aspekty*, „Kultura i edukacja” 2012, nr 1 (87), s. 135–155.
- Chojnacka-Gartner J., *Konstruktywistyczny nauczyciel – mity a rzeczywistość* [w:] *Problemy współczesnej dydaktyki języków obcych*, red. M. Pawlak, M. Derenowski, B. Wolski, Poznań–Kalisz 2009, s. 67–75.
- Chorab G., *Nauczyciel w paradygmacie konstruktywistycznym*, „Szkoła – Zawód – Praca” 2017, nr 13, s. 45–53.
- Dylak S., *Konstruktywizm jako obiecująca perspektywa kształcenia nauczycieli*, www.cen.uni.wroc.pl/teksty/konstrukcja.pdf DW 08/2007.
- Europejski system opisu kształcenia językowego: uczenie się, nauczanie, testowanie (wersja polska)*, Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, Warszawa 2003.
- Frania M., *Nowe media, technologie i trendy w edukacji. W kierunku mobilności i kształcenia hybrydowego*, Impuls, Kraków 2017.
- Frosztęga-Ryszawy R., *Uczenie się języków obcych w świetle neurobiologii*, „Przegląd Edukacyjny” 3/4/2016 (102/103), s. 6–10.
- Gębał P.E., *Dydaktyka języków obcych. Wprowadzenie*, Wydawnictwo Naukowe PWN SA, Warszawa 2020.
- Gofron B., *Konstruktywistyczne ujęcie procesu uczenia się*, „Periodyk naukowy Akademii Polonijnej” nr 1, 2013, s. 159–172.
- Glaserfeld E. Von, *Poznanie bez metafizyki: stanowisko radykalnego konstruktywizmu* [w:] *Radykalny Konstruktywizm. Antologia*, red. B. Balicki, D. Lewiński, B. Ryż, E. Szczerbuk, Wrocław: GAJT, Wydawnictwo 2010, s. 29–46.
- Kilpatrick W. H., *The Project Method*. Teachers College Record 19 (Sept.), pp. 319–335.
- Juszczyk S., *Konstruktywizm w nauczaniu* [w:] T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 2., Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2003, s. 29–36.
- Klus-Stańska D., *Konstruowanie wiedzy w szkole*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2000.

- Klus-Stańska D., *Behawioryzm versus konstruktywizm: opozycyjne źródła koncepcji programowych* [w:] *Nauczycielskie zmagania z podstawą programową. Ku nowym odczytaniom dokumentów i praktyk szkolnych*, red. A. Dereń, J. Tersa, T. Sadoń-Osowiecka, Kartuzy: Centrum Inicjatyw Edukacyjnych w Kartuzach 2010a, s. 43–59.
- Klus-Stańska D., *Dydaktyka wobec chaosu pojęć i zdarzeń*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2010b.
- Kossakowska-Maras M., *Konstruktywizm i konektywizm w nauczaniu języka obcego – możliwości, trudności, wyzwania* [w:] *Perspektywy i wyzwania współczesnej edukacji*, red. E. Chodźko, M. Śliwa, Wyd. Naukowe TYGIEL, Lublin 2019, s. 29–37.
- Klus-Stańska M., *Konstruowanie wiedzy w szkole*, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2002.
- Lewicka G., *Glottodydaktyczne aspekty akwizycji języka drugiego a konstruktywistyczna teoria uczenia się*, Wrocław 2007.
- Madej M., Faron A., Maciejewski W., *E-learning w dydaktyce szkoły wyższej – założenia, doświadczenia, rekomendacje*, Wyższa Szkoła Handlowa we Wrocławiu, Wrocław 2016.
- Muszyńska B., Papaja K., *Zintegrowane kształcenie przedmiotowo-językowe. Wprowadzenie*, Wydawnictwo Naukowe PWN DA, Warszawa 2019.
- Popławska A., *Konstruktywistyczne ujęcie procesu kształcenia jako warunek powodzenia szkolnego w społeczeństwie informacyjnym* [w:] red. R. Piwowarski, *Dziecko, sukcesy i porażki*, IBE, Warszawa 2007.
- Rozenberg M., *Motywacja w dydaktyce języków obcych z perspektywy konstruktywizmu* [w:] „Philologica Wratislaviensis: Acta ET Studia”, nr 2.1, s. 117–124.
- Schmidt S. J., *Rzeczywistość obserwatora* [w:] *Radykalny konstruktywizm. Antologia*, red. B. Bałicki, D. Lewiński, B. Ryż, E. Szczerbuk, Wrocław: GAJT, Wydawnictwo 2010, s. 243–259.
- Skowronek B., *Nauczanie języków obcych: tradycja a współczesność, instrukcja a konstrukcja*, „Lingwistyka Stosowana. Przegląd” t. 1:2009, s. 227–235.
- Walat W., *Poszukiwanie nowego modelu edukacji w oparciu o idee kognitywizmu i konstruktywizmu* [w:] „Edukacja - Technika - Informatyka” 1/2, 29–39, 2010, s. 28–38.
- Wolski P., *Wirtualna rzeczywistość – nowa perspektywa konstruktywistycznej dydaktyki języków obcych?* [w:] *Problemy współczesnej dydaktyki języków obcych*, red. M. Pawlak, M. Derenowski, B. Wolski, Poznań–Kalisz 2009, s. 77–86.
- Zajęc-Knapik H., *Wybrane zagadnienia związane ze stosowaniem podejścia zadaniowego w nauczaniu języków obcych*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Russologica” 2017, z. 10, s. 154–164.
- Zajęc-Knapik H., *Autonomia w nauczaniu języków obcych – wybrane założenia teoretyczne i propozycje w zakresie praktycznego nauczania*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Russologica” 2020, z. 13, s. 92–107, <http://sr.up.krakow.pl/article/view/16899911.13.10>
- Żylińska M., *Konstruktywistyczna dydaktyka języków obcych*, „Języki Obce w Szkole” 2009, nr 1, s. 5–14.
- Żylińska M., *Postkomunikatywna dydaktyka języków obcych w dobie technologii informacyjnych. Teoria i praktyka*, Fraszka Edukacyjna, Warszawa 2007.

Constructivism in foreign language didactics – selected theoretic assumptions

Abstract

The aim of the article is a demonstration of the main assumptions of constructivism as a pedagogical theory in foreign language teaching, and its reflection in the active process of learning. The cognitive model and its opposite, the objective model, are discussed. The principles of teaching according to the constructivist approach and the role of the teacher and the student in the process of teaching and learning are analysed. The authors refer to CLIL (Contented Language Integrated Learning) and its role in the constructivist approach. The role of this approach in educational practice with the application of information technology is emphasised.

Key words: constructivism, objectivism, constructivist teacher, student, foreign language didactics, teaching, learning, CLIL (Contented language integrated learning), information technologies

Конструктивизм в дидактике иностранных языков – избранные теоретические положения

Резюме

Целью настоящей статьи является представление основных положений конструктивизма как педагогической теории в обучении иностранным языкам и ее отражение в активном процессе обучения. Мы обсуждаем конструктивистскую познавательную модель и ее противоположность: объективистскую модель. Согласно конструктивистскому подходу, анализируем его принципы обучения, а также роль учителя и учащегося в процессе обучения и изучения. Подчеркиваем роль ЦЛИЛ (интегрированного предметно-языкового обучения) в конструктивистском подходе и его роль в дидактической практике.

Ключевые слова: конструктивизм, объективизм, учитель-конструктивист, ученик, дидактика иностранных языков, обучение, изучение, ЦЛИЛ (интегрированное предметно-языковое обучение), информационные технологии

Halina Zająć-Knapik, dr

ORCID: 0000-0002-0853-0781

Instytut Neofilologii

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

e-mail: halinaza@o2.pl

Halina Zająć-Knapik, Ph.D.

Institute of Modern Languages

Pedagogical University of Cracow

Paulina Wójcikowska-Wantuch

Gra językowa w twórczości Ludmiły Pietruszewskiej

Ludmiła Pietruszewska (ur. 1938) to postać niezwykle, mówi się o niej *Awangardowy klasyk*¹, *Czechow w spódnicy*², *Zoszczenko naszych czasów*³. Posiada w swoim dorobku dramaty, opowiadania, powieści, bajki, poezje, scenariusze, monologi i eseje. Nieustannie poszukuje nowych form artystycznego wyrazu, ale nie jest jedynie eksperymentatorką próbującą swoich sił w rozmaitych gatunkach sztuki i literatury, lecz także filozofką, humanistką i znawcą kultury⁴. Tworzy nieprzerwanie od 1972 roku, a od lat 80. XX wieku stała się jedną z najważniejszych postaci w rosyjskiej literaturze. Znany krytyk Dmitrij Bykow uważa nawet, że jako jedna z nielicznych w gronie współczesnych rosyjskich pisarzy zasługuje na Nagrodę Nobla⁵. Twórczość Ludmiły Pietruszewskiej stanowi przedmiot dociekań rosyjskich badaczy: Nauma Lejdermana i Marka Lipowieckiego, Anatolija Barzacha, Tatiany Markowej, Margarity Gromowej, Swietłany Pachomowej, Iriny Kulminej i Natalii Kabłukowej oraz innych⁶. Na gruncie polskiej rusycystyki ukazały się jak dotąd dwa ważne opracowania badawcze analizujące dorobek pisarki: praca Ireny Hubickiej *Proza Ludmiły Pietruszewskiej lat 1985–1995. Z zagadnień poetyki* (2003) roku oraz monografia Чернушная

¹ Określenie pochodzi z monografii poświęconej twórczości pisarki autorstwa Haliny Waszkielewicz i jest cytowane w oparciu o rosyjskie źródła. Zob.: H. Waszkielewicz, *Чернушная и прекрасная. Twórczość Ludmiły Pietruszewskiej*, Columbinum, Kraków 2007, s. 14.

² Określenie użyte przez Annę Żebrowską. Patrz: Anna Żebrowska, 49. *Międzynarodowe Targi Książki*, „Gazeta Wyborcza”, 19.05.2004. Cytuję za: H. Waszkielewicz, *Чернушная и прекрасная...*, s. 14.

³ Takiego sformułowania użył Jan Szenkman. Patrz: Я. Шенкман, *Город имени идоита, „Независимая газета”*, 1.09.2005, http://www.ng.ru/ng_exlibris/2005-09-01/7_zhurnaly.html [dostęp: 21.07.2021]. Cytuję za: H. Waszkielewicz, *Чернушная и прекрасная...*, s. 14.

⁴ Warto odnotować, że pisarka aktywnie oddaje się filantropii, przekazując na aukcje charytatywne swoje akwarele i rysunki. W działalności artystycznej i dobroczynnej wspierają ją dzieci – Fiodor (performer, producent) i Natalia (piosenkarka jazzowa i producentka).

⁵ Д. Быков, *Карамзин с автоматом. Дмитрий Быков к 75-летию Людмилы Петрушевской*, „Коммерсант”, 24.05.2013, <http://www.kommersant.ru/doc/2189448> [dostęp: 21.07.2021].

⁶ Wyczerpującą bibliografię krytyczną poświęconą Ludmile Pietruszewskiej przedstawia Halina Waszkielewicz. Por: H. Waszkielewicz, *Чернушная и прекрасная...*, s. 14.

и прекрасная. Twórczość Ludmiły Pietruszewskiej autorstwa Haliny Waszkielewicz (2007). Poszczególne aspekty pisarstwa Pietruszewskiej podejmowane są również w artykułach naukowych np.: Walenty Piłat *Świat poetycki dramatów Ludmiły Pietruszewskiej* (1990), Lidia Mięśowska *Kobieta w „Męskim łagrze” Ludmiły Pietruszewskiej* (2011), Anna Skotnicka *Między przemocą a odmową życia. „Такая девочка советь мира” Ludmiły Pietruszewskiej* (2014), Anna Woźniak *W świecie wartości bajki literackiej Ludmiły Pietruszewskiej. Od Heleny Przepięknej do Barbie* (2019), Monika Wrońska *Взаимодействие модусных рамок в русском языке. Людмила Петрушевская „Номер Один, или В садах других возможностей”* (2021).

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie źródeł i rodzajów gry językowej zastosowanej przez Ludmiłę Pietruszewską w małych formach literackich (bajkach i poezji), a także przybliżenie pozaliterackich eksperymentów lingwistycznych pisarki. Termin „gra językowa” rozumiany jest szeroko jako forma eksperymentowania językiem i z językiem⁷. Rozumienie to wykracza poza „grę słów”, będącą jedynie zabiegiem stylistycznym, wykorzystującym brzmieniowe podobieństwo słów lub ich znaczeniową wartość⁸. W myśl typologii Tadeusza Szczerbowskiego przedmiotem mojej analizy będą różnorakie autorskie zabiegi wewnątrztekstowe, intertekstualne, a także intersemiotyczne⁹ mające na celu swobodną¹⁰ modyfikację wypowiedzi i wywołanie u czytelnika efektu zaskoczenia oraz nowości, przy jednoczesnej realizacji funkcji ludycznej, zawierającej się w definicji gry (*ludus*)¹¹.

Paradoksalnie wczesna twórczość dramatyczna i prozatorska Ludmiły Pietruszewskiej była daleka od estetyki gry czy zabawy i określano ją często mianem „czernuchy” ze względu na mroczną atmosferę oraz pesymistyczną tematykę skoncentrowaną na problemach codziennej egzystencji oraz obnażaniu patologicznych relacji rodzinnych. Natomiast od początku XXI wieku nazwisko autorki bardziej niż z „czernuchą” kojarzone bywa z bajkami. Dzięki wydany nakładem wydawnictwa ЭКСМО w 2002 roku bajkom zwierzęcym, zatytułowanym *Дикие животные сказки*, pisarka zaistniała w przestrzeni pop-kultury jako „главная сказочница

⁷ Por.: A. Góral, *Wewnątrztekstowe gry językowe w powieści „Rzeczy uprzyjemniające”. Utopia Tamary Bołdak-Janowskiej*, „Acta Neophilologica”, 1/2021, t. XXIII; D. Kępa-Figura, *Gry językowe w polskich telewizyjnych serwisach informacyjnych jako przejaw fatyczności i sprawczości współczesnej komunikacji medialnej*, „Медиалингвистика” 2018, nr 5 (3), s. 366–379.

⁸ Gra słów [w:] *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Kraków–Warszawa–Wrocław 2002, s. 184.

⁹ Patrz: T. Szczerbowski, *Gry językowe w przekładach „Ulissesa” Jamesa Joyce’a*, Instytut PAN, Kraków 1988, s. 117–118.

¹⁰ Swobodę w stosunku do formy wypowiedzi i jej estetyczną funkcję podkreślają Jelena Zemskaja, Margarita Kitajgorodskaja oraz Nina Rozanowa w definicji „gry językowej”. Patrz: Е.А. Земская, М.А. Китайгородская, Н.Н. Розанова, *Языковая игра [w:] Русская разговорная речь: Фонетика. Морфология, Лексика, Жест*, Наука, Москва, 1983, s. 172.

¹¹ Za nadrzędną cechę zabawy/gry uważa się swobodne działanie i zasadę przyjemności. Wśród cech formalnych zabawy należy wskazać także bezinteresowność, ograniczoność czasu i przestrzeni, powtarzalność, budowanie napięcia i dążenie do odprężenia, ruch, prymat gry wobec świadomości grającego i inne. Por.: J. Huizinga, *Homo ludens. Zabawa jako źródło kultury* oraz H. Gadamer, *Pojęcie gry [w:] Antropologia widowisk. Zagadnienia i wybór tekstów*, red. L. Kolankiewicz, WUW, Warszawa 2005, s. 143–162 i s. 175–181.

отечественной словесности”¹², a na dodatek rozpoczęła nieoczekiwane nowy etap w swojej twórczości¹³ – performerki, pieśniarki i poetki.

Wydaje się, że właśnie gatunek bajki pozwolił Pietruszewskiej na zaprezentowanie stylistycznej wirtuozerii i poczucia humoru. Halina Waszkielewicz zauważa, że bajki stanowią doskonały materiał do śledzenia eksperymentatorskich pasji pisarki, która bez wątpienia została obdarzona nie tylko talentem i słuchem językowym, ale również posiada gruntowną wiedzę teoretyczną o systemie języka¹⁴. Tymczasem w jednym z esejów, zatytułowanym *Лекция о жанрах*, Ludmiła Pietruszewska deklaruje, że w procesie tworzenia kieruje nią „strach naśladownictwa” (ros. страх подражания), cechujący reformatörów w dziedzinie sztuki i literatury – Pabla Picassa, Nikołaja Gogola, Michaiła Zoszczenkę, Andrieja Płatonowa i innych. To z niego wyrasta pragnienie wypracowania nowego, indywidualnego języka literackiego przekraczającego bariery systemu językowego, jego typowość i schematyczność. Pisarka ujawnia przy tej okazji swoje zamiłowanie do filologii.

Знали бы вы, как идет охота за таким языком! На что только люди не пускаются, чтобы найти свой, ни на чей в мире не похожий, язык! Неправильнейший язык! Хорошо коли сам умеешь, сам толкуешь не так, но вот вышел в народ, а там талантливые люди уже сочинили: «это веса не влияет» или «это не играет никакого эффекта»! У меня в тетрадках целые россыпи такого неправильного, неверного лепета. Роскошь языколюба. Разумеется, это не для прозы. Иногда для пьес. Одна тетрадка называется «Даль». В честь великого Владимира Ивановича Даля, который для меня тоже «наше все». Солнце русской филологии-и¹⁵.

Ludmiła Pietruszewska przyznaje, iż z zachwytem nasłuchuje języka, jakim posługują się ludzie w życiu codziennym, i postępuje tak programowo, z pasją językoznawcy. Warto nadmienić, iż język jej dramatów, a także niektórych tekstów prozatorskich zaczęto określać jako „magnetofonowy”, gdyż dialogi i monologi bohaterów wydają się podsłuchane, a następnie zapisane – są nieskładne, emocjonalne, obfitują w wulgaryzmy i wyrażenia potoczne. Rosyjska badaczka Tatiana Markowa polemizuje jednak z tym stwierdzeniem, po wnikliwej analizie dowodząc, iż ten efekt „nieprawidłowego języka” (ros. неверный лепет) jest wynikiem starannej pracy pisarki¹⁶. Nikt już dzisiaj nie kwestionuje mistrzostwa, z jakim Pietruszewska posługuje

¹² О. Лебедушкина, *Шехерехада жива, пока... „Дружба народов”* 2007, nr 3, <http://magazines.russ.ru/druzhba/2007/3/le12.html> [dostęp: 21.07.2021].

¹³ Pisarka w swoim dorobku ma właściwie wszystkie bajkowe gatunki. Oprócz wspomnianych *Dzikich bajek zwierzęcych* w pięciotomowym wydaniu dzieł zebranych autorki z 1996 roku znalazły się m.in. bajki przygodowe dla dzieci i dorosłych *Приключения с волшебниками, Приключения людей*; cykl czarodziejski o przygodach lalki Barbie zatytułowany *Маленькая волшебница*; awangardowe bajeczki dla dzieci zebrane w cyklu *Нечеловеческие приключения* oraz bajki lingwistyczne *Пуськи бятые* i *Бурлак*. Patrz: Л. Петрушевская, *Собрание сочинений в пяти томах*, АСТ, Москва 1996.

¹⁴ H. Waszkielewicz, *Чернушная и прекрасная...*, s. 59–63.

¹⁵ Л. Петрушевская, *Лекция о жанрах [w:] Девятый том*, ЭКСМО, Москва 2003, s. 319–320.

¹⁶ Т. Маркова, *Поэтика повествования Л. Петрушевской*, „Русская Речь” 2004, nr 2, s. 34–39.

się słowem, chociaż początkowo w latach 70. i 80. XX wieku radzieccy recenzenci nie byli w stanie zaakceptować jej nowatorskiego stylu: „она пишет, как не умеющий играть человек играет на рояле, наслаждаясь случайными сочетаниями звуков”¹⁷. Współcześnie uważa się, że Ludmiła Pietruszewska stworzyła oryginalny język literacki, którego filar stanowi żywioł ludzkiej mowy. Przyznaje to, przykładowo, Roman Timieniczuk:

Петрушевская пошла навстречу стихии устной речи. А это целый лингвистический континент со своим словарем, синтаксисом, стилистикой. Здесь своя иерархия ценностей. Здесь фамильярничают со всем, что пахивает официальным. [...] С Петрушевой мы входим не столько в прозу жизни, сколько в поэзию языка¹⁸.

Ze wspomnień pisarki zamieszczonych w książkach *Девятый том* (wyd. 2003) oraz *Маленькая девочка из „Метрополя”* (wyd. 2006) wyłaniają się dwa źródła myślenia o języku jako o materiale, który można dowolnie kształtować. Pierwszym są rodzinne korzenie Ludmiły Pietruszewskiej. Dziadkiem pisarki był słynny radziecki lingwista Nikołaj Jakowlew (1892–1974), prekursor fonologii, teorii fonemów i metod matematycznych w lingwistyce, a także poliglota, autor nowych alfabetów dla tych narodów ZSRR, które nie posiadały piśmienności, znawca języków kaukaskich. W dzieciństwie Ludmiła Pietruszewska pomieszkiwała w domu profesora Jakowlewa i, jak można przypuszczać, właśnie po nim odziedziczyła zdolności językowe¹⁹. Nie bez znaczenia dla przyszłych zainteresowań pisarki była również atmosfera profesorskiego domu – książki, dyskusje, obco brzmiące słowa. To właśnie na cześć swojego wielkiego przodka pisarka nazwała stworzony przez siebie alfabet „nikołaicą” (ros. „николаица”) ²⁰. Jak wspomina Ludmiła Pietruszewska, konieczność opracowania alfabetu pojawiła się podczas podróży, kiedy w kafejkach internetowych brakowało rosyjskiej czcionki, a istniała potrzeba kontaktu z bliskimi. Pisarka postanowiła wymyślić własny alfabet:

Pierwsza wersja

A 6 B I' D E -3 u K J l M H O l l P C T y <l> X -4

BACHEMy BHuMAHul0 IIPEDJlAΓ`AETCA HOBBlu` AJl<l>ABuT.

Wersja ostateczna

A 6 B r q e # 3 u u' k J l M H o n p c m y <l> x u, (или ll,) 4 ll ll ll, ,b bl b -) l0 &

Col03 HepyllluMblu' pecny6Jluk cBo6oqHblx.

Alfabet był udoskonalany stopniowo i wykorzystywał nie tylko litery, ale także cyfry, symbole i znaki przestankowe. Litery „nikołaicy” bazowały na graficznym podobieństwie znaków łacińskich lub ich połączeń do cyrylicy oraz na wykorzystaniu warstwy brzmieniowej cyfr. Co ciekawe, przy użyciu „nikołaicy” Pietruszewska

¹⁷ Л. Петрушевская, *Лекция о жанрах...*, *op. cit.*, s. 319.

¹⁸ Р. Тименчик, *Ты-что? Или введение в театр Петрушевской*. Послесловие к кн.: Л. Петрушевской, *Три девушки в голубом*. Пьесы, Москва 1989, s. 396.

¹⁹ Л. Петрушевская, *Маленькая девушка из „Метрополя”*, Амфора, Санкт-Петербург 2006, s. 108–113.

²⁰ Тамże, s. 455–464.

napisała też wiersz zatytułowany *Завершающие стухи*, który mógłby posłużyć za twórcze *credo* eksperymentatorki.

takim oblom, u nas o5 polu4aeza a3buka
)to 6tuka trudnaR, delo nepro10Oe
 как бы самое na4alo, ver6ina ajsberga
 dal6e na4inal0za lnye glubiny i
 pro10Ory
 i3 po2lov po lestnice 3nakov
 5x6vie
 na krybu k 3ve3dam,
 vsem kto myslit ne1akovo
 da l tem kto 1akovo
 ska3ano bylo
 az vozdam

таким образом, у нас опять получается азбука
 это штука трудная, дело непростое
 как бы самое начало, вершина айсберга
 дальше начинаются разные глубины и просторы
 из подвалов по лестнице знаков
 путешествие
 на крышу к звездам,
 всем кто мыслит неодинаково
 да и тем кто одинаково
 сказано было
 аз воздам²¹

Jako drugie źródło lingwistycznej pasji pisarki wypada wskazać tradycję literacką, a w szczególności twórczość rosyjskich futurystów Władimira Majakowskiego i Wielimira Chlebnikowa oraz poetów awangardowej grupy Oberiu (*Объединение реального искусства*), powstałej w 1927 roku w Leningradzie, której członkami byli m.in. Danił Charms, Aleksandr Wwiedenski i Nikołaj Zabołocki. Inspiracje dokonaniem tej grupy, poetyką absurdu i nonsensu w dramatach, bajkach i poezji Ludmiły Pietruszewskiej odnotowują między innymi Natalia Kabłukowa oraz Stanisław Merkuszew²². Do rosyjskiej awangardy zbliża pisarkę filozofia sztuki – prymat oryginalności, chęć przełamywania schematów i zastanych konwencji gatunkowych odpowiadają manifestowanej przez futurystów i oberiutów potrzebie radykalnej odnowy języka poetyckiego. Autorka odwołuje się do dorobku rosyjskiej awangardy we wszystkich obszarach swojej twórczości – zapożyczając motywy, rozwiązania formalne i estetyczne, takie jak groteskowość, absurd, hiperbolizacja, minimalizacja, paradoks, konceptualizacja fabuły, turpizacja przestrzeni, wprowadzenie niekonwencjonalnych bohaterów, czarny humor oraz językowe kalambury i eksperymenty. Z drugiej jednak strony strategia ogrywania konwencji gatunkowych, swobodne cytowanie tekstów literatury i kultury (film, muzyka, kultura masowa) oraz ukierunkowanie na grę z czytelnikiem świadczą o postmodernistycznym charakterze jej twórczości, na co wskazują między innymi badaczki Irina Skoropanowa czy Natalia Iwanowa²³.

Gdy mowa o eksperymentatorskiej pasji Ludmiły Pietruszewskiej, to dziełem najczęściej przywoływanym jest cykl bajeczek lingwistycznych *Пустьки бятые*. Są one szczególnie ciekawe od strony formalnej, gdyż napisane w języku

²¹ Л. Петрушевская, *Маленькая девушка из „Метрополя“...*, s. 462.

²² Н. Каблукова, *Освоение абсурда и поэтика абсурда в реалистической драме Л. Петрушевской*, [в:] *Русская литература в XX веке: имена, проблемы, культурный диалог*, Томский Государственный Университет, Томск 2009, s. 294–310. С.Ф. Меркушов, *Абсурдистская природа цикла Л.С. Петрушевской „Пограничные сказки про котят“*, „Казанская наука“ 2019, nr 8, s. 11–13.

²³ Н. Иванова, *Преодолевшие постмодернизм*, „Знамя“ 1998, nr 4, s. 193–204.

rocznego dziecka perypetie Kałuszy i Kałuszątek stanowią udany eksperyment nawiązujący do popularnej wśród rosyjskich futurystów idei „języka pozarozumowego” (ros. заумь). Podobieństwa odnotowuje m.in. Halina Waszkielewicz, pisząc: „Лингвистические сказочки opierają się na замыśle zrealizowanym już przez Chlebnikowa – na «wyciszeniu» sensu słów kosztem zachowania składni, fonetyki, morfologii zdania, w celu «wyzwolenia» słowa, wydobywania jego ukrytego znaczenia”²⁴. Cykl powstawał w kameralnych okolicznościach, jak informuje autorka, a narodził się z potrzeby opowiadania bajek córce Nataszy²⁵. Pierwsza bajka została napisana w 1984 roku i ukazała się w czasopiśmie „Литературная газета”, natomiast w całości cykl składający się z szesnastu bajek po raz pierwszy opublikowano w dziełach zebranych z 1996 roku (tom 5). Tytułowa bajka o Kałuszy i Kałuszatach pozostaje do dzisiaj najbardziej rozpoznawalnym tekstem.

1. ПУСЬКИ БЯТЫЕ

Сяпала Калуша с Калушатами по напушке. И увазила Бутявку, и волит:

— Калушата! Калушаточки! Бутявка!

Калушата присяпали и Бутявку стрямкали. И подудонились.

А Калуша волит:

— Оее! Оее! Бутявка-то некузявая!

Калушата Бутявку вычучили.

Бутявка вздребезнулась, сопритюкнулась и усяпала с напушки.

А Калуша волит калушатам:

— Калушаточки! Не трямкайте бутявок, бутявки дюбые и зюмо-зюмо некузявые.

От бутявок дудонятся.

А Бутявка волит за напушкой:

— Калушата подудонились! Зюмо некузявые! Пуськи бятые!²⁶

Warto zaznaczyć, że bajki lingwistyczne Pietruszewskiej odnoszą się bezpośrednio do słynnej frazy językoznawcy Lwa Szczerby „Глѡкая кѹзѣра штѣко будланѹла бѡкра и курдѣчит бокрѣнка”, w której morfemy rdzeniowe wyrazów zostały zastąpione przypadkowymi połączeniami dźwięków, a mimo to znaczenie wypowiedzi pozostało zrozumiałe. Pietruszewska w cyklu *Пуськи бятые* wykorzystuje rosyjskie przyimki i spójniki (**и, с, на**), również te archaiczne, zaczerpnięte z języka scs (**ибо, како, иже**), natomiast pozostałe słowa utworzone zostały sztucznie, zgodnie z regułami słowotwórstwa rosyjskiego – przy pomocy łączenia wyrazów, dodawania sufiksów i prefiksów (**присяпать, увазить, усяпать, трямкать, зюмо-зюмо**). Modyfikacji ulegają rdzenie wyrazów, autorka często stosuje glossolalia i onomatopeje. Zostaje jednak zachowana gramatyka, morfologia i składnia języka rosyjskiego. Wnikliwą analizę wszystkich tych elementów

²⁴ Patrz: H. Waszkielewicz, *Чернушная и прекрасная...*, s. 62.

²⁵ Л. Петрушевская, *Дикие животные сказки. Морские помойные рассказы. Пуськи бятые*, Эксмо, Москва 2003, s. 7.

²⁶ Л. Петрушевская, *Дикие животные сказки...*, s. 359. W niniejszym wydaniu zostały zamieszczone rysunki autorki przedstawiające bohaterów cyklu *Пуськи бятые* (s. 397).

języka cyklu *Пуськи бятые* przeprowadziła w autorskim referacie²⁷ Jelena Łuczina. Zarówno eksperyment Lwa Szczerby, jak i cykl bajek Pietruszewskiej udowadniają, że słowa oraz złożone z tych słów komunikaty są zrozumiałe już na poziomie morfologii, a podstawową rolę w procesie percepcji tekstu odgrywa intuicja (podobnie jak w przypadku języka pozarozumowego). Istotną uwagę w stosunku do lingwistycznych bajek Pietruszewskiej czyni Jelena Kuchtenkowa, która zauważa, że w ich zrozumieniu pomaga nie tylko gramatyka tekstu, ale kontekst sytuacyjny²⁸. Tematem bajek są łatwo rozpoznawalne sytuacje z życia codziennego, szkolnego oraz rodzinnego. Określone emocje u czytelnika budzą dialogi, a szczególnie nieustanne kłótnie pomiędzy bohaterami, wyzwiska i połajanki (nawet tytuł cyklu *Пуськи бятые* funkcjonuje w tekście jako przekleństwo). Repliki budują dynamikę tekstu i są również głównym źródłem komizmu.

O tym, że lingwistyczny eksperyment Pietruszewskiej można uznać za udany, świadczy nie tylko popularność cyklu, ale realny wpływ, jaki *Пуськи бятые* wywierają na czytelników. Teksty zbudowane ze słów pozbawionych „słownikowych” znaczeń pobudzają wyobraźnię i kreatywność. Nadieżda Zadorožnaja zauważa, że bajki lingwistyczne aktywizują indywidualnego odbiorcę, czynią z niego współautora tekstu: „Ее необычные слова призывают читателя к сотворчеству, поскольку каждый из нас вкладывает в новообразования Петрушевской свои смыслы в зависимости от жизненного (культурного) опыта”²⁹. W tym sensie bajki lingwistyczne Pietruszewskiej można określić jako teksty interaktywne. W 1997 roku w serii „Сказки Новой России” powstał film animowany *Сказка про Бутявку*³⁰. Teksty bajeczek lingwistycznych wykorzystywane bywają na lekcjach języka rosyjskiego podczas nauki dykcji, gramatyki i słowotwórstwa³¹. Do systemu języka rosyjskiego weszło słowo некузявый w znaczeniu „nieświeży, niedobry, nieprzyjemny”. Natomiast przez internautów został opracowany słownik, wyjaśniający znaczenie użytych przez Pietruszewską słów³². Cytuję przykłady według internetowego leksykonu:

Бятый – плохой, «бьяка»; батым-бятый (ср. белым-бело) – тоже плохой; пуськи бятые – ругательство;

²⁷ Е. Лучина, „Пуськи Бятые” Л. Петрушевской как факт истории языка, „Русский язык” 2005, nr 14, s. 28–32, <https://rus.1sept.ru/article.php?ID=200501406> [dostęp: 21.07.2021].

²⁸ Е. Кухтенкова, *Сказки Петрушевской глазами преподавателя русского для иностранцев*, „Российская газета RG. RU”, 26.05.2018, <https://rg.ru/2018/05/26/skazki-petruшевской-glazami-prepodavatelja-russkogo-dlia-inostrancev.html> [dostęp: 21.07.2021].

²⁹ Н. Задорожная, *Языковая игра, или Кто такие „пуськи бятые”?*, „Школа жизни. ру”, <https://shkolazhizni.ru/culture/articles/59633/> [dostęp: 21.07.2021].

³⁰ Film można obejrzeć w serwisie YOUTUBE: <https://www.youtube.com/watch?v=OAv64eflp70> [dostęp: 21.07.2021].

³¹ Patrz: Н. Кулибина, *Зачем, что и как читать на уроке. Методическое пособие для преподавателей русского языка как иностранного*, Златоуст, Москва, 2015. W Internecie można znaleźć gotowe konspekty lekcji wykorzystujące teksty bajek lingwistycznych, źródło internetowe: <https://urok.1sept.ru/articles/550662> [dostęp: 21.07.2021].

³² Słownik dostępny jest w Internecie pod adresem: <https://arno1251.livejournal.com/307950.html> [dostęp: 21.07.2021].

Зюмо, зюмо-зюмо – очень;

Калуша – героиня «Пусек Бятых», имя ее похоже на «клуша» (ведь она заботится о детях); калушатник – дом, в котором живет семья Калуши;

Сяпать – ходить, чапать; присяпать – прийти, подойти; высыпать – выйти; усяпать – уйти и т.д.; сяпай в геесу – ругательство (да пошел ты...).

Nie ulega wątpliwości, iż *Пуськи Бятые* Pietruszewskiej przekroczyły granice literatury i stały się zjawiskiem kulturowym. Warto nadmienić, że autorka dostrzegła możliwość praktycznego wykorzystania lingwistycznych eksperymentów nawiązujących do idei języka pozarozumowego w obszarze teatru. W 1999 roku został wydany (jedynie w pięćdziesięciu egzemplarzach) ilustrowany przez samą autorkę zbiór ćwiczeń dla studentów uczelni teatralnych *По, Лу Бо и Кюи. Скороговорки для театральных училищ*.

Osiągnięcia rosyjskiej awangardy poetyckiej to jednak nie jedyne źródło inspiracji dla językowych eksperymentów pisarki. Powszechnie wiadomo, że Pietruszewska jest utalentowaną rysowniczką i malarką. Rozwinięta wyobraźnia przestrzenna i plastyczna niewątpliwie pomogła autorce w eksperymentach z językiem idiograficznymi (ikonicznym). W tym duchu powstały niektóre bajki z cyklu *Морские помойные рассказы*, na przykład teksty *Бойфренд* oraz *Путем перепуски*. Cykl opowiada o świecie współczesnej młodzieży i autorka postanowiła odwołać się do tego języka, który dla młodzieży jest dziś najbardziej czytelny. Znakom interpunkcyjnym powszechnie wykorzystywanym w języku internetowym do wyrażania określonych emocji, na przykład: :) – uśmiech, :(smutek; :/ – rozdrażnienie itd., nadała nową funkcję – używając ich jako elementów graficznych, pisarka stworzyła znaczące rysunki³³.

Медуза села за компьютер и вступила в переписку с бойфрендом К.

Она написала запятыми, скобками и другими знаками препинания так:

~ : ^)) ^ ^ = = = \\
~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~

(что означало позицию «ложись рядом»).

Бойфренд К. ответил так:

// // // // // // // //
o o o o o o o o o o

~ . ^ ((= = = " = = = //
~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~

(Что означало: «Лежу; у нас дождь»)³⁴.

Poza bajkami nieograniczoną pomysłowość w wykorzystywaniu środków słowotwórczych, składniowych i instrumentacji brzmieniowej prezentuje pisarka w wierszach, fraszkach, limerykach i anegdotach. W ostatnich latach Pietruszewska coraz chętniej zwraca się w kierunku krótkich form poetyckich, które można recytować na scenie. We wstępie do wydanego w 2017 roku tomu poezji *Стухи ху ху* można przeczytać, że są to teksty przeznaczone do czytania na głos. Sama Pietruszewska

³³ Por. Л. Годуйко, Л. Садко, *Языковая игра в сказочном дискурсе Л. Петрушевской*, „Spotkania Humanistyczne” 2016, nr 6, s. 96.

³⁴ Л. Петрушевская, *Дикие животные сказки...*, s. 314.

przyznaje w wywiadzie udzielonym w 2018 roku Władimirowi Poznerowi, że jej żywiołem i inspiracją w ostatnim czasie stała się sztuka kabaretu, tradycyjnie opierająca żartem, anegdotą, wierszem i muzyką³⁵. Przykładowo w zbiorach tekstów *Пограничные сказки для котят* w cyklu *Стухи (ху)*³⁶ znalazł się humorystyczny wierszyk podejmujący temat jedzenia. Czynności fizjologiczne związane z jedzeniem, trawieniem oraz opisy potraw do poezji wprowadzili poeci awangardowi. W słynnym *Гимне до обеду* Władimir Majakowski ironicznie słauił „idące na obiad miliony”. Podmiot liryczny w wierszu Pietruszewskiej w apostrofie zwraca się do bohaterów codzienności – Herkulesów – i sugeruje ich miłość do wszelkiego rodzaju kasz. Bohaterom posiłek przygotowuje kogut w czerwonym hełmie. Autorka wprowadza do wiersza odniesienia do świata antyku oraz greckich wojowników, lecz umieszcza w kontekście prozaicznej czynności jedzenia. Niweluje tym samym patos i tworzy efekt komiczny. Warto w tym miejscu nadmienić, że Pietruszewską w ogóle cechuje swobodne podejście do słowa poetyckiego. Wydany w 2008 roku tomik poezji *Парадоксы* opatrzyla podtytułem *Строчки разной длины*, jakby rozmyślnie deprecjonując rangę poezji. Powszechnie znany stał się także postulat autorki: *каждый имеет право на верлибр*, podkreślający wolność twórcy od reguł poetyckich, co zauważa Jewgienija Wieżlian:

Петрушевской принадлежит фраза «Каждый имеет право на верлибр», приведенная в аннотации, хотя и не подписанной, но – очевидным образом авторизованной. Ударение, думается, следует сделать на слове «каждый». Мы имеем дело с высказыванием прежде всего частным, не знающим норм и ограничений. В отличие от прозы и драматургии, «место в жизни» которых – книга и сцена, подобные записи – способ персонального, очень личного говорения³⁷.

Tymczasem lektura wierszy i limeryków Pietruszewskiej wskazuje, iż czynnikiem dominującym w jej poezji pozostaje rytm, osiągany przy pomocy pauzy i rymów, czasami ostentacyjnie niewyszukanych lub prowokujących. Obok środków rytmizujących, w warstwie językowej wiersza *Кашееды* pojawia się także szereg neologizmów – określeń fanów jedzenia kasz: **кашеед, рисоовсопшеноглот, перловко-гречкоед, крупожёв**. Skłonność do zaskakiwania i innowacji w tym obszarze słowa poetyckiego również ciąży ku tradycji poezji awangardowej.

Кашееды
Кашееды, где вы, как вы,
Чем питаетесь, Гераклы?
Чем поужинать охота
Рисоовсопшеноглотам?
Что на завтрак,
На обед

³⁵ Л. Петрушевская, *Познер*, (беседу с Л. Петрушевской вел Владимир Познер), 28.05.2018, <https://www.youtube.com/watch?v=8NJKliaCIUM> [dostęp: 21.07.2021].

³⁶ Л. Петрушевская, *Пограничные сказки про котят*, Амфора, Санкт-Петербург 2008.

³⁷ Е. Вежлян, *Память моментам*, „Новый Мир” 2007, nr 7, http://www.litkarta.ru/dossier/pamiat-momentam/dossier_4161/view_print [dostęp: 21.07.2021].

Ест перловко-гречкоед,
Крупожёв и поглотитель,
 Манной каши укротитель?
 Как у вас дела на кухне?
 Кто вам варит,
 Не петух ли?
 Сам с половником в руке,
 Морда в красном колпаке!³⁸

W innym tekście z tegoż zbioru zatytułowanym *Боа и Гоа* pisarka wykorzystuje homonimy i paronomazję, celowo zestawiając ze sobą wyrazy o podobnym brzmieniu (**боа, Гоа**), tworzy nowe złożenia (**баобаба – baba na Гоа, выбоать**) oraz stosuje zapożyczenia z języka włoskiego (**чао**) czy angielskiego (**ай эм сорри, леди бао**). Skądinąd umyślne makaronizowanie to jeden z ulubionych środków językowych stosowanych szczególnie w bajkach i poezji. Ciekawym zabiegiem jest celowy błędny zapis niektórych wyrazów – np. samogłoska „a” zastępuje w niektórych słowach prejotowane „я” (**моа** zamiast **моя**). Jednocześnie autorka wyrzuca z wyrazów wybrane spółgłoski (**быа** — zamiast **была, взбудоажиа** zamiast **взбудоражила**), uzyskując tym samym efekt obcości języka, jak gdyby posługiwała się nim osoba z zagranicy.

Говорил боа боа: «Я бы съездил на Гоа.
 Говорят, что на Гоа рай для правильных боа».

Отвечал боа боа: «А ты слышал про баобаба?
 Говорят, там эти бао много толще наших баб!

Кабы встретил бы боа баобабу на Гоа,
 то сказал бы: «Чао, бао, обоает вас боа!

Ты красавица моа, где же, бао, ты быа,
 ты не много и не мао – взбудоажиа боа!

И такая на Гоа атмосфера для боа,
 ай эм сорри, леди бао, вас бы выбоал боа!»³⁹

W cytowanym wierszu w żartobliwym tonie autorka podejmuje temat seksuistyki. Egzotyczną atmosferę budują elementy kojarzące się z dalekimi krajami – wąż boа, baobab, wyspa Гоа. Seksualny podtekst wiersza jest subtelny, ale czytelny (взбудоажиа боа, вас бы выбоал), natomiast zastosowane chwytły językowe pozwalają na podjęcie pikantnego tematu przy jednoczesnym uniknięciu wulgaryzacji tekstu. Trzeba w tym miejscu dodać, że Pietruszewska na żadnym etapie twórczości nie stroniła od tematów związanych z seksualnością czy fizjologią, jednakże w bajkach i poezji podejmuje je z humorem, w *kabaretowym* stylu: „[...] пушка — пердящий / анусвойны / генералукажется / что этого / трубящий

³⁸ Л. Петрушевская, *Пограничные сказки про котят*, Амфора, Санкт-Петербург 2008, s. 77.

³⁹ Л. Петрушевская, *Пограничные сказки про котят...*, s. 77.

фаллос”⁴⁰. Przywołane teksty poetyckie z całą pewnością bliskie są gatunkom anegdoty, żartu językowego czy dowcipu (острота, прикол) i nawiązują do ludowej kultury oralnej (балагурство)⁴¹. Nie będzie zapewne nadinterpretacją stwierdzenie, że zanurzenie w żywiole mowy posiada w liryce Pietruszewskiej podwójny charakter literacko-oralny. Z jednej strony język tekstów literackich inspirowany jest mową potoczną, z drugiej zaś zapisany już tekst przeznaczony jest do czytania go na głos.

Innego rodzaju chwyt językowy wykorzystała pisarka w cyklu *Загадочные сказочки* z tego samego zbioru *Пограничные сказки про котят*. Bajki zostały skonstruowane w oparciu o koncept wykorzystujący znaczenie (treść) znaku językowego, a nie jego formę. Gatunek zagadki charakteryzuje się celowym zakłóceniem funkcji komunikacyjnej języka, kiedy to zostaje zniekształcona jasność przekazywanej informacji. Warto odnotować, iż Władimir Sannikow zalicza zagadki literackie do jednego z rodzajów gry językowej⁴². W trakcie lektury tekstów ze zbioru Ludmiły Pietruszewskiej *Загадочные сказочки* stopniowo rozbijane są schematy myślowe i stereotypowe skojarzenia, by na samym końcu czytelnik odkrył ukryte, właściwe znaczenie tytułu. Kluczową rolę w budowie bajek-zagadek odgrywa tytuł, który zapoczątkowuje ciąg skojarzeń. Przykładowo w bajce *Девочка сунепсмап*⁴³ pojawiają się asocjacje z pojęciami „gwiazda”, „celebrytka”, „sława”, „bogactwo”, „uroda” itd. Następnie narrator opowiada o bohaterce lub bohaterze bajki, stopniowo przytaczając coraz więcej cech i detali z życia, które jakoby utwierdzają czytelnika w jego wyobrażeniu o bohaterce/bohaterze (*разговоров о ней было море, за её жизнью следит весь мир, сообщают о ней в средствах массовой информации, в жарких странах ею восхищались, о ней говорили анекдоты*). Im bliżej zakończenia bajki, tym informacje stają się coraz bardziej zastanawiające i nieprzystające do stereotypowego wyobrażenia o celebrytce (*специалисты предсказывали её будущее, она обманывала ожидания, у неё поднималась и снижала температура, ей сострадали все народы земли*), by w ostatnim zdaniu bajki okazało się, o kim tak naprawdę opowiadał narrator – *И все же, несмотря ни на что, именно о ней все думали и говорили – о погоде*. Warto dodać, że przy pierwszej lekturze zagadki są zaskakujące i ich odgadnięcie może sprawić trudność nawet dorosłym – *Мальчик в роде сиротки* okazuje się kłozetem, *Мальчик с насморком* kranem, a *Чистая девочка* kieliszkiem do wódki.

Podsumowując, twórczość Ludmiły Pietruszewskiej jest przykładem uwydatnionej realizacji zasady „świata jako języka”, co odnotowuje Halina Waszkielewicz. Autorka stosuje różnorakie strategie gry językowej, począwszy od kreowania własnych alfabetów, poprzez eksperymenty lingwistyczne odnoszące się do futurystycznych teorii języka pozarozumowego, aż po rozliczne środki językowe i składniowe: neologizmy, makaronizmy, anakoluty, hiperbole, eufemizmy, archaizmy, potoczizmy, onomatopeje, alogizmy i zakłócenia funkcji informacyjnej języka oraz

⁴⁰ Л. Петрушевская, *Про нашу прикольную жизнь. Стихи хи-хи*, Эксмо, Москва 2017, s. 10.

⁴¹ Patrz: В. Санников, *Русский язык в зеркале языковой игры*, Издательский дом ЯСК, Москва 2009, s. 26–27.

⁴² В. Санников, *Русский язык в зеркале языковой игры...*, s. 401–402.

⁴³ Л. Петрушевская, *Пограничные сказки про котят...*, s. 32–34.

wiele innych. Podejmując grę językową z czytelnikiem, Pietruszewska realizuje jednocześnie wpisana w definicję gry zasadę przyjemności oraz przede wszystkim cel estetyczny. W ramach licznych poszukiwań formalnych i eksperymentów udaje się pisarce dokonać odnowy języka i sposobu myślenia, zgodnie z tezą sformułowaną przez Władimira Sannikowa w monografii *Русский язык в зеркале языковой игры*:

Долго не осознавалось (и не полностью осознается до сих пор), что языковая игра, может быть бессознательно, преследует не только сиюминутные интересы (заинтриговать, заставить слушать), но она призвана выполнять и другую цель – развивать мышление и язык. Полностью освоено мышлением то, что освоено языком⁴⁴.

Literatura

- Antropologia widowisk. Zagadnienia i wybór tekstów*, red. L. Kolankiewicz, WUW, Warszawa 2005.
- Góral A., *Wewnątrztekstowe gry językowe w powieści „Rzeczy uprzyjemniające”. Utopia Tamary Bołdak-Janowskiej*, „Acta Neophilologica” 1/2021, t. XXIII, s. 61–75.
- Hubicka I., *Proza Ludmiły Pietruszewskiej lat 1985–1995. Z zagadnień poetyki*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce, 2003.
- Kępa-Figura D., *Gry językowe w polskich telewizyjnych serwisach informacyjnych jako przejaw fatyczności i sprawczości współczesnej komunikacji medialnej*, „Медиалингвистика” 2018, nr 5(3), s. 366–379.
- Mięsowska L., *Kobieta w ‘Męskim łagrze’ Ludmiły Pietruszewskiej*, „Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze” 2011, nr 21, s. 135–147.
- Piłat W., *Świat poetycki dramatów Ludmiły Pietruszewskiej*, „Studia i Materiały [Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Olsztynie]” 1990, nr 20, s. 25–36.
- Szczerbowski T., *Gry językowe w przekładach „Ulissesa” Jamesa Joyce’a*, Instytut PAN, Kraków 1988.
- Waszkielewicz H., *Чернушная и прекрасная. Творчество Людмилы Петрусzewskiej*, Columbinum, Kraków 2007.
- Woźniak A., *W świecie wartości bajki literackiej Ludmiły Pietruszewskiej. Od Heleny Przepięknej do Barbie*, „Slavia Orientalis” 2019, nr 4, s. 661–680.
- Wrońska M., *Взаимодействие модусных рамок в русском языке (Людмила Петрушевская „Номер Один, или В садах других возможностей”)*, „Przegląd Rusycystyczny” 2021, nr 3, s. 163–172.
- Быков Д., *Карамзин с автоматом. Дмитрий Быков к 75-летию Людмилы Петрушевской*, „Коммерсант”, 24.05.2013, <http://www.kommersant.ru/doc/2189448> [dostęp: 21.07.2021].
- Вежлян Е., *Память моментам*, „Новый Мир” 2007, nr 7, http://www.litkarta.ru/dossier/pamiatmomentam/dossier_4161/view_print/ [dostęp: 21.07.2021].
- Задорожная Н., *Языковая игра, или Кто такие „пуськи бятые”?*, „Школа жизни.ру”, <https://shkolazhizni.ru/culture/articles/59633/> [dostęp: 21.07.2021].
- Земская Е.А., Китайгородская М.А., Розанова Н.Н., *Языковая игра [w:] Русская разговорная речь: Фонетика. Морфология. Лексика. Жест*, Наука, Москва 1983, s. 172.
- Иванова Н., *Преодолевшие постмодернизм*, „Знамя” 1998, nr 4, s. 193–204.

⁴⁴ В. Санников, *Русский язык в зеркале языковой игры...*, s. 26–27.

- Каблукова Н., *Освоение абсурда и поэтика абсурда в реалистической драме Л. Петрушевской*, „Русская литература в XX веке: имена, проблемы, культурный диалог” 2009, nr 10, s. 294–310.
- Кулибина Н., *Зачем, что и как читать на уроке. Методическое пособие для преподавателей русского языка как иностранного*, Златоуст, Москва 2015.
- Кухтенкова Е., *Сказки Петрушевской глазами преподавателя русского для иностранцев*, „Российская газета RG. RU”, 26.05.2018, <https://rg.ru/2018/05/26/skazki-petrushevskoj-glazami-prepodavatelja-russkogo-dlia-inostrancev.html> [dostęp: 21.07.2021].
- Лебедушкина О., *Шехерехада жива, пока...*, „Дружба народов” 2007, nr 3, <http://magazines.russ.ru/druzhba/2007/3/le12.html> [dostęp: 21.07.2021].
- Лучина Е., „Пуськи Бятые” Л. Петрушевской как факт истории языка, „Русский язык” 2005, nr 14, s. 28–32.
- Маркова Т., *Поэтика повествования Л. Петрушевской*, „Русская Речь”, Москва 2004, nr 2, s. 34–39.
- Петрушевская Л., *Про нашу прикольную жизнь. Стихи хи-хи*, Эксмо, Москва 2017.
- Петрушевская Л., *Пограничные сказки про котят*, Амфора, Санкт-Петербург 2008.
- Петрушевская Л., *Собрание сочинений в пяти томах*, АСТ, Москва 1996.
- Петрушевская Л., *Девятый том*, ЭКСМО, Москва 2003.
- Петрушевская Л., *Маленькая девушка из „Метрополя”*, Амфора, Санкт-Петербург 2006.
- Санников В., *Русский язык в зеркале языковой игры*, Издательский дом ЯСК, Москва 2009.

Language-games in the works of Lyudmila Petrushevskaya

Abstract

This article is devoted to the works of one of the most significant writers of modern literature, Lyudmila Petrushevskaya. The author of the article draws attention to the family roots of the writer, who is the granddaughter of the Russian linguist Nikolai Feofanovich Yakovlev. Lyudmila Petrushevskaya has a special attitude towards language as a material that can be freely formed. The writer has created her own alphabet called “nikolait’s’a” for digital correspondence with relatives. The article also provides examples of many literary texts in which Lyudmila Petrushevskaya manifests her desire for language experimentation. This is especially vividly observed in her fairy tales and poems. The cycle of linguistic fairy tales titled *Pus’ki byatyie*, created according to the rules of the “zaum language”, is focused on the tradition of the Russian avant-garde, especially the work of the Oberiuts. As demonstrated in the text of the article, the writer uses various strategies of language-games, starting with language experiments of linguistic and syntactic means: neologisms, macaronisms, solecisms, hyperboles, euphemisms, archaisms, colloquial, and onomatopoeic words, as well as alogisms and violations of the communicative function of the language.

Key words: Petrushevskaya, language game, linguistic experiment, zaum language, fairy tale

Языковая игра в творчестве Людмилы Петрушевской

Резюме

Настоящая статья посвящена творчеству одной из самых значительных писательниц современной словесности Людмилы Петрушевской. Автор статьи обращает внимание на семейные корни писательницы, которая является внучкой русского языковеда Николая Феофановича Яковлева. У Людмилы Петрушевской прослеживается особое отношение к языку как к материалу, который можно свободно формировать. Писательница создала собственный алфавит, названный «николаица», для цифровой переписки с родственниками. В статье приводятся также примеры многих литературных текстов, в которых проявляется стремление Людмилы Петрушевской к языковому эксперименту. Особенно ярко оно наблюдается в сказках и стихотворениях. Цикл лингвистических сказок Пуськи Бятые, созданный по правилам «заумного языка», ориентирован на традицию русского авангарда, особенно творчества обэриутов. Как доказано в тексте статьи, писательница использует различные стратегии лингвистической игры: языковые эксперименты, лингвистические и синтаксические средства (неологизмы, макаронизмы, солецизмы, гиперболы, эвфемизмы, архаизмы, просторечия, звукоподражающие слова), а также алогизмы и нарушения коммуникативной функции языка.

Ключевые слова: Петрушевская, языковая игра, лингвистический эксперимент, заумный язык, сказка

Paulina Wójcikowska-Wantuch, dr

ORCID: 0000-0002-0074-2827

Instytut Neofilologii

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

e-mail: paulina.wojcikowska-wantuch@up.krakow.pl

Paulina Wójcikowska-Wantuch, PhD

Pedagogical University of Cracow

Institute of Modern Languages

*Катерина Калинич***Буковинская высшая школа сквозь историографическую призму рассказа Т. Галипа *Первые звезды***

Формирование образования на Буковине непосредственно связано с социальными событиями, происходившими на этой территории. Так, находясь в разное время под управлением молдавской, австрийской, румынской, советской власти, высшая школа руководствовалась соответствующими идеологическими параметрами, как следствие, демонстрируя очевидные социальные девиации в своем становлении и развитии.

Население Буковины на рубеже XVIII–XIX вв. в основном было малообразованным, и австрийская власть ставила перед собой задачу ликвидировать данное положение. Эта тенденция была поддержана последующими периодами ликвидации безграмотности на Буковине. Создавались школы, которые предшествовали идее организации высшего образования в этом регионе: барские, епископские (г. Радовцы), монастырские (Путня, Молдовица, Воронка и т. д.), церковные (приходские), греческие (Черновцы, Путня, Рэдэуцы, Серет, Сучава, Кимполунг), школы «дьяковки» и, наконец, обычные (народные¹). «Дьяковки», по замечанию В. Акатрини, не вполне способствовали формированию высокой интеллектуальной культуры учащихся вследствие лимитированных сроков обучения (школы работали только зимой), воспитанники постигали исключительно азы богословской науки: учились чтению часослова и Псалтыря, письму, счету и церковному пению. В целом образование края до начала XX в. носило многоступенчатый характер, а также структурировалось как государственное, общественное и частное².

Закон императора Иосифа II (от 10 января 1784) об обязательном обучении всего населения способствовал появлению немецко-румынских школ, так называемых «нормальных» (г. Черновцы, г. Сучава) и богословских (г. Сучава). В соответствии с этим законом, родители несли ответственность за несоблюдение данного положения в виде штрафа или даже заключения³. Однако

¹ См. В.М. Акатрині, *Короткий нарис про розвиток освіти на Буковині (1774–1918 роки)*, «Молодий вчений» 2017, № 9 (49), с. 297–301.

² См. там же, с. 298.

³ См. О.С. Дем'янчук, *Система чинників розвитку гімназійної освіти на Буковині (XIX – перша половина XX ст.)*, «Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки» 2014, вип. 6(78), с. 243–248.

в поликонфессиальном и полиэтническом регионе на пути к получению даже начального образования для большинства украинского населения возникали как финансовая, так и языковая проблемы. Учащиеся с трудом воспринимали молдавский, польский и немецкий языки, на которых шло обучение, что негативно отражалось на успеваемости, фактически, как отмечают исследователи, подчеркивая возможность получить высшее образование⁴. Со временем и этот вопрос был решен: в 1870 г. вышел буковинский краевой закон, который давал возможность развития образования на русинском языке за счет финансирования общин⁵. Этот закон восстанавливал справедливость для значительной части буковинского населения, которая еще не получила доступ к образованию.

Во второй половине XIX в. на Буковине начали открываться одна за другой школы с обучением на различных языках и, соответственно, с использованием разных методов преподавания. Немецкоязычные, румыноязычные, венгерские, русскоязычные и смешанные школы обязывались давать бесплатное обязательное начальное образование. Начальная учеба могла быть организована как одноклассная, двухклассная, четырехклассная, так и пяти- и шестиклассная. Соответственно необходимые различия предусматривалось и в учебных планах. Обязательными предметами изучения были Закон Божий, счет, язык, затем включались естествознание, история, культура родного края, геометрия, письмо, физкультура и пение⁶. Таким образом повышалась ценность образования как такового в ментальной составляющей буковинцев.

Важнейшим просветительским событием на Буковине стало открытие первой Черновицкой гимназии с обучением на немецком языке (1808 г.). Почти век спустя (в 1896–97 учебном году) была открыта вторая гимназия с параллельными классами для русинов⁷. Обучение в гимназиях осуществлялось на латинском, немецком, румынском языках. Тем не менее в обоих случаях дорога к высшему образованию открывалась именно для буковинской молодежи, благодаря чему формировался слой собственной интеллигенции, а не «импортированной» из-за рубежа, рожденной на этой земле⁸.

Обучение гимназистов продолжалось восемь лет, опираясь на классно-урочную систему, воспитанники получали целостное представление о мире, обществе, науке, культуре и природе. На этом уровне в список обязательных предметов изучения входили религия, языки (в первую очередь греческий, латинский, немецкий, румынский), история, география, математика, физика, философская пропедевтика, естествознание. Существовали и факультативные (дополнительные) предметы: каллиграфия, черчение, геометрия, стенография, пение, польский и французский языки. Безусловно, основной целью было не только воспитание любви и уважения к правящей династии

⁴ См. О. Дем'янчук, *Зміст і форми організації навчального процесу в гімназіях Буковини (друга половина XIX століття)*, «Наукові записки. Серія: педагогіка» 2017, № 2, с. 44–49.

⁵ См. там же.

⁶ См. В.М. Акатріні, *Короткий нарис...*, с. 297–301.

⁷ См. *Буковина: її минуле і сучасне*, Париж 1956.

⁸ См. там же, с. 682.

Габсбургов, но и к своему краю, формирование общенаучной, культурной и трудовой компетентности учащихся⁹. Сложившаяся ситуация была закономерной предпосылкой для создания высшего учебного заведения европейского образца.

Существовала также сеть специальных учебных заведений для подготовки учителей («препаранды»)¹⁰. Так, в 1848 г. в Черновцах действовала православная учительская двухлетняя препаранда, где углубленно изучались немецкий, румынский, частично украинский языки, пение, письмо, арифметика, в том числе и методика обучения и воспитания в народной школе. Однако в 1870 г. данная препаранда ликвидирована, на смену ей организована Черновицкая цисарско-королевская мужская учительская семинария с трехлетним обучением. За этот период осваивались все те же необходимые для работы в школе предметы, начиная от Закона Божьего и до физического воспитания, ручного труда и методики преподавания¹¹.

В этот же период на Буковине активно функционировало и образование для жителей, достигших шестнадцатилетнего возраста и старше. С этой целью на протяжении 1869–1894 годов создавались украинские читальни, которые затем, в 1894–1905 годы, активизировали свою деятельность: предлагались курсы для неграмотных, проводились просветительские посиделки, организовывались театральные представления, поддерживалась деятельность промысленных и агрономических обществ¹².

В данном случае особого внимания заслуживает методика проведения лекций и рефератов. Эта форма передачи знаний, прежде всего, акцентировала внимание на актуальных отраслях науки, руководствуясь непосредственно интересами и потребностями народа. Доступность, объективность, соответствие современному уровню науки и полезность подготовленного материала были обязательным условием. Не менее важным было требование к докладчику обладать ораторскими способностями, необходимой психолого-педагогической подготовкой и достаточным для предмета объемом знаний. В проведенном Л. Тимчук аналитическом исследовании о методах в системе образования взрослых, преимущественно применяемых на Буковине XIX века, фиксировались такие формы, как опросы и разъяснения, технические средства обучения (глобус в качестве иллюстративного материала, репродукции известных картин), коллективное обсуждение, итоговая беседа¹³.

Система образования на Буковине динамично развивалась и совершенствовалась на протяжении всего столетия. Например, для сельских школ с 1893–94 уч. года был введен обязательный курс для повторного обучения: учащиеся группировались в соответствии с возрастом, полом и уровнем

⁹ См. О. Дем'янчук, *Зміст і форми...*, с. 44–49.

¹⁰ См. О.С. Дем'янчук, *Система чинників...*, с. 243–248.

¹¹ *Державний архів Чернівецької області. Путівник*, https://cv.archives.gov.ua/pdf/nashi_vidannya/Chernivci_putivnik.pdf [дата обращения: 15.03.2021].

¹² Л.И. Тимчук, *Організаційно-педагогічні засади української освіти дорослих на Буковині (1869–1940 рр.)*, автореф. ... канд. пед. наук: 13.00.01, Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника, Івано-Франківськ 2005, с. 6–7.

¹³ См. там же, с. 8–9.

подготовки. Обучение, как правило, адаптировалось к местным условиям, могло организовываться сроком на три месяца (январь-март или март-май), либо в течение года использовать лишь 3–4 часа выходных дней (воскресенье и другие праздники), или же 2 часа одного из будничных дней недели. Дисциплины общих народных школ были все те же обязательные: религия, письмо, математика, история, география, физика, рисование, пение, физкультура, женские и мужские ручные работы (однако позже буковинские педагоги отстаивали право на собственные авторские курсы). Диплом о повторном обучении можно было получить после экзамена в присутствии директора школы совместно с инспектором по образованию¹⁴.

В конце XIX в. были созданы бursы для «бедных, бдительных и достойных буковинских учеников» (бursы для юношей в городах Черновцы, Кицмань, с. Серет, пгт Вижница, а также «Девичьи сообщества «Православная Шляхта»)¹⁵. Необходимость в этом австрийские власти усматривали в виду фактического отсутствия просвещенной местной украинской интеллигенции (на ее пути стояло нищенское финансовое положение, не позволявшее посещать средние школы и университет). Исходя из этого, впоследствии лучшие университетские студенты назначались инструкторами, а прилежные гимназисты – надзирателями бursы, в обязанности которых входило, помимо контроля за соблюдением правил поведения, добросовестно помогать бурсакам в учебе. В методическом плане учащимся предоставлялся достаточно широкий дополнительный спектр возможностей: наличие библиотеки, дополнительная литература, изучение английского языка, занятия в футбольной спортивной секции, посещение театрального кружка или хора¹⁶.

Высшее образование на Буковине поначалу было связано с теологией – в г. Черновцы с 1827 г. действовала Высшая богословская школа, просуществовавшая вплоть до создания университета, в связи с чем богословское заведение было преобразовано в теологический факультет этого вуза с польским и немецким языками преподавания. Официальное торжественное открытие «Черновицкого императорского и королевского имени Франца Иосифа» университета состоялось 4 октября 1875 г.¹⁷. Основание университета стало наиболее значительным событием во всей последующей истории буковинского образования и Буковины в целом (в 1989 г. вузу присвоено имя украинского писателя-романтика Юрия Федьковича, а в 2000 г. утвержден статус национального¹⁸). Вступить в Черновицкий университет могли только абитуриенты с оконченным средним образованием. Однако украинских выходцев из немецкоязычной Черновицкой гимназии было довольно мало, значительное количество студентов составляла неместная молодежь.

Отметим, что предпосылкой для создания вышеупомянутого вуза на Буковине было, прежде всего, общее национальное движение присоединенных

¹⁴ См. там же.

¹⁵ См. Буковина...

¹⁶ См. там же.

¹⁷ См. *Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича – 145: колективна монографія*, Чернівці 2020, с. 12.

¹⁸ См. там же.

к австрийской империи народов (70-е гг. XIX в.), которые пытались отстаивать свои права на образование. Поэтому австрийское правительство, стремясь предотвратить рост национальных движений, видело решение задачи в воспитании населения на приоритете немецкой культуры, которая может духовно «связать никак не германские народы Австрии так прочно с Австрией, что они перестанут думать об отделении»¹⁹.

Университет в Черновцах организовывался по классической европейской схеме и поначалу состоял из трех факультетов: греко-восточной теологии, права и государственного управления, а также философского. Традиционной была и форма преподавания – лекции, семинары и самостоятельное освоение материала. Соответствовал сложившейся традиции и учебный год, который подразделялся на зимний и летний семестры. Кафедры английского языка и литературы, а также, что немаловажно, русинского (украинского) языка и литературы были открыты несколько позже. Уже в 1876 г. в составе философского факультета появляются естественнонаучные кафедры зоологии, ботаники, минералогии, физики и химии, подготовившие впоследствии ряд выдающихся ученых²⁰. Количество кафедр постепенно увеличивалось, превращая вуз в значительный научный центр.

Методика проведения лекций и семинаров заслуживает особого внимания в силу специфики, свойственной рассматриваемому периоду. Она имела важное практическое значение и, в том числе, ориентировалась на обучение принципам и методологии научной работы избранного профиля. В частности, студенты имели возможность по собственному выбору записываться на платные семинары, которые проводил авторитетный профессор, закладывая тем самым определенную ключевую базу на будущее. Мотивирующие методы активизации студенчества были традиционны: руководителю выделялась определенная денежная сумма для лучших участников семинара (так называемые «премии»), которую он распределял по своему усмотрению. Так, уже в январе 1904 г. в университете насчитывалось у студентов 7 таких семинаров, которые пользовались большим спросом (правовой, научно-государственный, филологический, германистский, румынский, украинский, исторический – древней, общей, австрийской истории), а также 8 кабинетов/лабораторий/институтов (химический, зоологический, минералогический, физический, географический, физико-математический, фармакологическая коллекция, ботанический сад)²¹.

Черновицкий университет воспитал немало выдающихся представителей науки и культуры²². Среди его выпускников наше внимание привлёк малоизвестный буковинский писатель Теодот Галип (1873–1943), в свое время раскритикованный Иваном Франко. Тексты этого литератора остаются подлинным памятником специфического буковинского украинского диалекта (особая проблема), но, помимо этого, и документально воспроизводят быт малообеспеченного студенчества на рубеже столетий. Получив в Черновицкой

¹⁹ См. Буковина...

²⁰ См. Чернівецький національний університет...

²¹ См. там же.

²² См. там же.

первой императорской королевской государственной гимназии необходимый уровень образования, будущий писатель поступил на юридический факультет университета, который успешно оканчивал в 1898 г. со степенью доктора права²³. Пережитый опыт обучения автор воспроизводит в своем рассказе *Первые звезды* (1895)²⁴, где перед читателем предстает картина студенческого быта тех лет.

Иван Франко в своем отзыве *Теодот Галип. Первые звезды. Рассказ* (1986), называя Т. Галипа бесспорно хорошим обсерватором, способным легко рассказывать о том, что видел и слышал, талантливым повествователем, в первую очередь выступил критически против заметных художественных изъянов рассказа, считая основным недостатком отсутствие четко очерченных характеров персонажей²⁵. О. Колодй, современная исследовательница жизни и творчества Т. Галипа, относит к недостаткам также композиционную хрупкость, упрощенное решение конфликта, отсутствие интриги как таковой²⁶. Соглашаясь с такими замечаниями, вместе с тем надо отметить, что в своих описаниях некоторых эпизодов из студенческой жизни протагонистов Ирины и Циля, автору удалось передать реальную атмосферу и житейские трудности черновицкого студенчества тех лет, что придает рассказу особую историографическую ценность. По мнению современных ученых,

вопрос о том, насколько правомочно воспринимать писателя одновременно и как историографа (историография требует отчуждения от субъективного восприятия), является достаточно привычным. Начиная с XIX ст., в различных аспектах он поднимается многократно. [...] Подчеркивалось не раз, что вплоть до конца XVIII в. отдельные произведения художественной литературы также воспринимались и как источник исторической правды²⁷.

Следовательно, несомненная заслуга произведения Т. Галипа, в том, что оно наиболее аутентично фиксирует историческую ситуацию в образовании того времени.

Уже в начале повествования читатель узнает о главной проблеме: в Черновицком университете не предусмотрено жилье для студентов, и искатели образования озабочены его поисками, а также проблемой питания. Интересно, что здесь воспроизведен выразительный прообраз некоего квазиобщества: «Во дворе одноэтажного, густо построенного домика стояли телеги со всякой домашней утварью, предназначенной для новых жителей,

²³ См. *Повернення імені Теодота Галіпа*, <http://www.dobrabiblioteka.cv.ua/ua/news?id=384725> [дата обращения: 15.03.2021].

²⁴ См. Т. Галіп, *Твори*, Чернівці 2015, с. 37–122.

²⁵ См. І. Франко, *Теодот Галіп. Перші зорі: Оповіданє*, [в:] *Збірник творів у 50-ми томах*, Київ 1981, т. 30, с. 221–239.

²⁶ См. О. Колодй, *«І серця мого кров прийми!» (Про Теодота Галіпа – письменника, юриста, дипломата): монографія*, Чернівці 2008.

²⁷ См. О.В. Червинская, *Писатель как историограф: сербский вопрос и личность генерала М.Г. Черняева у Ф.М. Достоевского (непрочитанная страница «Дневника писателя»)*, «Історична панорама: Збірник наукових статей ЧНУ. Спеціальність «Історія»» 2010, вип. 10, с. 41.

которые нанимали приземные помещения и собственно перевозились (*перевод с украинского наш*)»²⁸. В этом контексте автор выделяет юную фигуру выскокой, гибкой девушки Ирины, которой на данный момент, «может, шестнадцать лет, в светлом платье, в серебристой мантильи, в маленьком мужском котелке на пепельных волосах»²⁹. Девушка поступила в девичий институт, где собиралась «дополнять свое образование под руководством испытанных учителей»³⁰. Организация женского образования на Буковине имеет свою историю. Указ австрийского правительства от 1872 г. предписывал обязательность посещения девушками и женщинами начальной школы. Среднее образование женщины имели право приобретать в частных лицеях и гимназиях с польским языком обучения, в некоторых случаях – и с украинским (для Львова и Перемышля). Однако на Буковине функционировали и смешанные по гендерному признаку общеобразовательные украинские гимназии (г. Черновцы, п-т Вижница и г. Кицмань)³¹. Для подготовки учителей с 1847 г. существовала также Черновицкая цесарско-королевская женская учительская семинария с ботаническим садом для прохождения практики. Здесь изучались те же традиционные Закон Божий, психология, география, история, право, формальная и социальная логика, немецкий, латинский, французский и румынский языки, физика, химия, профессиональная этика и педагогика, рисование, пение, естествознание, ручной труд и физическое воспитание. Такое образование давало право выпускницам занимать должность учителя или его помощника. Распоряжением 1896 г. женщины имели право сдавать экзамен на аттестат зрелости и получать высшее образование³², а с 1900 г. лучшие из них могли учиться в любом из университетов Австро-Венгрии³³.

Хотя Т. Галип не рисует пространных картин, связанных с учебой своей героини в институте, однако в одном из диалогов писатель не без юмора иллюстрирует вызревание популярной идеи женской эмансипации и феминизма. Его героиня, юная Ирина, рассказывая матери об эпизоде с преподавателем истории (нарратив окрашен буковинским диалектным колоритом), позволяет себе непочтительную иронию:

...вошел в клясу очень важно, поклонился нам десять раз, затем классовой госпоже, да что-то туда-сюда и покраснел. Стал на кафедре, вытянул платочек, а все краснел, как свекла. Берет он, что-то смотрит в классовую книгу или что, потом на клясу и вдруг стал таким радостным, что ну! Наконец начал что-то говорить о значении

²⁸ См. Т. Галип, *Твори...*, с. 37.

²⁹ См. там же, с. 38.

³⁰ См. там же, с. 101.

³¹ См. О.О. Драч, *Освіта жіноча в Україні*, http://www.history.org.ua/?termin=Osvita_zhin [дата обращения: 15.03.2021].

³² См. О.М. Тумак, *Передумови становлення і розвитку методики навчання англійської мови на Буковині (кінець XIX – початок XX ст.)*, «Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Педагогіка. Соціальна робота» 2019, вип. 2 (45), с. 209–212.

³³ См. О.О. Драч, *Освіта жіноча...*

истории, сказал несколько предложений и снова только улыбается. [...] И вот так прошел час³⁴.

Трагикомичное поведение учителя было, однако, спровоцировано поведением самих девушек, которых «колежанка» Зиси подговорила «тихо сидеть и, заслонив лоб рукой, жалобно смотреть на него»³⁵. Сегодня, сто с лишним лет спустя, у читателя уже не вызовет удивления, что сама феминистка Зиси «носит какие-то будто мальчишеские ботинки, топает ногами, как солдат, и произносит: „Девочки, теперь такое время наступает, что мужчины станут женщинами, а женщины – мужчинами, будем жить! Над всеми верховодить”»³⁶. Этот литературный эпизод, вопреки авторской иронии, сохраняет для нас безусловную значимость исторического свидетельства.

Подобные идеи мало волновали главную героиню рассказа Ирину. Молодая барышня, естественно, мечтала о множестве кавалеров и удачном замужестве. В эти сети попался и Циль Белецкий, который, будучи бедным студентом, никак не подходил на эту роль: «Циль ничем ни есть, ничего, ни положения, ни уважения, ни лет»³⁷. В соответствии с комментарием Ивана Франко, парень только на втором курсе обучения, и на скорую женитьбу Ирина не может рассчитывать³⁸. Поэтому она, при всей симпатии к Цилю, принимает предложение замужества от Мамайчука – более перспективного жениха. Таким образом, в *Первых звездах* Т. Галип своей тематикой вступил в зону типического, изобразив социальную причину несчастной любви Циля и циничную расчетливость Ирины, что в таких ситуациях было достаточно характерным явлением. Неудачливый ухажер героини Циль Белецкий, юноша открытой души, арендовал жилье, где у него часто собирались товарищи. Эти картины студенческого быта являются своеобразными «фотографиями», отражающими исторический момент.

Уже в начале XX в. по инициативе бывших выпускников появились первые университетские общежития со столовой на различные пожертвованные средства (первое такое общежитие было рассчитано на 32 места)³⁹. До этого времени студенчество (Т. Галип это показывает на примере Циля в рассказе *Первые звезды*) кое-как питалось в трактирах: «Белецкий очутился на рынке и хотел было повернуть на свою улицу, как вдруг ему стукнуло в голову, что он сегодня еще и не обедал. [...] пошел рынком вверх и оказался вскоре близ трактирни, где он постоянно питался»⁴⁰.

Циль Белецкий – весьма, по замечанию О. Колодий, колоритный персонаж⁴¹. Портрет героя достаточно выразителен: «...с цилиндром и палочкой

³⁴ См. Т. Галип, *Твори...*, с. 101.

³⁵ См. там же.

³⁶ См. там же, с. 102.

³⁷ См. там же, с. 101.

³⁸ См. І. Франко, *Теодот Галіп...*, с. 221–239.

³⁹ См. *Чернівецький національний університет...*, с. 29.

⁴⁰ См. Т. Галип, *Твори...*, с. 44.

⁴¹ См. О.М. Колодій, *Теодот Галіп: життя і творчість*, автореф. ... канд. філол. наук: 10.01.01, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів 2006.

в руках тонко улыбался [...] Молодой, изящно одетый, приятный с лица паныч...»⁴². Его интересуют политические события, главным образом – украинский национальный вопрос, поскольку в конце XIX в. украинцы Буковины находилась в сложной социальной ситуации. Это связано с тем (как отмечает та же исследовательница), что «искусно расставляли идеологические (и материальные) сети москвофилы, караулил местный сепаратизм, подкупала своим “лояльным” отношением к украинству австрийская власть»⁴³. Студенты любой ценой пытались отстаивать свою аутентичность – язык, традиции и права. Писатель изобразил характерную и исторически достоверную ситуацию: в конце XIX в. в Черновицком университете, как и во многих австро-венгерских университетах, создавались этнические кружки и сообщества. В частности, к наиболее известным в Черновцах принадлежали «Союз» (1875–1918), «Запороже» (1909–1940), «Сич» (1902) и др. Действовало и немало других этнических сообществ⁴⁴. Образцовым примером для создания первых студенческих общин, по исследованиям М. Кожокар, послужило венское объединение буковинских студентов «Bukoviner Studentenverein» во главе с черновицким немцем М. Ивеко⁴⁵. На таких собраниях определялись актуальные тогда темы для лекций и бесед, подготавливались тематические встречи с участием известных культурных деятелей, ученых, писателей. Студенческие сообщества должны были способствовать всестороннему развитию дисциплинированного представителя соответствующей нации, эрудированного и культурного. Характерно, что все члены данных братств обязывались носить одинаковую одежду, имели символику и свой гимн, основной программой были культурно-просветительские мероприятия. Последующие политические режимы подхватили этот важный идеологический прием организации социума.

Сам Т. Галип принадлежал к организаторам молодежного общества «Сич»⁴⁶. Возможно, в лице протагониста Циля Белецкого он запечатлел кого-то из своих знакомых-кружковцев. По описанию автора, квартира Белецкого являлась любимой локацией буковинских студентов, его единомышленников, заходили сюда и гимназисты, которые горячо болели за судьбу украинства, гостили у него и приезжие: «разнообразный народ», друг из Галичины – «живой парень» Кирилл Самсонюк⁴⁷. Нельзя отказать автору в наблюдательности относительно человеческих характеров, например, характеристика львовского гостя Циля Анатоля Тухольского – «человек очень странный, своего рода турок, фаталист. От случайного первого впечатления у него зависит все»⁴⁸.

⁴² См. Т. Галіп, *Твори...*, с. 38.

⁴³ См. О. Колодій, *«І серця мого кров прийми!»...*, с. 96.

⁴⁴ См. М. Кожокар, *Виховання студентської молоді в політехнічних товариствах Чернівецького університету (1875–1914)*, «Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка» 2017, № 2, с. 32–38.

⁴⁵ См. там же, с. 34.

⁴⁶ См. См. *Повернення імені Теодота Галіпа...*

⁴⁷ См. Т. Галіп, *Твори...*, с. 43.

⁴⁸ См. там же, с. 54.

Любопытные такие персонажи, как Гринка, черновицкий друг, «пристальный и даже ученый, но в итоге простой буковинский провинциал»⁴⁹, или же «молодой, гладко побритый богослов» Григорий Опалка⁵⁰.

Все вместе они, по мнению автора, представляют собой коллективный образ буковинского студенчества той поры. С юношеским пылом, характерным возрасту, они ведут разговоры о личной жизни, обучении и политике, берутся за распространение запрещенной литературы. Например, читаем о Самсонюке, что когда речь заходила о политической жизни Галичины, он «рассказывал, разгорался, бился в лоб, топал ногой. Белецкий и Гринка с большим вниманием слушали его. Только Тухольский, съезжившись на стуле, бездушно смотрел вперед себя»⁵¹).

В критическом отзыве И. Франко на рассказ *Первые звезды* особому осуждению подверглись страницы, на которых автор показывал обратную сторону студенческого досуга⁵². Как известно еще из лирики вагантов, студенты, помимо учебы, вели веселый, иногда разгульный образ жизни, устраивали пьяные вечеринки и подобного рода развлечения. Черновицкие студенты, изображенные в рассказе, не были исключением. На квартире Белецкого друзья однажды устроили банкет, зная, что ректор духовной семинарии ходил по кабакам в поисках ослушавшихся запрета на выпивку воспитанников и грозил, «что как, кого где найдет, не примет в семинарию»⁵³. Однако писателю именно такие эпизоды помогают рельефнее обрисовать характер каждого персонажа – то в роли экспансивного политика, то поклонника украинской культуры танцора, то набожного семинариста, а то и расчетливого наблюдателя. Выразительный эпизод этого банкета достаточно яркок:

Белецкий вскочил на стул и произносил пламенную речь политического содержания, Гринка, с большой опасностью для своего носа, гулял по комнате частушки, а Опалка, сидя под окном, положил ноги на кровать, опустил руку с пустым стаканом почти на пол и тихо, немного гнусаво пел «Аллилуиа, слава тебе, Господи!», Самсонюк же сидел у стола и одним ухом слушал речи Белецкого, а вторым набожное пение, одним глазом поглядывал на танцующего Гринку, а вторым на лежащую перед собой пачку табака, с которой делал папиросы впрок, на несколько недель вперед⁵⁴.

В *Первых звездах*, конечно же, прежде всего акцентируется внимание на характерных и, что немаловажно, вполне достоверных условиях существования именно украинского студенчества конца XIX в. со всеми его личными и социальными проблемами. Описанный случай с Самсонюком весьма красноречив и передает характерную атмосферу времени: возвращаясь

⁴⁹ См. там же, с. 48.

⁵⁰ См. там же, с. 52.

⁵¹ См. там же, с. 51.

⁵² И. Франко, *Теодот Галіп...*, с. 221–239.

⁵³ См. Т. Галіп, *Твори...*, с. 53.

⁵⁴ См. там же, с. 59.

из литературных чтений поздно ночью, этот студент был задержан полицией, услышавшей его обычную речь: «...Почем можно было догадываться, что вы академик, когда вы заговорили по-русински. У нас ни один пан с лучшегословия не говорит по-русински...»⁵⁵. В дальнейшем он, по словам автора, «в некоторых сократительных обстоятельствах два раза надумывался, какой язык использовать. Иногда политическая дальновидность предписывала ему воспользоваться, например, немецким способом понимания»⁵⁶. Даже украинская песня могла звучать подпольно только на квартире Белецкого, репродуцируя, как подчеркивает писатель, «отголосок певучей души народа, которому судьба ничего не оставила, только тоску по лучшим дням»⁵⁷.

Рассмотренное нами произведение буковинского писателя интересно, вопреки приведенным здесь авторитетным оценкам, именно своей достоверностью и историографической точностью, которые отображают быт и интеллектуальное убожество молодежной студенческой культуры того времени и, вместе с тем, ее стремление преодолевать такую ситуацию в коллективном сплочении вокруг плодотворной идеи собственной национальной культуры. Читатель, погружаясь в колоритную студенческую среду, описанную на страницах рассказа Т. Галипа *Первые звезды*, наблюдает процесс зарождения нового духа и высоких устремлений, тех идеальных целей, которые и олицетворяют первые звезды, вспыхивающие на вечернем небосклоне. Аллегорический смысл заглавия очевиден.

Литература

- Акатріні В.М., *Короткий нарис про розвиток освіти на Буковині (1774–1918 роки)*, «Молодий вчений» 2017, № 9 (49), с. 297–301.
- Буковина: її минуле і сучасне, «Зелена Буковина», Париж 1956.
- Т. Галіп, *Твори*, Чернівці 2015, с. 37–122.
- Дем'янчук О., *Зміст і форми організації навчального процесу в гімназіях Буковини (друга половина XIX століття)*, «Наукові записки. Серія: педагогіка» 2017, № 2, с. 44–49.
- Дем'янчук О.С., *Система чинників розвитку гімназійної освіти на Буковині (XIX – перша половина XX ст.)*, «Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки» 2014, Вип. 6(78), с. 243–248.
- Державний архів Чернівецької області. Путівник, https://cv.archives.gov.ua/pdf/nashi_vidannya/Chernivci_putivnik.pdf [дата звернення: 15.03.2021].
- Драч О.О., *Освіта жіноча в Україні*, http://www.history.org.ua/?termin=Osvita_zhin [дата звернення: 15.03.2021].
- Кожокар М., *Виховання студентської молоді в політехнічних товариствах Чернівецького університету (1875–1914)*, «Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка» 2017, № 2, с. 32–38.
- Колодій О., *«І серця мого кров прийми!» (Про Теодота Галіпа – письменника, юриста, дипломата): монографія*, Чернівці, 2008.

⁵⁵ См. там же, с. 63.

⁵⁶ См. там же.

⁵⁷ См. там же, с. 56.

Колодій О.М., *Теодот Галип: життя і творчість*, автореф. ... канд. філол. наук: 10.01.01, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів 2006.

Повернення імені Теодота Галипа, <http://www.dobrabiblioteka.cv.ua/ua/news?id=384725> [дата обращения: 15.03.2021].

Тимчук Л.И., *Організаційно-педагогічні засади української освіти дорослих на Буковині (1869–1940 рр.)*, автореф. ... канд. пед. наук: 13.00.01, Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника, Івано-Франківськ 2005.

Тумак О.М., *Передумови становлення і розвитку методики навчання англійської мови на Буковині (кінець XIX – початок XX ст.)*, «Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Педагогіка. Соціальна робота» 2019, вип. 2(45), с. 209–212.

Франко І., *Теодот Галип. Перші зорі: Оповіданє*, [в:] *Збірник творів у 50-ти томах*, Київ 1981, т. 30, с. 221–239.

Червинская О.В., *Писатель как историограф: сербский вопрос и личность генерала М.Г. Черняева у Ф.М. Достоевского (непрочитанная страница «Дневника писателя»)*, «Історична панорама: Збірник наукових статей ЧНУ. Спеціальність «Історія»» 2010, вип. 10, с. 41–66.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича – 145: колективна монографія, Чернівці 2020.

Higher School in Bukovyna through the historiographical prism of T. Halyp's novel *The First Dawns* Abstract

The article explores the functioning of the system of higher education in Bukovyna in the late 19th century, which was influenced by historical and political events of the time. It is demonstrated that the change of power and political authorities directly affected the functioning of educational establishments. As the higher educational system is based on some lower stages, the system of elementary and secondary schools in Bukovyna in the 18th through the late 19th centuries was analyzed. The authors studied specific features of education in Chernivtsi gymnasiums, teacher training specialized schools, adult education, and bursa schools. Close attention was devoted to the foundation of Chernivtsi University in 1875, the most significant event in the history of education in Bukovyna. Student standards, principles, and modes of life in the university at the end of the 19th century were viewed in the light of novel *The First Dawns* by Teodot Galip (1873–1943), a writer and a political/ cultural figure of Bukovyna.

Key words: Teodot Galip, *The First Dawns*, Bukovyna, education, university, student life

Буковинская высшая школа сквозь историографическую призму рассказа Т. Галипа *Первые звезды* Резюме

В статье исследуется функционирование системы высшего (и предшествующего ему) образования на Буковине, на которое непосредственно влияли социальные события того времени. Историографическая точность черновицкой высшей школы представлена через рассказ *Первые звезды* буковинского писателя Теодота Галипа. Пристальное внимание уделяется персонифицированности текста, через которую автор мастерски передает студенческий быт тех времен.

Ключевые слова: Теодот Галип, *Первые звезды*, Буковина, образование, университет, студенческий быт

Катерина Калинич, аспирантка

ORCID: 0000-0002-8263-6322

Кафедра зарубежной литературы, теории литературы и славянской филологии
Черновицкий национальный университет имени Ю. Федьковича

Kateryna Kalynych, postgraduate

Department of Foreign Literature, Theory of Literature and Slavic Philology

Yuri Fedkovich Chernivtsi National University

e-mail: k.kalynych@chnu.edu.ua

Светлана Фокина

**Трансформация модели
любви коммуникации романтиков в лирическом
послании Александры Петровой.
К вопросу о трансгрессивности ностальгического
и эротического дискурса современного поэта-эмигранта**

Творчество А. Петровой начинает получать отклик в критике в плане пристального внимания к ее книгам стихов (Александр Гольдштейн, Стефания Сандлер). Был проявлен интерес и к эротической составляющей мировосприятия поэтессы (С. Сандлер), но при этом данная проблематика требует дальнейшей разработки и представляется перспективным направлением исследования. **Методологические основы** данной статьи определили традиции изучения эротического дискурса (Ролан Барт, Михаил Вайскопф, Юлия Кристива, Паскаль Киньяр, Игорь Смирнов, Михаил Эпштейн) в контексте ностальгических интенций поэтов-эмигрантов (Светлана Бойм, Любовь Бугаева, Александр Зинченко, Люциан Суханек). Различные нюансы, сопряженные с проявлением эротики в качестве авторских символов, помогли прояснить работы, в той или иной степени, затрагивающие данную тему (Альберт Байбурин, Екатерина Бобринская, Анатолий Жолковский, Анна Журбина, Юлия Котариди, Сабин Мильшиор-Бонне). **Новизна** статьи обусловлена вниманием к микропоэтике А. Петровой, изучение которой практически еще не осуществлено, данный аспект представляет своего рода лакуну. Вне ансамблевого единства в виде книг стихов нет детального прочтения отдельных стихотворений А. Петровой, заслуживающих последовательного анализа. В частности до сих пор не исследован поэтический текст *Предметы растворяются во тьме...*, интерпретация которого представлена в данной статье.

Александра Петрова (1964), ныне живущая в Италии, своими творческими поисками вполне вписывается в эпистемологическую парадигму эпохи. А. Петрова высоко оценена критиками как самобытный современный поэт. По слову Н.И. Ильинской, лирика, создаваемая на этапе, соотносимым с своеобразием нашего времени, тяготеет к принципу «жизнетворчества, в формате которого моделируются стратегии творческого поведения – модернистского, модифицирующего архетип поэта-жреца, и постмодернистского – игрового,

отчасти самопародийного...»¹. Творческие поиски А. Петровой вполне вписываются в вышеочерченную парадигму, гибридно совмещая высокую степень лиричности и травестии. Показательна и точка зрения А. Гольдштейна: «Случай Александры Петровой выходит из рамок частного происшествия, он иллюстрирует доподлинную литературную потребность»². Характеризуя поэтический дискурс А. Петровой, С. Сандлер отмечает, что для всей лирики этого современного поэта-эмигранта присуща закономерность выражать «не только яркие впечатления от встречи с новым, но и моментальные очерки расставаний и уходов»³. Такая установка авторского сознания на воспевание разлуки, обнажения сферы чувств, при сокрытии их адресата, последовательно проявлена в лирическом послании А. Петровой *Предметы растворяются во тьме...*

Тематический спектр, связанный со смысловыми полями концептов «разрыв» и «разлука», с соответствующей им сенситивной сферой, может адекватно прочитываться в контексте приоритетов современной эмигрантологии. С психоаналитической точки зрения, по утверждению А. Зинченко, «изгнание из райского сада, первая миграция человека»⁴. Как мифологема изгнания из рая продуцирует осознание собственной наготы и познание Добра и Зла, так современная эмиграция эксплицирует психологические процессы трансформации привычной реальности и психосферы, погруженности в себя и свое прошлое, что формирует особый психотип эмигранта.

Феномен эмиграции потенциально подразумевает переживание культурного шока. По наблюдениям Л. Суханека, данный «процесс перемещения из одной реальности в другую носит травмирующий характер для многих аспектов жизни человека – индивидуального, антропологического, культурного»⁵. В свете вышеприведенного мнения проясняется специфика ностальгических дискурсивных формаций, координируемых представлением о том, что «ностальгия, болезнь страждущего воображения...»⁶. Моделирование ностальгической оптики соответствует эмигрантскому менталитету, который весьма активно продуцирует мифопоэтические комплексы. Можно предложить **следующую гипотезу**, что внимание к ностальгическим интенциям в сфере эротического дискурса может стать индикатором проявлений «психейного

¹ Н.И. Ильинская, *Религиозно-философские искания в русской поэтической традиции рубежей XX века: специфика сознания, концептосфера, типология*, Айлант, Херсон 2005, с. 74.

² А. Гольдштейн, *Три дарования. Предисловие к книге Александры Петровой «Вид на жительство»*, http://www.litkarta.ru/dossier/goldshein-o-petrovoi/dossier_1794 [дата доступа: 21.07.2022].

³ С. Сандлер, *Поэт как перемещенное лицо: предисловие*, [в:] *Только деревья*, НЛО, Москва 2007, с. 5.

⁴ А.В. Зинченко, *Ностальгия: диалог знания и памяти*, «Культурно-историческая психология» 2009, № 2, с. 83.

⁵ Л. Суханек, *О пользе феноменологии в эмигрантологических исследованиях*, „Acta Polono-Ruthenica” 2020, nr XXV/1, s. 16.

⁶ С. Бойм, *Будущее ностальгии*, НЛО, Москва 2019, с. 31.

сюжета», всегда подразумевающего как эротизацию дискурсивных формаций, так и метатему странствий души.

В стихотворении *Предметы растворяются во тьме...* фактор непроясненности адресата, даже поэтически условного, активизирует значимость подтекстового слоя. Именно внимание к подтексту дает возможность более глубинного прочтения лирического сюжета и разносторонней интерпретации кодов эротического дискурса, позволяя проследить трансформацию модели любовной коммуникации романтиков трансгрессивным сознанием А. Петровой:

*Предметы растворяются во тьме.
Скорей стремлюсь,
чем не стремлюсь к тебе,
но даже звёзды разбегаются в пространстве,
там, между ними, бесповоротно растут расстоянья.
Мы же пока иногда ещё можем различить флажки морехода
в арочных сводах идущих навстречу цунами.
Но о каком постоянстве,
если лишь не о силе отталкивания друг от друга
под распахнутым куполом,
что словно выбитая в ночь фрамуга?*

В данном лирическом послании современный поэт-эмигрант создает ностальгически маркированный тип эротического дискурса. А. Петрова моделирует тип любовной коммуникации, несомненно, трансформированный в соответствии с сегодняшней эпохой переходности, но по многим позициям и кодам созвучный романтикам. Целесообразно вспомнить положение о своеобразии романтической призмы мировосприятия, сформулированное Юрием Лотманом, под влиянием идей которого, надо полагать, сформировалось мышление А. Петровой, учившейся на филологическом факультете в Тарту. Согласно Ю. Лотману, при романтической модели любовного дискурса вне зависимости от культурной эпохи, в которую живет автор

идеал единения возможен лишь in abstracto, и поэтому всякая реальная любовь – всегда противоречие между стремлением к идеальному инобытию «моего» духа, слияние с которым и означало бы прорыв за пределы индивидуальности, из мира оборванных связей в мир всеобщего понимания и конечным земным воплощением этого идеала в земном предмете страсти поэта⁷.

Моделируя любовную коммуникацию как разрыв, А. Петрова следует романтической по духу установке. Подобная аксиологическая модель эроса порождает отказ от любовных отношений в их непосредственном развитии в реальности, что компенсируется усилением фантазийного компонента любовной коммуникации.

⁷ Ю.М. Лотман, *Анализ поэтического текста*, [в:] *О поэтах и поэзии*, Искусство – СПб, Санкт-Петербург 2001, с. 165.

Творчество А. Петровой и непосредственно книга стихов *Только деревья* по своему духу соответствуют эсхатологичной эпохе гибридных идентичностей. Трансгрессивностью своего сознания современный поэт-эмигрант преодолевает и трансформирует любой канон и традицию, в том числе и романтическую, с которой в то же время несколько сближается по принципу пограничности. Анализируемый поэтический текст свидетельствует об определенной преемственности лирического сюжета романтической модели. Вполне закономерно, что «выбор места действия для лирических сюжетов книги стихов *Только деревья* определен местом жительства автора, позицией поэта-эмигранта и той поэтической традицией, которая генерирует в рамках русской культуры своеобразие «итальянского текста»⁸. При этом любовный дискурс А. Петровой, обусловлен взаимодействием психосферы поэтессы, социально-экзистенциальной ролью эмигранта и культурным контекстом эпохи.

Во многих текстах поэтической книги А. Петровой *Только деревья*, по слову С. Сандлер, «речь напрямую идет о любви и ее утрате...»⁹. Избранное для анализа стихотворение вполне можно прочесть как любовное послание с соответствующими кодами страсти, томления, горести расставания. К кодам страсти относятся следующие символы: «звезды» – тема избранности и благословенности, «цунами» – тема гибельности и рока. Такая двойная центрация лирического сюжета обыгрывает на эмблематическом, тематическом и подтекстовом уровнях стремление к возвышающей любви и в то же время ощущение приносимых ею гибельности и обреченности. Фантомный объект страсти оказывается предпочтительным, а его реальный прототип мифологизируется. Такая модификация эротического дискурса способствует раскрытию натурфилософского, мифогенного и экзистенциального патентов в стихотворении А. Петровой, где доминантными кодами театрализации страстей становятся сферы небесных тел («звезды») и морской стихии («цунами»). Показательно и некое акцентирование фатальности взаимоотношений и растущего расстояния между коммуникантами. Так роковой характер разлуки подчеркивают слова: «растворяются», «разбегаются», «бесповоротно», «цунами».

Ностальгический тип любовной коммуникации как разрыва связан с интенциями романтизма, что продуцирует в развитии лирического сюжета активацию романтических мифологии и эмблематики. Согласно концепции И. Смирнова, в романтизме «идеальное любовное состояние достижимо [...] прежде всего как игра воображения...»¹⁰. А. Петрова как современный поэт-эмигрант обыгрывает в своем эротическом дискурсе стремление к недостижимому идеалу, явно ностальгически маркированному. Представляет интерес и авторское переосмысление страсти в координатах натурфилософии, соответствующее сегодняшней экопроблематике как в прямом смысле, так и метафорическом. Примечательна и (квази)сакрализация эротического

⁸ С.А. Фокина, *Римский текст в поэтической рефлексии Александры Петровой*, „Slavica Tergestina“ 2020, nr 25, s. 212.

⁹ С. Сандлер, *Поэт как перемещенное лицо...*, с. 10.

¹⁰ И.П. Смирнов, *Психодиахронология. Психоистория русской литературы от романтизма до наших дней*, НЛЮ, Москва 1994, с. 24.

объекта и моделирование своего рода магического любовного заговора. По наблюдениям А. Топоркова фольклорные заговоры «призваны магически воздействовать на человека, природу или сверхъестественные силы»¹¹. Перформативность же поэтического слова сохраняет функцию индикатора статуса поэта-мага в авторском мифе как в современной, ставшей уже классической, литературной ситуации, так и в зеркально отражающей ее посредством промежуточных постмодерных рамок сегодняшней позиции метамодернизма. Показательно существование в культуре определенных коммуникативных моделей, «когда смутное томление и предощущение уступают место целенаправленному магическому акту...»¹². Такие модели любовной коммуникации в первую очередь обусловлены интенциями романтизма, но при этом сохраняют актуальность и в других культурных эпохах, особенно переходных, что отличает характер современности. М. Вайскопф отмечает, что такая «ворожба состоит в вызывании эротического партнера – самой его души или, вернее, эфирного тела, которое теперь словно сгущается и наполняется подобием чувственной жизни»¹³. Для любовной лирики, ориентированной на воспевание расставания, при установке на разрыв показателна компенсаторная функция, придающая предельную интенсивность эротическому дискурсу. В лирике современных поэтов любовное послание может обретать в игровом ключе перформативность заговора в случае расстояния между поэтом и объектом любви. По наблюдению В. Тюпы, феномен перформативности «базируется на архаических представлениях об онтологических возможностях магического дискурса, задающего бытийственные характеристики предметов, существ, отношений»¹⁴. В соответствии с проявлением экстаичности эротического дискурса и интенсивностью ностальгических интенций в лирическом послании осуществляются и процессы сакрализации образа коммуниканта. В поэтическом тексте А. Петровой постижение лирическим «я» себя и своего чувства, его облагораживание, осуществляется именно благодаря разлуке, что закономерно как для романтического канона, так и для трансгрессивной и ностальгически ориентированной идентичности эмигранта. Но в то же время ситуация разрыва потенциально требует попытки преодоления разлуки, пусть только виртуальной и осуществляемой в фантазийном модусе сознания. В случае А. Петровой, моделирование в рамках лирического сюжета магического акта позволяет вызывать сокращаемый дух возлюбленного, объясниться как с собой, так и с неназванным адресатом.

Игровая словесная ворожба в стихотворении А. Петровой направлена на интенсивность эротизации и, тем самым, сакрализации любовного дискурса, вынося его за пределы биографически конкретного адресата, авторского

¹¹ А.Л. Топорков, *Заговор*, [в:] *Славянская мифология: [энциклопед. словарь]*, под ред. Л.М. Анисова, Эллис Лак, Москва 1995, с. 186.

¹² М.Я. Вайскопф, *Влюбленный демиург. Метафизика и эротика русского романтизма*, НЛО, Москва 2012, с. 604.

¹³ Там же.

¹⁴ В.И. Тюпа, *Перформативные истоки лирики*, [в:] *XLII Международная филологическая конференция. Санкт-Петербург, 11–16 марта 2013 г.: Избранные труды*, <http://mfk.spbu.ru/ru/issues/2384/1425> [дата доступа: 21.07.2022].

гендера и даже сексуальности. По мнению М. Эпштейна, «эротика есть метасексуальное сознание и воображение»¹⁵. А. Петрова никак не фиксирует объекта любовной коммуникации, мифологизируемого ее поэтической фантазией. Нет прямых посвящений, упоминаний имени. Адресат, видимо, принципиально скрыт, при всей интенсивности страстного потенциала стихотворения. Любовь оказывается подобна и роковому «цунами», и все же возносит влюбленных в виде звезд в небесное пространство, но и там им также суждена разлука.

Констатация разрыва становится признанием невозможности полной реализации любовного чувства и стремления именно таким образом его идеализировать и перевести в ностальгический модус. Непроясненность личности партнера только способствует его потенциальной сакрализации и активации архетипических кодов современного лирического сюжета. Р. Барт во *Фрагментах речи влюбленного* акцентирует своеобразный семиотический механизм порождения любовного дискурса, ориентированного на расставание и соответственно отмеченного фантазмной природой, ведь «чтобы [...] восхитить, подходит все, что может проникнуть ко мне через обрамленность разрыва»¹⁶. Обреченность любящего на одиночество, обусловленное ситуацией мифологизации и даже сакрализации образа возлюбленного, оказывается во многом аналогичной упоению ностальгией как попыткой возвращения в потерянный Рай. Показательна близость эмоциональной и экзистенциальной составляющих семиосферы эмигранта, погруженного в ностальгию, и семиосферы влюбленного, по тем или иным причинам лишенного возможности счастливой любви. В поэтическом тексте А. Петровой реализуется палимпсестное наложение двух точек зрения: эмигранта – мифологического изгнанника из рая, обреченного переживать свою ностальгию, и влюбленного, интенсивность страсти которого определяет разрыв.

Путь эмигранта с мифологической точки зрения отсылает к ряду прототекстов. В данный контекст, несомненно, вписывается и «психейный сюжет» в качестве вариации метатемы странствий и утраты вожденного ностальгического объекта, будь то дом, прошлое или же образ возлюбленного. В любовном дискурсе ностальгический объект может актуализироваться в соответствии и с вполне реальными прототипами, и в символическом и архетипическом аспектах. По слову Л. Бугаевой, возможность иного взгляда «на себя глазами другого» позволяет «открыть для себя некую реальность, недоступную в пространстве родного дома»¹⁷ и создать на основании увиденного «мифологический образ земного “рая” или “ада”»¹⁸. Ностальгическое восприятие эмигрантом и влюбленным объекта их страсти во многом потенциально схоже и предполагает спектр чувств, координируемых представлениями о «рае» и «аде».

¹⁵ М.Н. Эпштейн, *Философия тела*, [в:] М.Н. Эпштейн, *Философия тела*. Г.Л. Тульчинский, *Тело свободы*, Алетейя, Санкт-Петербург 2006, с. 65.

¹⁶ Р. Барт, *Фрагменты речи влюбленного*, Ad Marginem, Москва 2002, с. 102.

¹⁷ Л.Д. Бугаева, *Литература и rite de passage*, Петрополис, Санкт-Петербург 2010, с. 192.

¹⁸ Там же.

Ночь, будучи временем разворачивания лирического сюжета, акцентирует мотив погружения во тьму, соответственно обозначая инфернальный топос. При этом темпорально-экзистенциальная специфика ночи задает установку на отчетливо проявленные в тексте исповедальный и даже пророческий модусы. Ночь оказывается временем бессонницы, преобразует предметы и чувства, раскрывая их потаенный смысл и становится возможностью для тайных признаний в ситуации, когда коммуникативный партнер находится на расстоянии и только угадывается. По наблюдениям исследовательницы русского авангарда Е. Бобринской, «мифология зрения и даже особая мистика зрения всегда присутствовали в европейской культуре»¹⁹. Совмещение страстной и пророческой тем активизируется мотивом погружения во тьму, расширяя интерпретационный потенциал любовной коммуникации.

Исчезновение зрительного контакта с окружающим и, прежде всего, с предметным миром (*Предметы растворяются во тьме*), знаковая ситуация, тем более, что именно с этих строк начинается стихотворение. А. Петрова воссоздает для коммуникации разрыва и его возможного преодоления два канала общения – аудиальный и визуальный. Акустический реализуется на уровне лирического послания, разговора с «другим», моделирования любовного заговора, звукописи. При этом в стихотворении значимы и зрительные метафоры и их потенциальная способность к расширению рамок лирического сюжета («звезды разбегаются», «растут расстоянья», «различить флажки морехода», «распахнутым куполом», «выбитая в ночь фрамуга»). Тема растворения во тьме, обыгрываемая А. Петровой, становится как знаком изменения восприятия, так и поглощения тьмой, воплощающей иное измерение реальности и, возможно, интенсивность страсти или откровения, переживаемыми лирическим «я».

Моделируемый А. Петровой эротический дискурс порождает необходимость измененной оптики универсума в ракурсе особого мировосприятия лирического «я» и его возможных мифологических или же литературных двойников. Модификация визуального разнопланово маркирована: метаморфоза сознания, взгляд «другого», точка зрения эмигранта, взор влюбленного.

В соответствии с амбивалентностью коммуникации любовный дискурс стихотворения получает двойную направленность. В тексте доминируют две противоположные линии лирического сюжета, внутренне связанные и дополняющие друг друга – расставание и взаимное притяжение. Устремленность ввысь и знаки небесного пространства («звезды», «купол»), противоположные тьме, вполне традиционно прочитываются как реализация духовного потенциала лирического «я». Иное проявление сферы чувств соотносится со стихийностью, опасностью и морской пучиной («цунами»), символизируя власть хтонического и бессознательного. Оконный локус («фрамуга») представляется неоднозначным и в то же время позволяющим проникнуть в зону выхода за пределы. Так в акте медиации, не сливаясь окончательно воедино, невозможность чего всячески акцентируется, объединяется то, что до этого было разделено.

¹⁹ Е. Бобринская, *Русский авангард: границы искусства*, НЛО, Москва 2006, с. 227.

Тема морехода позволяет поэтессе сопрягать разные образы и смысловые пласты: особенности итальянской географии, мотив плаванья как самопознания и балансирования на границе миров, представление о пучине страсти. Возможно и другое истолкование морской темы: трансформация истории улиссовых скитаний – эмблематической мифологемы экзистенции эмигранта. К теме Одиссея А. Петрова обращалась в стихотворении *По колдовскому острову брожу...*, где обыгрывался мотив пленения героя влюбленной в него нимфой Калипсо. Так «Одиссей, избранный в качестве литературной маски, будучи протомodelью интеллектуала-эмигранта, способствует раскрытию архетипического потенциала личного опыта эмиграции А. Петровой»²⁰. В лирическом сюжете стихотворения *Предметы растворяются во тьме...* ситуация переворачивается и лирическое «я» может прямо идентифицироваться с покинутыми: супругой (Пенелопой) или же возлюбленными Одиссея (Цирцеей, Калипсо, Навсикаей). Такую трактовку подтверждает отсылка к бодлеровскому *Плаванию*, где обыгрываются странствия Одиссея как стремление к духовной свободе:

Что нас толкает в путь?
Тех – ненависть к отчизне,
Тех – скука очага, ещё иных – в тени
Цирцеиных ресниц оставивших полжизни,
– Надежда отстоять оставшиеся дни.

Такой подстрочник высвечивает коды духовных исканий, поиска себя и своей идентичности. А. Петрова переосмысляет бодлеровские реминисценции в ключе своего авторского мифа. В данном стихотворении поэтесса избегает гендерной идентификации лирического «я», не акцентируя свое женское начало и не включается в характерную для нее игру с представлением своего поэтического двойника в качестве мальчика. Аллюзии из *Одиссеи* позволяют обыгрывать темы утраты дома, разрыва любовной связи и пути эмигранта.

Эротическая окрашенность анализируемого поэтического текста А. Петровой получает двойственную кодировку, обозначая темы воспарения и экстаза («звезды», «купол»), но также одержимости и гибели («цунами»). Ю. Кристева отмечает: «современный дискурс любви пытается разом высказать и идеализацию, и ошеломление, присущие любовному чувству...»²¹. В рамках эротического дискурса А. Петрова моделирует лирический сюжет, позволяющий, подобно ностальгическому объекту, объединить внутреннее и внешнее пространства. Аллюзийно возникает архитектоника собора («в арочных сводах», «распахнутым купалом»), подразумевая вертикальную смысловую реализацию от значений дома – личного пространства, и тела – жилища души, до храма и духовного воспарения. Так локус интимности – сакральной, индивидуальной, эротической, расширяясь, переходит в небесную

²⁰ С. Фокина, *Дискурсивные контексты образа Одиссея-ностальгика*, „Slavia Orientalis” 2021, t. LXX, nr 3, с. 519.

²¹ Ю. Кристева, *Дискурс любви*, [в:] *Танатогрaфия Эроса: Жорж Батай и французская мысль середины XX века*, перев., сост. и общ. ред. С.Л. Фокина, Мифрил, Санкт-Петербург 1994, с. 105.

сферу («звёзды разбегаются»). Далее эксплицируется тема морской стихии, связанной с надеждой («флажки морехода»), и в то же время потенциально опасной, даже катастрофической («навстречу цунами»). Но отрицая постоянство – залог взаимной любви, утверждая неизбежность разрыва («...силе отталкивания друг от друга») лирическое «я» вновь возносится ввысь («под распахнутым купалом»). При этом подобное вознесение оказывается достижимым посредством устранившейся створки окна («словно выбитая в ночь фрамуга»), представляющей преодоление преграды и знак медиации.

Эротический дискурс лирического послания А. Петровой, актуализируя мифологический потенциал, включает в свой смысловой спектр мифологемы зарождения эроса и «психейный сюжет». Следует отметить, что «психейный сюжет», как и «одисеев», эксплицирует коды странствий, испытаний и духовного поиска. Но более значимо, что «психейный сюжет» соответствует архетипическому протосюжету о пути эмигрантки, ориентированному на феминность и эротизацию. По наблюдениям А. Журбиной, «история об Амуре и Психее может рассматриваться как иносказательное повествование о душе, странствующей по миру и ищущей пути к Любви и вечной жизни»²². Психея из-за своего любопытства нарушает запрет видеть своего супруга, оказавшегося богом любви. В стихотворении А. Петровой диалог с недостижимым возлюбленным состоит благодаря утрате привычного зрения. Этот аспект лирического сюжета в подтексте обыгрывает известную максиму «любовь слепа», что может обернуться и слепотой Психеи, реализуя в тексте мотив погружения во мрак. Наказанная разлукой с Амуром, Психея отправляется на его поиски, терпит притеснения, лишения и даже спускается в царство теней.

В философском романе-эссе П. Киньяр интерпретирует смысловые комплексы апулеевского «психейного сюжета» в плане эротического дискурса. Выдвигается концепция, что «лишь невидимость позволяет человеку целиком отдаться своим внутренним ощущениям и бросает душу на съедение чувствам»²³. Данный тезис укоренен в древнеримский запрет зажигать в спальне лампу в моменты интимности, что объясняет аналогичное табу в «психейном сюжете». Французский писатель акцентирует, что покидая провинившуюся супругу, «Купидон превращается в птицу и, не произнося ни слова, садится на ветвь кипариса перед окном спальни, где Психея заводит свои сетования»²⁴. История взаимоотношений Амура и Психеи предстает архетипической моделью проявлений телесной любви и духовной близости в их противопоставленности и глубинной взаимосвязи. Представляет интерес и обусловленность темы окна мифологемой Психеи, обыгрываемой в стихотворении.

По мысли Ю. Котариди, «...окно, распахнутое героиней в ночь, навстречу Любви, соотносится с неоплатонической парадигмой [психейного]

²² А.В. Журбина, *Миф об Амуре и Психее в «Мифологиях» Фульгенция: аллегория или персонификация?*, [в:] *Мифологические образы в литературе и искусстве*, отв. ред. М.Ф. Надъярных, Е.В. Глухова, Индрик, Москва 2015, с. 37.

²³ П. Киньяр, *Тайная жизнь*, пер. с фр. Е. Баевской, М. Брусовани, Азбука-Аттикус, Санкт-Петербург 2013, с. 217.

²⁴ Там же, с. 220.

сюжета...»²⁵. Включение в ткань поэтической фантазии А. Петровой «психейного сюжета» позволяет расценивать стремления лирического «я», как странствия мифологической Психеи. Эту ситуацию в определенной степени акцентирует и статус поэта-эмигранта, особенно если расценивать эмиграцию не только в качестве определенной социальной идентификации, но и как особое состояние души.

Фрамуга, как створка окна, предполагает пограничность и потенциальный контакт – коммуникацию «я» с «другим» и приближение к чему-то запредельному, находящемуся за рамками обычного мира. Будучи частью окна, фрамуга соотносима с возможностями взгляда и выхода за пределы. По мысли А. Жолковского, окно «благодаря своему положению на границе дома и внешнего мира [...] является точкой их естественного соприкосновения»²⁶. В негативном значении «выбитая в ночь фрамуга» символизирует стихийность, первозданный хаос ночи и торжество страстей, раздирающих личность, спасением от которых, возможно, и был тип любовной коммуникации разрыва. Позитивная коннотация позволяет прочесть концовку лирического сюжета как приобщение к любви, космосу и божьему благословению.

Эмблематический потенциал стекла, связанный с оконной темой, является фактором-посредником между мятущейся душой и миром – манящим и гибельным или же открывающим перспективы реализации судьбы и обретения свободы. М. Ямпольский утверждает, что «стекло само по себе начинает символизировать духовную утонченность и хрупкость, а стеклянное здание переносится в сферу чистого духа»²⁷. В стихотворении А. Петровой «выбитая в ночь фрамуга» означает торжество эротики и в то же время духовный прорыв. Выбитое стекло обыгрывает как идею личного срыва, так и победу над хрупкостью и уязвимостью отношений, эксплицируя самоощущение лирического «я».

Эмоциональная окрашенность лирического сюжета включает в свою парадигму разнообразные модусы: любовной тоски, поиска себя, устремленности к запредельному. Магичность ностальгически и эротически окрашенного поэтического слова актуализируется в лирическом сюжете на уровне трансформации пространств и символизирующих их локусов. По мысли А. Байбурина, в картине мира «жилище должно быть соизмеримым как с микро-, так и с макрокосмом (или обеспечивать возможность перекодировок между ними)»²⁸. Пространство в стихотворении А. Петровой расширяется, переходя от локации дома – фрамуги, к открывающемуся через море миру, в итоге нацеливаясь ввысь, что акцентируется указанием купола, подразумевая вознесение в космос. Связь внутреннего пространства с внешним решается А. Петровой

²⁵ Ю.Г. Котариди, *Лику Психеи в литературе западноевропейского романтизма*, [в:] *Мифологические образы в литературе...*, с. 40.

²⁶ А.К. Жолковский, *Поэтика Пастернака: Инварианты, структуры, интертексты*, НЛО, Москва 2011, с. 47.

²⁷ М. Ямпольский, *Наблюдатель: очерки истории видения*, Ad Marginem, Москва 2000, с. 128.

²⁸ А.К. Байбурин, *Жилище в обрядах и представлениях восточных славян*, Наука, Ленинград 1983, с. 127–128.

двупланово, подразумевая трансгрессивность мировосприятия. Внешними объектами предстают море и подразумеваемый небосвод. В виде внутренних топосов явлены архитектоника дома и телесная оболочка личности – вместилище души, устремленной ввысь.

В ряде случаев окно как выход в инобытие может заменяться картиной или же зеркалом. С точки зрения Л. Чертова, в культуре «появление картины как особого предмета оказалось связанным» с потенциальной возможностью «интерпретировать ее как окно, открывающее для взгляда вход в иное пространство...»²⁹. В случае соотнесения окна с картиной, открывается интермедиаальный потенциал, связанный с «психейным сюжетом». Актуализируется тема Психеи, пробуждаемой от вечного сна поцелуем Амура (картины А. ван Дейка, М. Дени, Э. Бёрн-Джонса, скульптуры А. Кановы, Х. Дугласа Гамильтона). Также обыгрываются мотивы парящих в небе Влюбленных (картины Л.Ж.-Ф. Лагрене, В. Бугро, О. Б. Глэза, П. Бодри, А. Л. Свиннертон, М. Денни, М. Шагала). Эти две составляющие «психейного сюжета» акцентированы в стихотворении А. Петровой как темой звезд, так и выбитой фрамугой – победой страсти и в ее роковом значении, и в возвышенном – возможности достижения неожиданного единства и освобождения от пут.

В своем эротическом дискурсе А. Петрова склонна моделировать ситуацию отношений лирического «я» с возлюбленным как близнечества, представляя воображаемого и вожделенного «другого» своим зеркалом. В *Истории зеркала* С. Мелшиор-Бонне отмечает, «во взгляде своего “второго Я”, то бишь близкого друга, двойника, влюбленный видит отражение своих взглядов, склонностей, желаний, раздирающих его самого противоречий...»³⁰. Взгляд влюбленного, будучи зеркалом, позволяет реализовать в интерпретации А. Петровой идею, что любовные утраты неизбежны, но взамен возможна радость обретения двойника. Появление «милого близнеца» представляется условием для достижения гармонии в сознании лирического «я» и в окружающем мире, насколько это возможно в переходную эсхатологическую эпоху.

Фрамуга, будучи створкой **окна**, активизирует смысловой и фонетический потенциал обоих вышеупомянутых слов, обыгрывая как «око» – зрительный канал, так и итальянское слово *«fratello»*, означающее «брат». Кроме того, часть *«fra»* традиционно служила наименованием духовного братства. Такое созвучие можно было бы считать случайным совпадением, если бы в поэтической книге А. Петровой образ «словобрата» (*По колдовскому острову брожу...*), «милого близнеца» (*Кто узнает в лицо тебя, милый близнец...*), мужского «альтер эго» автора не обретал лейтмотивный статус. Таким близнецом оказывается и сам сборник, и гендерная роль лирического «я» в акте экспериментов А. Петровой по идентификации не с женской природой, а с образом мальчика (*Пастух вещей...*). Обыгрывание в стихотворении *Предметы растворяются во тьме...* «психейного сюжета» способствует

²⁹ Л. Чертов, *Знаковая призма. Статьи по общей и пространственной семиотике, Языки славянской культуры*, Москва 2014, с. 227.

³⁰ С. Мельшиор-Бонне, *История зеркала*, НЛО, Москва 2006, с. 346.

включению темы близочности в эротический дискурс. Открытый финал лирического послания позволяет с одной стороны акцентировать античную тему порождения эроса из хаоса – условие зарождения космоса и мировой гармонии. С другой – осознать трансгрессивность как доминанту не только ностальгически ориентированного сознания современного поэта-эмигранта, но и «психейного сюжета» в интерпретации А. Петровой.

Выводы. Сюжет лирического послания А. Петровой отличает определенная преемственность романтической модели. Эротический дискурс А. Петровой ориентирован не только на следование канону, но и на его различные трансформации. Семиосфера рассматриваемого лирического послания становится дополнением к внешней лаконичности поэтического слова А. Петровой. Расширению интерпретационных рамок стихотворения способствуют потенции «психейного сюжета». Показательно и своеобразие эротического дискурса: коды страсти проявлены не только в сфере интимности, но и в топосах пограничности, интермедийности и зеркальности. Своеобразие авторской точки зрения поэтессы обусловлено взаимодействием личной психосферы, социально-экзистенциальной ролью эмигранта и культурным контекстом эпохи.

Литература

- Байбурин А.К., *Жилище в обрядах и представлениях восточных славян*, Наука, Ленинград 1983.
- Барт Р., *Фрагменты речи влюбленного*, Ad Marginem, Москва 2002.
- Бобринская Е., *Русский авангард: границы искусства*, НЛО, Москва 2006.
- Бойм С., *Будущее ностальгии*, НЛО, Москва 2019.
- Бугаева Л.Д., *Литература и rite de passage*, Петрополис, Санкт-Петербург 2010.
- Вайскопф М.Я., *Влюбленный демиург. Метафизика и эротика русского романтизма*, НЛО, Москва 2012.
- Гольдштейн А., *Три дарования. Предисловие к книге Александры Петровой «Вид на жительство»*, http://www.litkarta.ru/dossier/goldshein-o-petrovoi/dossier_1794 [дата доступа: 21.07.2022].
- Жолковский А.К., *Поэтика Пастернака: Инварианты, структуры, интертексты*, НЛО, Москва 2011.
- Журбина А.В., *Миф об Амуре и Психее в «Мифологиях» Фульгенция: аллегория или персонификация?*, [в:] *Мифологические образы в литературе и искусстве*, отв. ред. М.Ф. Надъярных, Е.В. Глухова, Индрик, Москва 2015, с. 10–17.
- Зинченко А.В., *Ностальгия: диалог знания и памяти*, «Культурно-историческая психология» 2009, № 2, с. 77–85.
- Ильинская Н.И., *Религиозно-философские искания в русской поэтической традиции рубежей XX века: специфика сознания, концептосфера, типология*, Айлант, Херсон 2005.
- Киньяр П., *Тайная жизнь*, Азбука-Аттикус, Санкт-Петербург 2013.
- Котариди Ю.Г., *Лику Психеи в литературе романтизма*, [в:] *Мифологические образы в литературе и искусстве*, отв. ред. М.Ф. Надъярных, Е.В. Глухова, Индрик, Москва 2015, с. 36–45.

- Кристева Ю., *Дискурс любви*, [в:] *Танатография Эроса*, Мифрил, Санкт-Петербург 1994, с. 101–109.
- Лотман Ю.М., *Анализ поэтического текста*, [в:] *О поэтах и поэзии*, Искусство – СПб, Санкт-Петербург 2001, с. 18–252.
- Мельшиор-Бонне С., *История зеркала*, НЛО, Москва 2006.
- Сандлер С., *Поэт как перемещенное лицо: предисловие*, [в:] *Только деревья*, НЛО, Москва 2007, с. 5–12.
- Смирнов И.П., *Психодиахронология. Психоистория русской литературы от романтизма до наших дней*, НЛО, Москва 1994.
- Суханек Л., *О пользе феноменологии в эмигрантологических исследованиях*, „Acta Polono-Ruthenica” 2020, nr XXV/1, s. 11–20.
- Топорков А.Л., *Заговор*, [в:] *Славянская мифология*, Эллис Лак, Москва 1995, с. 185–186.
- Тюпа В.И., *Перформативные истоки лирики*, [в:] *XLII Международная филологическая конференция. Санкт-Петербург, 11–16 марта 2013 г.: Избранные труды*, <http://mfk.spbu.ru/ru/issues/2384/1425> [дата доступа: 21.07.2022].
- Фокина С.А., *Римский текст в поэтической рефлексии Александры Петровой*, „Slavica Tergestina” 2020, nr 25, s. 209–236.
- Фокина С.А., *Дискурсивные контексты образа Одиссея-ностальгика*, „Slavia Orientalis” 2021, t. LXX, nr 3, с. 507–521.
- Чертов Л., *Знаковая призма*, Языки славянской культуры, Москва 2014.
- Эпштейн М.Н., *Философия тела*, [в:] М.Н. Эпштейн, *Философия тела*, Г.Л. Тульчинский, *Тело свободы*, Алетейя, Санкт-Петербург 2006, с. 9–194.
- Ямпольский М., *Наблюдатель: очерки истории видения*, Ad Marginem, Москва 2000.

**Transformation of the romantic love communication model
in the lyrical message of Alexandra Petrova.
To the question of the transgression of the nostalgic and erotic discourse
of the modern emigrant poet**
Abstract

The nostalgic labeling in the erotic discourse of A. Petrova emphasizes its tendency towards the borderline of author's consciousness. It is this transgression of the worldview of the modern emigrant poet that in turn sets the lyrical plot of A. Petrova within the context of the Romantic tradition. The doom of the *romantic* lover, whose loneliness is due to the mythologization and even sacralization of the partner in communicating their love, turns out to be immersion in nostalgia – a kind of attempt to return to a lost paradise. The text shows two opposite lines of the lyrical plot, internally connected and complementary to each other: separation and mutual attraction. The erotic discourse of A. Petrova includes in its semantic spectrum the mythology of the birth of Eros and the plot of *Psyche*, actualizing the mythological potential of that lyrical plot. Identification of potency of plot of *Psyche* promotes the expansion of an interpretative framework of the poem. The originality of erotic discourse is updated in the poem by A. Petrova, invariably in the nostalgic mode. Passion codes appear not only in the field of intimacy, but also in topos of borderhood and mirroring.

Key words: *Cupid and Psyche* plot, erotic discourse, nostalgic connotations, borderhood, mirroring, twins

**Трансформация модели любовной коммуникации романтиков
в лирическом послании Александры Петровой.****К вопросу о трансгрессивности ностальгического
и эротического дискурса современного поэта-эмигранта**
Резюме

Ностальгическая маркированность эротического дискурса А. Петровой акцентирует тенденцию к пограничности авторского сознания. Именно трансгрессивность мировосприятия современного поэта-эмигранта в свою очередь задает корреляцию лирического сюжета А. Петровой с контекстом романтической традиции. Обреченность «романтического» влюбленного на одиночество, которая обусловлена ситуацией мифологизации и даже сакрализации партнера любовной коммуникации, оказывается аналогичной погружению в ностальгию как своего рода попытки возвращения в потерянный рай. В тексте проявлены две противоположные линии лирического сюжета, внутренне связанные и дополняющие друг друга, – расставание и взаимное притяжение. Эротический дискурс лирического послания А. Петровой, актуализируя мифологический потенциал, включает в свой смысловой спектр мифологемы зарождения Эроса и «психейный сюжет». Расширению интерпретационных рамок стихотворения способствуют потенции «психейного сюжета». Своеобразие эротического дискурса актуализируется в стихотворении А. Петровой неизменно в режиме ностальгирования. Коды страсти проявляются не только в сфере интимности, а также в топосах пограничности, интермедальности и зеркальности.

Ключевые слова: «психейный сюжет», эротический дискурс, ностальгические коннотации, пограничность, зеркальность, близечность

Фокина Светлана Александровна

Кандидат филологических наук, доцент

ORCID: 0000-0002-2406-0978

Докторант кафедры общего и славянского литературоведения

Одесского национального университета имени И.И. Мечникова

Svetlana Fokina, associate professor

Odessa I.I. Mechnikov National University

e-mail: svetlana_fokina@ukr.net

Monika Madej-Cetnarowska

Historia rozwoju narzędzi CAT

Tłumaczenia wspomagane komputerowo, tzw. narzędzia CAT (z ang. *computer-assisted translation*), zyskują coraz większą popularność wśród tłumaczy. Na rynku tłumaczeniowym, oprócz programów komercyjnych typu Trados czy MemoQ, znajdziemy wiele darmowych, bardzo dobrych odpowiedników działających w chmurze (Smartcat, MateCat, Wordfast Anywhere i inne).

Mało kto pamięta, iż jednym z pomysłodawców i pionierów przekładu automatycznego był Rosjanin, radziecki pedagog i uczony, Piotr Smirnow-Trojański. W 1933 roku niespełna 40-letni konstruktor udał się do Akademii Nauk ZSRR z nowatorskim projektem „maszyny do wybierania i drukowania (zapisywania) słów przy tłumaczeniu z jednego języka na inny”¹. Sam proces przekładu Smirnow-Trojański podzielił na trzy etapy. W pierwszym etapie tłumacz przekształcał lub zamieniał słowa występujące w zdaniu na ich formę podstawową, określał ich funkcje syntaktyczne w taki sposób, aby w tekście wejściowym pozbyć się niejasności morfologicznej, syntaktycznej i semantycznej, w drugim maszyna tłumaczyła formy wyrazowe wraz z określonymi funkcjami na wybrany język obcy, zaś w finalnym stadium, wynik, tj. gotowe tłumaczenie, był edytowany i obrabiany przez tłumacza².

Smirnow-Trojański zakładał, iż wiele języków posiada identyczną lub podobną kolejność słów w zdaniu, wobec czego przetłumaczenie tekstu słowo po słowie sprawi, iż przekład stanie się w pełni zrozumiały, a stosowna korekta i redakcja nada mu idealny kształt. Dla każdego nowego słowa drukowano odpowiadającą mu formę, a następnie redaktor łączył wyrazy w jednolity, spójny tekst. Wynalazca poradził sobie nawet z homografami, przypisując słowom identycznym w pisowni, a różniącym się w znaczeniu, odpowiednie znaki-instrukcje³. Jak czytamy w artykule *Machine translation. History*, w polu słownictwa maszyny konstruktora znalazło się aż 80 000 rdzeni wyrazów (180 000 rdzeni wyrazów w języku rosyjskim, 200 000 w języku angielskim)⁴. Wynalazek Rosjanina został ostatecznie opatentowany 31 stycznia 1935 roku, ale niestety w kręgach akademickich nie spotkał się z dużym zainteresowaniem.

¹ Patent maszyny pod nr 40995 Машина для подбора и печатания слов при переводе с одного языка на другой znajduje się na stronie: <https://findpatent.ru/patent/4/40995.html> [dostęp: 15.09.2021].

² Por.: *Краткая история машинного перевода*, «Эксперт», № 24 (152), 2010, https://expert.ru/russian_reporter/2010/24/istoriya_perevoda [dostęp: 15.09.2021]. Por. także: *Machine Translation: History*, <http://lab314.brsu.by/kmp-lite/kmp2/Translation/History-Theory/MT-history.htm> [dostęp: 15.09.2021].

³ Por.: tamże.

⁴ Por.: tamże.

ОПИСАНИЕ

машин для подбора и печатания слов при переводе с одного языка на другой или на несколько других одновременно.

К авторскому свидетельству П. П. Тренского, заявленному 5 сентября 1933 года (спр. о перв. № 134430).

О выдаче авторского свидетельства опубликовано 31 января 1935 года.

Предлагается машина предназначена для подбора и печатания слов при переводе с одного языка на другой или на несколько других, одновременно и состоит, главным образом, из передвижной по столу особой ленты с нанесенными на ней словами на различных языках и снабженной отверстиями для установки ленты перед фотографической камерой, рядом с которой установлена пишущая машинка, у которой имеются дополнительные клавиши для отпечатывания условных знаков против сфотографированного слова.

На чертеже показан общий вид машины.

Как видно из чертежа, машина состоит из наклонного гладкого стола 1, по которому может свободно и легко передвигаться в различных направлениях лента 2, снабженная отверстиями 3 для пальцев, которыми лента и устанавливается против отверстия 6. На поверхности ленты наклеен или нанесен в порядке алфавита шестизначный или другого числа параллельный словарь в развернутом на плоскость виде, с расстановкой столбцов слов на ней так, чтобы слова на наиболее часто употребляемые буквы (напр., ж, м, п и т. д.) были ближе к середине.

Работа на этой машине производится следующим образом. Соответственно пе-

революционному слову передвигают ленту так, чтобы соответствующее слово или ряд слов на нескольких языках установились точно против отверстия 6, затем ленту затормаживают и спускают затвор фотографической камеры для производства съемки слова на светочувствительную ленту, протягиваемую за камерой. В то же время на бумажной ленте отпечатывают условные обозначения для логического разбора, затем переводят ленту фотографической камеры и пишущей машинки на расстояние одной строки и вновь передвигают ленту 2 для установки следующего слова или ряда слов — в случае перевода на ряд языков и т. д. С полученного перевода, в виде двух соединенных или склеенных лент со столбцами фотографических слов и условными отпечатанными знаками логического разбора, машинистка отпечатывает уже связанный текст, который поступает сначала к особому корректору, который придает словам выражения, соответствующие условным знакам логического разбора, а затем, после переписки, на окончательное редактирование литературному корректору.

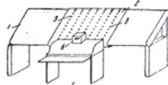
Предмет изобретения.

Машина для подбора и печатания слов при переводе с одного языка на другой или на несколько других одно-

— 2 —

временно, отличающаяся применением кольцевой ленты 2 с наклеенными на ней словами на разных языках и снабженной отверстиями 3 для установки ее требующимся словом или словами против отверстия в столе, над которым установлена фотографическая камера для съем-

ки на светочувствительную ленту основного слова с соответствующего ему ряда слов на иностранных языках и, рядом с ней, пишущая машинка, снабженная дополнительными клавишами для отпечатывания на бумажной ленте условных знаков против сфотографированного слова.

Эксперт и редактор А. Г. Еремкин

Тип. „Печ. Труда“. Зак. 2207—200

Rys. 1 i 2. Maszyna do wybierania i drukowania (zapisywania) słów przy tłumaczeniu z jednego języka na inny. (Машина для подбора и печатания слов при переводе с одного языка на другой)⁵

⁵ Zdjęcia pochodzą ze strony: https://findpatent.ru/img_show/3401576.html [dostęp: 15.09.2021]. W tłumaczeniu: „OPIS maszyny do wybierania i drukowania (zapisywania) słów

Jak to często bywa z przełomowymi wynalazkami, odniesiono się do niego bardzo sceptycznie i porzucono na 35 lat. W 1959 roku Irina Bielska oraz Dimitrij Panow na nowo odkryli geniusz rodaka i w artykule *Maszyna do tłumaczenia P.P. Smirnowa-Trojańskiego: zbiór materiałów o maszynie do tłumaczenia z jednego języka na inny, zaproponowanej przez P.P. Smirnowa-Trojańskiego w 1933 r.*⁶ opisali działanie i rolę konstrukcji.

Obecnie znawcy tematu zgodnie twierdzą, iż pomimo prymitywnego jak na współczesne czasy warsztatu konstruktor wykazał się innowacyjnym i nietuzinkowym spojrzeniem na technikę przekładu, a jego największą zasługą było niewątpliwie to, iż „wysunął ideę wstępnej edycji tekstu i jego postedycji, zaproponował

podczas tłumaczenia z jednego języka na inny lub na kilka innych jednocześnie. Do certyfikatu praw autorskich P.P. Trojańskiego zgłoszonego 5 września 1933 (sygn. O 1. 134430) wydano certyfikat o prawie autorskim 31 stycznia 1935 roku. (58) Zgłoszona maszyna jest przeznaczona do wyboru i drukowania słów podczas tłumaczenia z jednego języka na inny lub na kilka innych jednocześnie i składa się głównie ze specjalnej taśmy przesuwającej się po stole z nadrukowanymi na niej słowami w różnych językach oraz znajdującymi się na niej otworami do jej montażu przed aparatem fotograficznym, obok których zainstalowana jest maszyna do pisania, posiadająca dodatkowe klawisze odbijające znaki konwencjonalne na tle sfotografowanego słowa. Rysunek przedstawia ogólny widok maszyny. Jak widać na rysunku, maszyna składa się z pochylonego gładkiego stołu 1, na którym taśma 2 z rozmieszczonymi na niej otworami na palce 3 może swobodnie i lekko poruszać się w różnych kierunkach. Dzięki tym otworom taśma mocowana jest do otworu 6. Na powierzchni taśmy naklejony jest lub naniesiony sześciójęzyczny lub też zawierający inną liczbę języków słownik w formie rozłożonej na płasko, z układem kolumn słów na taśmie, w taki sposób, aby słowa dla najczęściej używanych liter (na przykład k, m itd.) znajdowały się bliżej środka. Praca na tej maszynie wygląda następująco: zgodnie ze słowem do przetłumaczenia taśma jest przesuwana tak, aby odpowiednie słowo lub seria słów w kilku językach były ustawione dokładnie na otworze 6, następnie taśma jest hamowana, a migawka aparatu fotograficznego zostaje zwolniona po to, aby uwiecznić słowo na światłoczułej taśmie rozciągniętej za aparatem. W tym samym czasie na taśmie papierowej nadrukowywane są symbole dla analizy logicznej, następnie taśmy aparatu fotograficznego i maszyny do pisania są przenoszone na odległość jednej linii i ponownie przesuwana jest taśma 2, dla naniesienia kolejnego słowa lub serii słów – w przypadku tłumaczenia na kilka języków itp. Z otrzymanego tłumaczenia, w postaci dwóch połączonych lub sklejonych taśm z kolumnami wyrazów fotograficznych i umownymi symbolami analizy logicznej, maszynistka drukuje zsynchronizowany już tekst, który najpierw trafia do specjalnego korektora nadającego słowom odpowiednią formę, zgodnie z symbolami analizy logicznej, a następnie, po korespondencji, do ostatecznej redakcji przez korektora literackiego. Przedmiot wynalazku. *Maszyna do wybierania i drukowania słów przy tłumaczeniu z jednego języka na inny lub na kilka innych jednocześnie*, charakteryzująca się zastosowaniem taśmy pierścieniowej 2 z naklejonymi na niej słowami w różnych językach i wyposażona w otwory 3 do naniesienia na nią wymaganego słowa lub słów na otworze w stole, nad którym jest zainstalowany aparat fotograficzny do uwiecznienia na taśmie światłoczułej głównego słowa i odpowiadającego temu słowu szeregu słów w językach obcych, a obok niego maszyna do pisania wyposażona w dodatkowe klawisze do drukowania znaków umownych na taśmie papierowej na tle sfotografowanego słowa, Ekspert i redaktor A.G. Bremzen”. <https://findpatent.ru/patent/4/40995.html> [dostęp: 15.09.2021].

⁶ Oryginalny tytuł: *Переводная машина П.П. Смирнова-Троянского: сборник материалов о машине для перевода с одного языка на другие, предложенной П.П. Смирновым-Троянским в 1933 г.*

automatyczny słownik dwujęzyczny i schemat kodowania ekwiwalencji międzyjęzykowej⁷. Jeżeli przyjrzymy się dostępnym obecnie na rynku narzędziom CAT, wszystkie bazują właśnie na funkcjach opracowanych przez Smirnowa-Trojańskiego. Co ciekawe, taśma z nadrukowanymi na niej słowami swobodnie przesuwająca się po stole stała się prototypem „pola słownikowego”, które współcześnie nazywamy glosariuszem, tak popularnym w pracy z różnymi komputerowymi programami wspomagającymi przekład.

Na szczególną uwagę zasługuje również zaproponowany przez badacza proces tłumaczenia tekstu z akcentem na wspomnianą wyżej edycję i postedycję. Smirnow-Trojański przekonany był o tym, iż owe dwa etapy tłumaczenia są integralnym elementem przekładu i warunkują pomyślny rezultat. Dużą uwagę przywiązywał do korekty przez rodzimych użytkowników języka, którzy pełniąc funkcję audytora, porównywali dwie taśmy i kompilowali tekst w rodzimym języku. Badacze dorobku konstruktora wspominają, iż każde tłumaczenie trafiało do szczegółowej korekty przez redaktorów biegle znających dane języki obce. To oni ostatecznie doprowadzali tekst do poprawnej formy literackiej.

Opisany proces do złudzenia przypomina współczesne dobre praktyki stosowane od lat w profesjonalnych biurach tłumaczeń, ale należy również podkreślić, iż opcję korekty, dokonywanej przez rodzimego użytkownika języka, oraz ostatecznej redakcji zawierają także popularne narzędzia CAT (Trados, MemoQ, Smartcat – w wersji rozszerzonej MateCat), a także zyskujące popularność rozwiązania technologiczne proponowane przez firmę Crowdin (specjalizującą się w zarządzaniu dużymi projektami tłumaczeniowymi).

Rok 1933 był niewątpliwie punktem zwrotnym w historii tłumaczeń, bowiem dokładnie w tym samym czasie, kiedy Smirnow-Trojański zgłosił się do Akademii Nauk, we Francji George Artsouni, francuski Ormianin, zaprezentował schemat „Mechanicznego mózgu”. Było to kolejne niezwykle urządzenie oparte tym razem na papierowej taśmie, służące do tłumaczenia dowolnego języka na inny język obcy. Artsouni opatentował swój wynalazek, a prototyp systemu oficjalnie przedstawił w 1937 roku⁸.

Projekty Smirnowa-Trojańskiego oraz Artsouniego można określić „punktem wyjścia”⁹ w rozwoju technik mechanicznego i zautomatyzowanego przekładu. Oczywiście wynalazki te bardziej przypominały wielojęzyczne słowniki czy też znane obecnie glosariusze ukierunkowane na odnalezienie słowa w języku docelowym, niemniej ich zasługi dla procesu wspomagania tłumaczeń są niepodważalne.

⁷ Por.: *Machine Translation...* W kwestii ekwiwalencji międzyjęzykowej Smirnow-Trojański koncentrował się przede wszystkim na języku esperanto, niemniej sam fakt, iż podjął trud w tym zakresie, czyni jego wynalazek i działalność przełomowymi w historii przekładoznawstwa.

⁸ Por.: tamże oraz I. Rivera-Trigueros, M.D. Olvera-Lobo, J. Gutiérrez-Artacho, *Overview of Machine Translation Development* [w:] *Encyclopedia of Information Science and Technology*, Fifth Edition, ed. Mehdi Khosrow-Pour D.B.A., Mehdi Khosrow-Pour, IGI Global, 2020, s. 874–886.

⁹ Określenie zapożyczone z artykułu *Machine Translation...* W oryginale: „Точка отсчета”.

W latach 40. nastąpił kolejny przełom. Andrew Booth i Warren Weaver¹⁰ wpadli na pomysł zastosowania komputerów do tłumaczenia z języków naturalnych. W. Weaver, wspólnie z Richardem H. Richensem, rozpoczął również prace nad analizą morfologiczną mechanicznego słownika, a w rezultacie tych badań opracował koncepcję tłumaczenia maszynowego. W 1949 roku specjalnie dla Fundacji Rockefellera, w której zajmował stanowisko dyrektora Wydziału Nauk Przyrodniczych, przygotował artykuł memorandum na temat tej nowatorskiej koncepcji zatytułowany *Tłumaczenie z jednego języka na inny*. W literaturze przedmiotu znane są jego słowa:

Warren Weaver: „Mam przed oczami tekst napisany po rosyjsku, ale zamierzam udawać, że tak naprawdę jest napisany po angielsku i zakodowany dość dziwnymi znakami. Wystarczy złamać kod, aby wydobyć informacje zawarte w tekście”¹¹.

Idea Weavera wywarła duże wrażenie, wzbudziła zainteresowanie, ale także szereg wątpliwości, które tak naprawdę obecne są do dzisiaj i niewątpliwie stanowią zagrożenie dla początkujących, niedoświadczonych oraz niedostatecznie kompetentnych tłumaczy. Jednym z pierwszych, który zareagował na nową teorię, był Norbert Wiener, twórca cybernetyki. W liście do Weavera napisał:

Jeżeli chodzi o kwestię tłumaczenia mechanicznego, szczerze mówiąc, obawiam się, że granice słów w różnych językach są zbyt niejasne, a słowa emocjonalne i międzynarodowe zajmują w języku zbyt dużo miejsca, by jakaś półmechaniczna metoda tłumaczenia była obiecująca... W obecnych czasach mechanizacja języka... wydaje się bardzo przedwczesna¹².

¹⁰ W artykule Emer O'Sullivan, *Warren Weaver's Alice in Many Tongues: A Critical Appraisal*, przeczytamy, że chociaż Weaver był tłumaczem, szczególnie znanym z tłumaczenia *Alicji w Krainie Czarów*, to nie miał on doświadczenia w przekładzie, a już na pewno nie w przekładzie literackim. Z wykształcenia był matematykiem, wybitnym naukowcem, dyrektorem Wydziału Nauk Przyrodniczych Fundacji Rockefellera w latach 1932–1955, a następnie wiceprezesem fundacji filantropijnej Alfreda P. Sloana. Pomimo braku wykształcenia w kierunku tłumaczeń udało mu się wyprzedzić swój czas i stworzyć innowacyjną koncepcję, na której kolejne pokolenia będą rozwijać proces tłumaczenia maszynowego. Warto również przypomnieć, iż równoległe z koncepcją tłumaczenia maszynowego, w 1949 roku ogłosił on ideę języka pomocniczego – Interlingua, rozwijaną później przez Międzynarodowe Stowarzyszenie Języka Pomocniczego (International Auxiliary Language Association). Por.: E. O'Sullivan, *Warren Weaver's Alice in Many Tongues: A Critical Appraisal* [w:] *Alice in a World of Wonderlands – The Translations of Lewis Carroll's Masterpiece*. 3 Vols.: Vol. 1: *Essays*, ed. J.A. Lindseth, A. Tannenbaum, Oak Knoll Press, New Castle, 2015, s. 29.

¹¹ Cytuję za: tamże. Inny podobny w wymowie cytat: „[...] kuszące jest stwierdzenie, że książka napisana po chińsku to po prostu książka napisana w języku angielskim, która została zakodowana w «kodzie chińskim». Jeśli znamy przydatne metody rozwiązywania prawie każdego problemu kryptograficznego, to czyż nie jest tak, że przy odpowiedniej interpretacji mamy już przydatne metody tłumaczenia?”. Cyt. za: D. Stein, *Machine translation: Past, present and future*, [w:] *Language technologies for a multilingual Europe*, ed. G. Rehm, F. Sasaki, D. Stein i in., Language Science Press, Berlin 2013, s. 6.

¹² Cyt. za: *Machine Translation...*

Niezależnie od obaw i kontrowersji zasługi Weavera są nie do podważenia, po pierwsze dlatego, iż to właśnie on stał się inicjatorem wykorzystania komputerów w tłumaczeniu i to z nim będziemy zawsze kojarzyć termin „tłumaczenie komputerowe”. Jak podkreśla O’Sullivan, Weaver wyprzedził swój czas w rozpoznawaniu zjawiska, które miało rozwinąć się na szeroką skalę o wiele lat później¹³. Podobną opinię wyraził John Hutchins, widząc w nim wizjonera, prognozującego tendencje przyszłości. Według niego Weaver dojrzał potencjał informatyczny dla usług tłumaczeniowych:

[...] Dużo wcześniej zanim większość ludzi wpadła na pomysł, do czego mogą być zdolne komputery”, co było bezpośrednim bodźcem do zapoczątkowania badań w Stanach Zjednoczonych¹⁴.

Już trzy lata po ogłoszeniu memorandum Weavera, w 1952 roku, na University of Massachusetts Institute of Technology, uznanym za jedną z najbardziej innowacyjnych uczelni na świecie, główny badacz tłumaczenia maszynowego Jehosua Bar-Hillel zorganizował pierwszą konferencję tłumaczenia maszynowego. Jak zauważył w swojej pracy doktorskiej Rafał Jaworski¹⁵:

Jednym z wniosków tej konferencji był pomysł zwrócenia uwagi szerszej publiczności na potencjalne korzyści, płynące z tłumaczenia automatycznego¹⁶.

Kiedy to dwa lata później firma IBM ogłosiła swój nowy system komputerowy, profesor Leon Dostert z Georgetown University postanowił we współpracy z korporacją przygotować system tłumaczenia z języka rosyjskiego na angielski. Razem z grupą lingwistów przygotował on 60 fraz, opracował słownik składający się z 250 słów (głównie z obszaru chemii organicznej) oraz zestaw sześciu gramatycznych zasad tłumaczenia¹⁷. Projekt został sfinansowany przez CIA wraz z Narodową Fundacją Nauki i wojskiem USA¹⁸.

Prezentacja powyższego systemu odbyła się 7 stycznia 1954 roku w siedzibie IBM w Nowym Jorku, a w związku z tym, iż czołowymi badaczami byli pracownicy wspomnianej uczelni, wydarzenie to nazwano „eksperymentem z Georgetown”. Wydarzenie odniosło niebywały sukces i, jak zaznaczył Jaworski:

¹³ E. O’Sullivan, *Warren Weaver’s Alice in Many Tongues...*, s. 31.

¹⁴ J. Hutchins, *Warren Weaver and the Launching of MT. Brief Biographical Note [w:] Early Years in Machine Translation: Memoirs and Biographies of Pioneers*, ed. J. Hutchins, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam 2000, s. 17.

¹⁵ R. Jaworski, *Algorytmy przeszukiwania i przetwarzania pamięci tłumaczeń*. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. UAM dra hab. Krzysztofa Jassemę, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Matematyki i Informatyki, Poznań 2013, https://zpjn.wmi.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2019/04/thesis_RJ_11122012.pdf [dostęp: 15.09.2021].

¹⁶ Cyt. za: tamże, s. 13.

¹⁷ Zasady te zostały opracowane przez specjalistów IBM.

¹⁸ M. Jo Nye, *Speaking in Tonques. Science’s centuries-long hunt for a common language*, „Science. History. Institute”, 2016, <https://www.sciencehistory.org/distillations/magazine/speaking-in-tongues> [dostęp: 15.09.2021].

Gazety rozpisywały się na temat tajemniczej technologii, która pozwoliła operatorowi maszyny, nieznającemu języka rosyjskiego, uzyskać tłumaczenie zdań rosyjskich na język angielski¹⁹.

Rządy wielu państw błyskawicznie zareagowały na sukces cybernetyczny i postanowiły wydzielić środki na inwestycje w dziedzinie językoznawstwa komputerowego²⁰.

Leon Dostert przekonywał, iż problem tłumaczenia maszynowego jako obiecującej, aczkolwiek niedoskonałej jeszcze metody, zostanie definitywnie rozwiązany w ciągu trzech–pięciu lat²¹.

„Eksperyment z Georgetown” zafascynował czołową postać cybernetyki i wybitnego matematyka radzieckiego – Aleksieja Łapunowa. Widząc niezwykley potencjał w rozwiązaniach Dosterta, uruchomił on konkurencyjny projekt angielsko-rosyjski, dzięki czemu w latach 60. ZSRR stał się liderem w dziedzinie tłumaczenia maszynowego.

Tłumaczenie maszynowe pomogło sowieckiemu programowi radzieckiej Akademii Nauk²² w gromadzeniu, tłumaczeniu i publikowaniu informacji naukowych i technicznych z całego świata. Do 1966 roku instytucja ta była uważana za największy serwis informacji naukowej na świecie. Zatrudniała ona na stałe 2500 pracowników, wspomaganych przez 22 000 specjalistów językowych i dyscyplinarnych, rocznie tworzących ponad 700 000 abstraktów przetłumaczonych na język rosyjski²³.

A. Łapunow²⁴ pozyskał do swoich badań ówczesną doktorantkę Akademii Nauk Olgę Kułaginę, specjalizującą się w tłumaczeniu maszynowym z języka francuskiego²⁵

¹⁹ Cyt. za: R. Jaworski, *Algorytmy przeszukiwania...*, s. 14.

²⁰ Przez długie lata na studiach filologicznych dziedzina językoznawstwa komputerowego była pomijana. Obecnie coraz częściej w programach studiów pojawiają się zajęcia dotyczące narzędzi CAT, ale na szczególną uwagę zasługuje propozycja studiów na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu. Na kierunku *Filologia* oferowana jest specjalność: *językoznawstwo komputerowe* (studia I stopnia), <https://amu.edu.pl/kandydaci/kierunki-studiow/kierunki-na-literze-f/filologia,-specjalnosc-jezykoznawstwo-komputerowe> [dostęp: 15.09.2021].

²¹ Por.: *Machine Translation...*

²² A. Łapunow zatrudniony był w Zakładzie Matematyki Stosowanej Instytutu Matematycznego Akademii Nauk ZSRR i właśnie w tym zakładzie prowadził większość swoich badań.

²³ Informacje podaję za: M. Jo Nye, *Speaking in Tonques...*

²⁴ Warto zwrócić uwagę na artykuł A. Łapunowa, *Автоматизация перевода с одного языка на другой*, artykuł dostępny w Otwartym archiwum RAN, http://odasib.ru/openarchive/Portrait.cshtml?id=Xu1_pavl_635766969644249164_13499 [dostęp: 15.09.2021].

²⁵ Por. art. O.S. Kułaginy: O.C. Кулагина, *Машинный перевод с французского языка*, «Изв. вузов. Матем.» 1958, № 5, s. 46–51, <http://www.mathnet.ru/links/73b1cdb46406a-3f1af95c1877606f4f9/ivm2979.pdf> [dostęp: 15.09.2021]. Warto również zwrócić uwagę na inną jej pracę: O.C. Кулагина, *О современном состоянии машинного перевода*, «Математические вопросы кибернетики», вып. 3, Наука, Москва, 1991, s. 5–50, <http://library.keldysh.ru/mvk.asp?id=1991-5> [dostęp: 15.09.2021]. Materiały O. Kułaginy dostępne na

oraz swoje uczennice: Tatiinę Ventzel, Nataszę Rikko i Tatiinę Mołoszną²⁶. Ostatnia z badaczek rozpoczęła potem samodzielną pracę nad algorytmem tłumaczenia angielsko-rosyjskiego. Opracowane przez ten zespół pierwsze programy do maszynowego tłumaczenia tekstów matematycznych z języka francuskiego na rosyjski zostały zrealizowane na maszynie „Streła”²⁷.

Za ciekawostkę należy uznać fakt, iż pierwsza generacja systemów tłumaczenia maszynowego bazowała na algorytmach tłumaczenia liaison, słowo po słowie, zdanie po zdaniu i nie zawierała powiązań semantycznych między poszczególnymi elementami. Jak słusznie zaznacza w swoim opracowaniu Eugeniusz Filinow, była to forma tłumaczenia bezpośredniego²⁸.

Opisując historię tłumaczenia maszynowego, E. Filinow wspomina, iż z czasem przekład z jednego języka na drugi dokonywał się na poziomie struktur składniowych.

W algorytmach translacyjnych zastosowano zestaw operacji pozwalających poprzez analizę przetłumaczonego zdania skonstruować jego strukturę syntaktyczną zgodnie z zasadami gramatyki wejściowego języka zdań (podobnie jak uczenie dzieci języka w liceum), oraz następnie przekształcić je w strukturę składniową zdania wyjściowego i zsintetyzować zdanie wyjściowe, zastępując niezbędne słowa ze słownika. Takie systemy nazywane są systemami T (T – od angielskiego słowa «transfer – transformacja»)²⁹.

Oprócz grupy naukowców z kręgu A. Łapunowa nowatorskim systemem tłumaczeniowym zainteresowali się, wspomniani już przy okazji badań nad wynalazkiem i dorobkiem Smirnowa-Trojańskiego, Dmitrij Panow, dyrektor Instytutu Informacji Naukowej, oraz Irina Bielska, zarządzająca grupą tłumaczenia maszynowego w ITM oraz Akademii Nauk ZSRR. Pod koniec 1955 roku przy pomocy BESM – Dużej Elektronicznej Maszyny Liczącej (Большая электронная счётная машина³⁰) uzyskano pierwsze tłumaczenie z angielskiego na rosyjski. Programy dla BESM

stronie Otwartego archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk: http://odasib.ru/OpenArchive/Portrait.cshhtml?id=Xu_pavl_634993802223476562_2163 [dostęp: 15.09.2021].

²⁶ ros.: Т. Молошная.

²⁷ Por.: Е. Н. Филинов, *История машинного перевода, Виртуальный компьютерный музей*, <https://www.computer-museum.ru/histsoft/histmt.htm> [dostęp: 15.09.2021].

²⁸ Por.: tamże.

²⁹ Cyt. za: tamże.

³⁰ BESM – (БЭСМ – Большая электронно-счётная машина) nazwa rodziny komputerów rozwijanych w Związku Radzieckim w Akademii Nauk ZSRR pod kierunkiem informatyka Siergieja Lebiediewa – współtwórcy rosyjskiej informatyki. Por.: <https://tiny.pl/975zm> [dostęp: 15.09.2021].

zostały opracowane przez Nikołaja Trifonowa³¹ i Lwa Korolewa³² (praca doktorska na temat metod konstruowania słowników do tłumaczenia maszynowego)³³.

Oczywiście badania oraz praktyczne prace nad rozwojem tłumaczenia komputerowego prowadzone były nie tylko w Moskwie³⁴. Równie ważnym ośrodkiem naukowym w tym zakresie stał się Leningrad, w którym od 1958 roku swoją działalność prowadziło eksperymentalne laboratorium tłumaczenia maszynowego (ELTM, ЭЛМЛ)³⁵.

Badania nad tłumaczeniem maszynowym były kontynuowane zarówno w Stanach Zjednoczonych, jak i w Związku Radzieckim. Niestety, po latach okazało się, że efekty nie spełniły pokładanych nadziei i rozczarowały inwestorów. Zapowiedzi Dosterta, znane z „eksperymentu z Georgetown”, czy też innych znanych osobistości nie sprostaly – jak się później okazało – ich własnym oczekiwaniom.

Na gruncie radzieckim wielkim orędownikiem innowacyjnego rozwiązania był Anatolij Kitow, jeden z głównych obrońców cybernetyki. Jeszcze w 1956 roku pisał:

Po skompilowaniu słownika maszynowego i wypracowaniu systemu jasnych zasad obsługi maszyny, kompilacja samego programu do tłumaczenia maszynowego, mimo jego ekstremalnej uciążliwości (zawiera kilka tysięcy instrukcji), nie nastręcza zasadniczych trudności. Musisz tylko pozbyć się wyjątków i niejasności³⁶.

Jak przeczytamy w artykule *Machine Translation...*, wszyscy entuzjaści tłumaczenia maszynowego, będąc pod wrażeniem możliwości, jakie daje im komputer, zdawali się jednak zapominać o tym, iż maszyna nie jest w stanie „wczuć” się w delikatną, ale i bardzo skomplikowaną materię języka. Autor zaznaczał, iż:

³¹ Nikołaj Trifonow, matematyk, profesor Katedry Języków Algorytmicznych na Wydziale Matematyki Obliczeniowej i Cybernetyki, Moskiewski Uniwersytet im. Łomonosowa. Por.: <https://tiny.pl/975z9> [dostęp: 15.09.2021].

³² Lew Korolew, radziecki i rosyjski programista systemowy i matematyk, dr hab. nauk technicznych, kierownik Katedry Automatyzacji Złożonych Systemów Obliczeniowych na Wydziale Matematyki Obliczeniowej i Cybernetyki, Moskiewski Uniwersytet im. Łomonosowa. Honorowy profesor Uniwersytetu Moskiewskiego. Por.: <https://tiny.pl/975zw> [dostęp: 15.09.2021].

³³ Por.: *Machine Translation...*, a także: Е. Н. Филинов, *История машинного перевода...*

³⁴ W artykule *Machine Translation...* przeczytamy, że Moskwa była głównym ośrodkiem badań nad komputerowymi metodami przekładu. Jest to rzeczywiście prawda. W 1958 roku, kiedy to w Leningradzie powstało eksperymentalne laboratorium tłumaczenia maszynowego, Moskiewski Państwowy Instytut Pedagogiczny zorganizował pierwszą krajową konferencję na temat tłumaczenia maszynowego. We wrześniu 1959 roku uruchomiono w ramach tego samego wydziału Katedrę Tłumaczenia Maszynowego, na którą przyjęto 25 studentów. Zaczęto cykliczną publikację zbioru artykułów naukowych i esejów „ТМ и ПМ” (Tłumaczenie maszynowe. Plusy i minusy) («МП и ПЛ»). W Moskwie, podobnie jak i w Leningradzie, działalność rozpoczęło Laboratorium Tłumaczenia Maszynowego (LTM) (ЛМЛ) przy Moskiewskim Państwowym Instytucie Pedagogicznym. Szerzej na temat badaczy zrzeszonych w moskiewskim Laboratorium por.: *Machine Translation...*

³⁵ Por.: *Machine Translation...*

³⁶ Wypowiedź A.I. Kitowa cytuję za: *Machine Translation...*

Wtedy po prostu nie widziano, że jakakolwiek żywa wypowiedź składa się wyłącznie z wyjątków i dwuznaczności.

Aby tłumaczenie było poprawne, musisz najpierw wiedzieć, o czym jest tekst, czyli rozumieć jego znaczenie!³⁷

Stwierdzenie to wydaje się nie do końca słuszne, trudno bowiem podejrzewać, iż uznani na skalę światową badacze i praktycy nie mieli świadomości, czym jest język i jaka jest jego istota. Problem polegał bardziej na bezkrytycznej afirmacji dokonań technicznych, co jest typowe dla przełomowych wynalazków kuszących człowieka możliwością ułatwienia mu życia i pracy, a czasami wyręczenia czy wręcz zastąpienia go w trudnych działaniach.

Przywoływany już w niniejszym artykule Jehoszua Bar-Hillel, zadeklarowany zwolennik tłumaczenia maszynowego, również przeżywał rozczarowanie. Przypomnijmy, iż jeszcze 1952 roku, kiedy to na University of Massachusetts Institute of Technology swoje memorandum ogłosił Weaver, osobiście wyrażał pełne poparcie dla projektu. Natomiast kilka lat później, w 1959 roku, wyznał:

[...] W zasadzie nie można osiągnąć wysokiej jakości w pełni automatycznego tłumaczenia maszynowego³⁸.

W dalszej części opisu historii tłumaczeń czytamy, że w 1966 roku ALPAC (Komitet Doradczy ds. Automatycznego Przetwarzania Języka) Narodowej Akademii Nauk Stanów Zjednoczonych, na podstawie ustaleń Bar-Hillela, stwierdził, że tłumaczenie maszynowe nie jest opłacalne, po pierwsze dlatego, że pod względem stosunku kosztów do jakości było ono znacznie gorsze od tłumaczeń wykonywanych przez człowieka, a po drugie – istniały wystarczające zasoby ludzkie do tłumaczenia tekstów technicznych i naukowych. Na podstawie raportu ALPAC nastąpiła redukcja funduszy rządowych na badania nad tłumaczeniem maszynowym³⁹.

Jak się okazało później, początkowe zniechęcenie oraz ograniczenie środków finansowych nie spowodowały przerwania badań. Źródła poświadczają, że już w 1968 roku językoznawca i były pracownik Georgetown University – Peter Thoma założył LATSEC (Automatic Translation System and Electronic Communications) – jedną z pierwszych firm zajmujących się rozwojem systemów MT. Rok później w Middletown w stanie Nowy Jork Charles Byrne i Bernard Scott otwarli firmę Logos, której celem – zgodnie z deklaracją – miało być rozwijanie MT. Na Uniwersytecie Brigham Younga w Utah, przy finansowym wsparciu Kościoła Mormonów zainteresowanego tłumaczeniem *Biblii*, powstały wczesne systemy komercyjne WEIDNER i ALPS. W pobliskiej Kanadzie TAUM w Montrealu opracowano system METEO⁴⁰.

Lata 60. to również rozkwit systemu MT w Związku Radzieckim. W tym okresie szczególne sukcesy odnosił językoznawca i psycholingwista, zawodowo związany nie tylko Akademią Nauk ZSRR, ale również z Uniwersytetem w Montrealu. Swoje badania nad tłumaczeniem maszynowym w Związku Radzieckim zmuszony był przerwać z powodów

³⁷ Tamże.

³⁸ Wypowiedź J. Bar-Hillela cytuję za: *Machine Translation...*

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Igor Mielczuk, wybitny językoznawca i psycholingwista, zawodowo związany nie tylko Akademią Nauk ZSRR, ale również z Uniwersytetem w Montrealu. Swoje badania nad tłumaczeniem maszynowym w Związku Radzieckim zmuszony był przerwać z powodów

poliglota, biegle znający dziesięć języków, wraz z Jurijem Apresjanem opracował procesor językowy ETAP (Transfer machine translation system). Jak podaje artykuł *Machine Translation...*, do dzisiaj Apresjan doskonali system, stojąc na czele komitetu badawczego⁴².

Lata 70. i 80. – obok rozwoju tłumaczenia maszynowego – charakteryzują się nową tendencją: tworzeniem systemów tłumaczenia automatycznego, w którym aktywny udział bierze nie maszyna, a człowiek. Samo oprogramowanie pełni jedynie funkcję wspomagającą. W cytowanym opracowaniu czytamy:

Pojęcie „wysokiej jakości tłumaczenia maszynowego” zostało zastąpione nowym – „wysokiej jakości szkicem tłumaczenia maszynowego”, co stwarza odpowiednie oczekiwania. Systemy tłumaczeniowe od „wroga” i „konkurenta” profesjonalnego tłumacza zamieniają się w niezastąpionego asystenta, który pomaga zaoszczędzić czas i zasoby ludzkie⁴³.

Systemy tłumaczenia maszynowego nie zostały jednak porzucone, wręcz przeciwnie, na bazie osiągnięć poprzedników powstawało coraz więcej komercyjnych opracowań MT, czemu zdecydowanie sprzyjała postępująca komputeryzacja i coraz większy dostęp do sieci. Za najpopularniejsze systemy tłumaczeniowe lat 90. uznaje się Systran, IBM, L&H (Lernout & Hauspie), Language Engineering Corporation, Transparent Language, Nova Incorporated, Trident Software, Atril, LingoWare, Ata Software i Lingvistica⁴⁴.

W rosyjskiej przestrzeni również odnoszono w tym względzie sukcesy, bowiem już w 1990 roku powstał tam komercyjny system PROMT (PROgrammer's Machine Translation). System okazał się aż tak dobry, że w 1992 roku wygrał przetarg NASA na dostawę systemów tłumaczenia maszynowego. Sukces okazał się tym bardziej znaczący, że PROMT była jedyną firmą spoza USA⁴⁵.

politycznych. 5 marca 1976 roku Rada Naukowa Instytutu Językoznawstwa podjęła decyzję o nieprzedłużeniu mu umowy o pracę na kolejne 5 lat. Jako powód podano dywersyjną postawę naukowca, który stanął w obronie dysydentów: Andrieja Siniawskiego, Julija Daniela, Andrieja Sacharowa i Siergieja Kowalowa. Po tym wydarzeniu Mielczuk opuścił kraj i na stałe osiedlił się w Kanadzie (1977 rok), gdzie kontynuował swoje eksperymenty. Badacz jest twórcą znanej teorii lingwistycznej „Sens-Tekst”, zgodnie z którą język jest wielopoziomowym modelem przekształcania znaczenia w tekst i z powrotem, w oparciu o użycie składni zależności i objaśniającego słownika kombinatorycznego. Podaję za: <https://tiny.pl/97c21> [dostęp: 15.09.2021]. Na temat I. Mielczuka i jego fascynacji tłumaczeniem maszynowym oraz naukowych losach szerzej: A. Ginter, *Igor Aleksandrowicz Mielczuk: między nauką a ideologią*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Linguistica Rossica” 2011, nr 7, s. 29–38.

⁴² Institute For Information Transmission Problems (Kharkevich Institute), RAS Laboratory of Computational Linguistics, <http://cl.iitp.ru/about/staff> [dostęp: 15.09.2021]. W cytowanym artykule mowa o ETAP oraz o ETAP-s MT SYSTEM. Kiedy spojrzymy na stronę Instytutu, zauważymy, iż obecnie dostępna jest już kolejna wersja, ETAP-4 MT SYSTEM, <http://cl.iitp.ru/etap4> [dostęp: 15.09.2021]. Oczywiście nie jest to nadal doskonałe tłumaczenie, niemniej sprawnemu filologowi może ułatwić proces przekładu.

⁴³ Cyt. za: *Machine Translation...*

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Tamże. W artykule czytamy: „W 1992 roku PROMT wprowadza na rynek linię produktów pod marką STYLUS. Programy te zapewniają spójne tłumaczenie tekstów z języka

Z czasem na rynku coraz większą popularność zyskiwały jednak programy nowej generacji tzw. programy TM (od translation memory – pamięć tłumaczeniowa), oparte na automatyzacji pracy profesjonalnego tłumacza. Systemy te, zwane obecnie „wspomaganiem tłumaczenia” przygotowano w Japonii.⁴⁶ Jak podkreślał Jaworski:

Ważnym kamieniem milowym w rozwoju systemów klasy CAT było opracowanie systemu ALPS w roku 1981⁴⁷.

Chociaż system ten nie odniósł komercyjnego sukcesu, zainspirował inne firmy do poszukiwania nowych rozwiązań. Jaworski zaznaczył, że narzędzia CAT:

[...] Nie tylko ułatwiały proces tłumaczenia, ale także pomagały w organizacji zleceń tłumaczenia [...], tworząc znane obecnie „Środowiska pracy tłumacza” (ang. Translator’s Workstation)⁴⁸.

Wszystkie te systemy oparto na pamięci tłumaczeniowej stanowiącej odrębny od pamięci maszynowej układ. Wzbogacana i systematycznie uzupełniana przez tłumacza pamięć wykorzystuje stabilne frazy, powtarzające się zwroty oraz wyrażenia. W każdym takim oprogramowaniu istnieje m.in. możliwość tworzenia glosariuszy tematycznych, zarządzania utworzoną terminologią, segmentacji tekstu i jego wielojęzycznego przetwarzania, a co obecnie najważniejsze, interaktywnego tłumaczenia. Systemy CAT coraz częściej uzupełniane są w systemy do synchronizacji mowy, co znacznie ułatwia pracę tłumacza (ciekawe rozwiązanie stanowi MateCat – darmowy program w chmurze).

Oczywiście zdobycze ostatnich dziesięcioleci w zakresie tłumaczenia maszynowego MT mogą być, i często są, mocno przez tłumacza eksploatowane i łączone z pamięcią tłumaczeń TM. Synchronizacja obu tych systemów dostępna jest w każdym oprogramowaniu z grupy CAT, między innymi we wspomnianych na początku artykułu oprogramowaniach – Trados, MemoQ, Smartcat, MateCat, Wordfast i wielu innych.

Postęp rozwoju narzędzi CAT sięgający początków dwudziestego wieku trwa nieprzerwanie do dnia dzisiejszego. Wzrastająca popularność tych oprogramowań wskazuje, po pierwsze, na potrzebę wspomagania i usprawnienia pracy tłumacza, po drugie – dowodzi, iż wykorzystywane i doskonalone rozwiązania nie są i długo jeszcze nie będą panaceum na wszystkie „bólczki” osób zajmujących się

angielskiego na rosyjski i odwrotnie. Pierwszymi użytkownikami tłumacza maszynowego są biznesmeni, programiści i pracownicy lotnictwa. System tłumaczeniowy odniósł ogromny sukces na rynku i od kilku lat słowo STYLUS stało się synonimem oprogramowania tłumaczeniowego. STYLUS dla systemu operacyjnego MS DOS. W roku 1996 STYLUS przechodzi na wersję 32-bitową, natomiast w 1998 roku zostaje zastąpiony przez PROMT i WebTranSite”.

⁴⁶ Cyt. za: R. Jaworski, *Algorytmy przeszukiwania i przetwarzania pamięci tłumaczeń...*, s. 29. Jak zaznacza badacz, japońskie firmy Fujitsu, Hitach, NEC, Sharp, Toshiba pracowały początkowo nad tłumaczeniami w parach japoński – angielski, angielski – japoński, a z czasem pakiet języków został rozszerzony.

⁴⁷ Tamże, s. 29.

⁴⁸ Tamże, s. 31.

przekładem. Wielu tłumaczy obawia się, iż narzędzia CAT doprowadzą do wyeliminowania czynnika ludzkiego z rynku.

W niniejszym artykule celowo została przypomniana historia tłumaczenia, przede wszystkim maszynowego, będącego bazą dla badań nad narzędziami CAT, która miała na celu uświadomienie, że potencjał ludzki, mimo ogromnego postępu technologicznego, prawdopodobnie nigdy nie będzie mógł zostać zastąpiony i wyeliminowany. Okazuje się, że tłumacz-człowiek jest wciąż niezbędnym ogniwem nie tylko w sferze zarządzania projektem, ale przede wszystkim w obszarze rozumienia kontekstów językowych i rozstrzygnięcia kwestii kulturowych i interpersonalnych. Te ostatnie wciąż pozostają poza technologicznymi rozwiązaniami narzędzi CAT, bowiem maszyna nie posiada zdolności empatycznych oraz przestrzennego i temporalnego oglądu zleconej do przekładu treści.

Literatura

- Jaworski R., *Algorytmy przeszukiwania i przetwarzania pamięci tłumaczeń*. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. UAM dra hab. Krzysztofa Jassemę, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Matematyki i Informatyki, Poznań 2013.
- Hutchins J., *Warren Weaver and the launching of MT. brief biographical note*, [w:] *Early Years in Machine Translation: Memoirs and Biographies of Pioneers*, ed. J. Hutchins, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam 2000, s. 17–20.
- Machine Translation: History*, <http://lab314.brsu.by/kmp-lite/kmp2/Translation/History-Theory/MT-history.htm> [dostęp: 15.09.2021].
- Jo Nye M., *Speaking In Tongues. Science's centuries-long hunt for a common language*, „Science. History. Institute”, 2016, <https://www.sciencehistory.org/distillations/magazine/speaking-in-tongues> [dostęp: 15.09.2021].
- O'Sullivan E., *Warren Weaver's Alice in Many Tongues: A Critical Appraisal*, [w:] *Alice in a World of Wonderlands – The Translations of Lewis Carroll's Masterpiece*, 3 Vols.: Vol. 1: *Essays*, ed. J.A. Lindseth, A. Tannenbaum, Oak Knoll Press, New Castle, 2015, s. 29–41.
- Rivera-Trigueros I., Olvera-Lobo M.D., Gutiérrez-Artacho J., *Overview of Machine Translation Development*, [w:] *Encyclopedia of Information Science and Technology*, Fifth Edition, ed. Mehdi Khosrow-Pour D.B.A., Mehdi Khosrow-Pour, IGI Global, 2020, s. 874–886.
- Stein D., *Machine translation: Past, present and future*, [w:] *Language technologies for a multilingual Europe*, ed. G. Rehm, F. Sasaki, D. Stein i in., Language Science Press, Berlin 2013, s. 6–17.
- Краткая история машинного перевода*, «Эксперт», № 24 (152), 2010, https://expert.ru/russian_reporter/2010/24/istoriya_perevoda [dostęp: 15.09.2021].
- Машина для подбора и печатания слов при переводе с одного языка на другой*, https://findpatent.ru/img_show/3401576.html [dostęp: 15.09.2021].
- Троянский П.П., *Машина для подбора и печатания слов при переводе с одного языка на другой*, <https://findpatent.ru/patent/4/40995.html> [dostęp: 15.09.2021]
- Филинов Е.Н., *История машинного перевода, Виртуальный компьютерный музей*, <https://www.computer-museum.ru/histsoft/histmt.htm> [dostęp: 15.09.2021].

The history of CAT tools development

Abstract

The article discusses the history of Computer-Assisted Translation (CAT) tools. The author recalls the invention of the Soviet scientist Piotr Smirnov-Trojanski, a pioneer of machine-assisted translation. The body of the article traces the development of machine translation, MT and translation memory, TM. The author discusses the history of the creation of computer translation techniques, especially machine translation, also indicating the risks that may arise when using CAT tools.

Key words: Machine translation, translation memory, CAT tools, translation system, computer translation techniques

История CAT-программ

Резюме

В статье рассматривается история CAT-программ. Автор вспоминает изобретение советского ученого Петра Смирнова-Троянского, пионера вспомогательного перевода. В следующих фрагментах показано дальнейшее развитие машинного перевода МТ и перевода на основе памяти переводов ТМ. Автор сознательно обсуждает историю создания методов компьютерного перевода, особенно машинного перевода, желая указать на риски при использовании CAT-программ.

Ключевые слова: машинный перевод, память переводов, CAT-программы, система перевода, методы компьютерного перевода

Monika Madej-Cetnarowska, dr
ORCID: 0000-0002-8946-317X
PWSZ w Nowym Sączu, Instytut Języków Obcych
monikacet@poczta.onet.pl

Monika Madej-Cetnarowska, PhD
State University of Applied Sciences in Nowy Sącz
Institute of Foreign Languages (Department of Modern Languages)

Iwona Mytyk

Odwilż na ekranie, czyli o przekładzie filmu *Карнавальная ночь* na język polski

Wstęp

Wydarzenia mające miejsce w roku 1956 dały początek krótkiemu, aczkolwiek bardzo intensywnemu okresowi w dziejach ZSRR, który otrzymał miano „odwilży”¹. W pierwszej kolejności mowa o XX Zjeździe Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego, na którym odniesiono się m.in. do problemu kultu jednostki. To wydarzenie dało początek zmianom mającym na celu przede wszystkim, „rozrożnienie” świadomości społecznej i zniwelowanie strachu panującego w społeczeństwie, wynikającego z systemu stalinowskiego. Rok 1956 był również przełomowy dla reżysera Eldara Riazanowa, który wystąpił ze swoim debiutanckim dziełem *Карнавальная ночь* (*Noc sylwestrowa*). Nie posiadało ono, jak zauważył Sebastian Chosiński, mocy obalenia stalinizmu, ale stało się „ważną cezurą w dziejach totalitarnego kraju [...] symbolicznie zamknęło epokę stalinizmu i rozpoczęło czas chruszczowskiej „odwilży”. Tym większe to osiągnięcie, że dokonała tego bezpretensjonalna komedia romantyczno-muzyczna”². Politycznie *Noc sylwestrowa* okazała się zatem mimo wolnie przełomowa, a w wymiarze formalnym była, o ile nie kontynuacją, to przynajmniej wyraźnym nawiązaniem do najlepszych tradycji ekscentrycznych komedii muzycznych z lat trzydziestych XX wieku, kiedy rewolucyjne kino rozrywkowe starało się, z dobrym skutkiem dla widza radzieckiego, konkurować z hollywoodzkim, „burżuazyjnym” z definicji musicaliem. *Noc sylwestrowa* traktowana jest nie tylko jako dzieło przełomowe, ale i w swej konstrukcji formalnej, sposobie prowadzenia narracji oraz ograniczonym krytycyzmie wobec radzieckiej rzeczywistości społecznej, za reprezentatywne dla całego nurtu radzieckiej komedii poodwilżowej³,

¹ M. Bobula, *O odwilży i jej następstwach. Recenzja książki Joanny Wojnickiej: „Dzieci X Zjazdu. Film w kulturze sowieckiej lat 1956–1968”, „Studia Filmoznawcze” 2014, tom 35, s. 270.*

² S. Chosiński, *Klasyka kina radzieckiego: Komediowy musical, który pogrzebał stalinizm*, <https://esensja.pl/film/recenzje/tekst.html?id=28775> [dostęp: 6.12.2021]

³ I. Bikkułowa, *Komizm w kultowej radzieckiej komedii filmowej epoki „odwilży” Noc sylwestrowa (1956) Eldara Riazanowa*, *„Wschodni Rocznik Humanistyczny”* 2017, nr 4, s. 183–192.

odwołujące się do różnych poetyk – od klasycznej radzieckiej ekscentrycznej do amerykańskiego *slapsticku*⁴.

Akcja *Nocy sylwestrowej* toczy się w momencie kojarzącym się wszystkim, o ile nie z przełomem, to istotną zmianą na lepsze, wyznaczając granice między odchodzącym starym rokiem a nadchodzącym, budzącym nadzieję na odmianę losu, nowym rokiem. Asocjacje z „odwilżą”, powszechnie postrzegane w kategoriach przełomu, nasuwają się niejako automatycznie. Dynamikę tego przełomu napędza konflikt między starym światem⁵, reprezentowanym przez Serafima Ogurcowa, w wykonaniu Igora Ilijńskiego, niereformowalnego aparaczyka, „rzuconego” na odcinek zarządzania domem kultury, niewyobrażającego sobie powitania nowego roku bez trosk zabawą, a nowym – reprezentowanym przez pełną entuzjazmu młodzież pod przewodnictwem Leny Kryłowej (w tej roli Ludmiła Gurczenko).

Niniejszy artykuł ma na celu przeanalizowanie fragmentu dialogu, który bezapelacyjnie nawiązuje do okresu odwilży, co uwidacznia się w zachowaniu bohaterów, a także w warstwie językowej. Analiza obejmuje trzy poziomy:

- opis środków językowych, które posłużyły przedstawieniu motywu „odwilży”,
- tłumaczenie fragmentu na język polski – aspekt porównawczy,
- opis źródeł efektu komicznego (mamy do czynienia z gatunkiem komedii, którego głównym celem jest wywołanie u odbiorcy reakcji śmiechu)⁶.

Ta trójetapowość analizy pozwoli wykazać, z jakich środków przekazu korzystał reżyser i czy zostały one prawidłowo oddane w języku docelowym. Zbadamy tym samym możliwość prawidłowej recepcji sceny przez widzów polskojęzycznych.

Za materiał egzemplifikacyjny posłużył mi polski przekład radzieckiego filmu *Карнавальная ночь*, który został wykonany metodą voice-over i udostępniony przez TVP SA (wersję lektorską można również znaleźć na stronach internetowych np. cda).

Środki językowe

Kod czasowy: 00:03:23 – 00:04:04

– Товарищи, есть установка весело встретить Новый год. Это на нас.. Э-э.. Накладывает и в то же время от нас требует...	– Towarzysze, jest polecenie, aby radośnie powitać Nowy Rok. Na nas spoczywa ten obowiązek.
Мы должны провести наше мероприятие так, чтобы никто не мог сказать... Необходимо приложить игру фантазии, чтобы в соответствии со сметой провести наше мероприятие, так сказать, на высоком уровне, товарищи!	O naszej uroczystości nikt nie może powiedzieć złego słowa. Trzeba wykorzystać wyobraźnię, by zgodnie z kosztorysem przeprowadzić naszą uroczystość na wysokim poziomie. I z powagą. Co pani na to?

⁴ P. Stożek, *Maszyna Chaplina, czyli amerykanizm w sowieckiej Rosji*, „Kwartalnik Filmowy” 2017, s. 214.

⁵ O.B. Волобуев, *После XX съезда: „Карнавальная ночь”, „Отечественная история”* 2003, nr 6, s. 69.

⁶ M. Gołaszewska, *Śmieszność i komizm*, wyd. Ossolineum, Wrocław 1987, s. 53–54.

И, главное, понимаешь ли, серьёзно! Как вы считаете, товарищ Крылова?	- Przygotowanie dobrego wieczoru to nie żart.
- Подготовить хороший вечер – это дело не шуточное!	- Proszę się nie niepokoić. Nie lubię żartować i ludziom też nie pozwolę.
- Не беспокойтесь, товарищ Крылова, я и сам шутить не люблю и людям не дам!	

W scenie ukazany został przebieg narady aktywu Domu Kultury w sprawie programu uroczystości noworocznej. To swoista konfrontacja „starego” (dyrektor Serafim Ogurcow) i „nowego”, „poodwilżowego” (grupa młodych aktywistów: Lena Kryłowa oraz Grisza Kolcow i Sierioża Usikow). Ta konfrontacja wyrażona jest nie tylko w sferze postaw i zachowań, ale także w warstwie językowej. Uwidacznia się to w konstrukcji całego dialogu zbudowanego na opozycji języka urzędowego, napszonego, przetykanego biurokratyczną nowomową (posługuje się nią Ogurcow) do swobodnego, zwyczajnego, codziennego języka młodych aktywistów. Kluczem do odczytania przesłania omawianej sceny jest nagłówkowe, przypominające inwokację zawołanie dyrektora Ogurcowa: „Towarzysze, jest polecenie, aby radośnie powitać Nowy Rok” („Товарищи, есть установка весело встретить Новый год”). Dla odbiorcy jest to sygnał, że Ogurcow mentalnie tkwi w przeszłości, nadal jest posłusznym wykonawcą ogólnych poleceń, tyle że o innej, bardziej przyjaznej dla ogółu treści. Oczekiwania nie są już pryncypialne, ale forma jak najbardziej. Jeżeli uwzględnić dziejowy kontekst tej sytuacji – wypieranie „starego” przez „nowe” – wypowiedź Ogurcowa jest zapowiedzią, iż jego dyrektywny język będzie konfrontowany z językiem pozbawionym ukrytych, zakamuflowanych przekazów, o charakterze opresyjnym. Zasadniczym zamysłem estetycznym – jak założyli twórcy – jest zatem przeciwstawienie sobie dwóch światów językowych przypisywanych przez odbiorców dwóm różnym rzeczywistościom historycznym – odchodzącej i nadchodzącej – poodwilżowej. Konfrontacja ta zostaje także wzmocniona w katalogu figur, jakie mają się pojawić w planowanej uroczystości noworocznej.

Kod czasowy: 00:04:10 – 00:04:54

- Я лично продумал этот вопрос и считаю, что наш Новогодний вечер нужно начинать так:	- Uważam, że nasz wieczór noworoczny należy rozpocząć tak:
На сцене, записывайте Тося, согласно русским сказкам, стоит терем-теремок.	Na scenie stoi terem-teremok.
[...] - Подождите, Фёдор Петрович, часы бьют, сколько им положено, и из терема выходит кто?	[...] - Zegar wybija co musi i z teremu wychodzi... kto?
- Медведь? - Нет! - Дед Мороз? - Снегурочка? - Это. - Выходит докладчик! - Докладчик? - Да! И так коротенько, минут на сорок, больше, я думаю не надо, даёт своё выступление.	- Niedźwiedź? - Nie! - Dziadek Mróz? - Śnieżynka? - Nie! Wychodzi prelegent! - Prelegent? - Tak, i przez 40 minut wygłasza referat.

Как вы считаете, товарищ Ромашкина? – Хорошо, это и серьёзно, и в тоже время как-то мобилизует!	Co Pani na to? – Dobrze. To jest i poważne i jednocześnie mobilizujące.
--	--

Na antypodach propozycji Ogurcowa są pomysły młodych, którzy chcą, aby na powitanie nowego roku pojawiły się postacie ze świata bylin i folkloru: Dziadek Mróz, Śnieżynka, Baba Jaga. Figura prelegenta należy do odrębnego porządku kulturowego, niemającego żadnego punktu stycznego z porządkiem ludycznym, do którego należą figury proponowane przez młodych. Większe różnice między nimi ujawniłyby niewątpliwie mniej istotna dla niniejszych rozważań analiza semiotyczna, która skupiłaby uwagę na konceptualizacji potencjału znaczeniowego tych figur. Jednakże przeciwstawienie to uchwytne jest także w warstwie ekspresji językowej. Figura prelegenta ma zdecydowanie ujemny potencjał ekspresyjności w zestawieniu z figurami kojarzącymi się wszystkim z beztróskim światem dzieciństwa i pierwszymi dziecięcymi lekturami. Kiedy więc w pewnym momencie analizowanej sceny figury z tych obcych sobie światów są ze sobą zestawiane, to efekt dysonansu między starym a nowym łańcem zostaje wzmocniony.

W ten sposób twórcy starali się podkreślić istotę dokonującego się historycznego przełomu, którego inherentnym składnikiem jest także zmiana w języku codziennym, będącym nie tylko narzędziem komunikacji, ale także elementem opisu i ekspresji rzeczywistości.

Kod czasowy: 00:04:59 – 00:05:41

– Со сметой у нас тут как-то туго получается! – Что такое? – Вот тут товарищей Крыловой запланированы: Дед Мороз один, снежинок 30 единиц, а потом, Баба Яга и Коты в Сапогах. – Так.	– Z kosztorysem kruch. – Słucham? – Towarzyszka Kryłowa zaplanowała: Dziadek Mróz – jedna sztuka, śnieżynki – 30 sztuk, później Baba Jaga i Koty w Butach.
– Так вот, Коты у меня в смете запланированы, а на сапоги денег нет. – А вы чё предлагаете? – Урезать. – Чё? – Котов. – Правильно, котов урезать до минимума. – Потом, насчёт Бабы Яги.. У меня ведь на Бабу Ягу единицы нет!	Koty w kosztorysie uwzględnione, ale nie ma pieniędzy na buty. – Co pan proponuje? – Obciąć. – Co? – Koty. – Obciąć koty do minimum! – Później Baba Jaga. Nie mamy nikogo do tej roli.
– Бабу Ягу со стороны брать не будем, воспитаем в своём коллективе!	– Baby Jagi z ulicy brać nie będziemy. Wyłoniemy z kolektywu.
– Попытаемся.	– Spróbujemy.
– Вы всё очень оригинально придумали, Серафим Иванович!	– Bardzo oryginalne to pan wymyślił.
– Да, не зря, можно сказать, поработали серым веществом головного мозга!	– Nie na próżno użył pan szarych komórek.
– Не такое оно у меня уж и серое, как вы думаете, товарищ Усиков?!	– Nie takie one szare, jak się panu wydaje.

Młodzi nie ulegają bynajmniej zmasowanej presji Ogurcowa. Przemawia za nimi dynamika historycznej zmiany, czują, że „historia jest po ich stronie”. Nie podejmują więc frontalnej walki z ekipą Ogurcowa, ale sięgają po narzędzie subtelnej kpiny, ośmieszenia go. Grisza Kolcow i Sierioża Usikow drwiąco rekapituluje program uroczystości forsowany przez dyrektora: „Bardzo oryginalnie to pan wymyślił. Nie na próżno użył pan szarych komórek” („Да, не зря, можно сказать, поработали серым веществом головного мозга!”). Ogurcow pewny swego odgryza się: „Nie takie one szare, jak się panu wydaje” (Не такое оно у меня уж и серое, как вы думаете, товарищ Усиков?!). Mimowolnie się przy tym kompromituje, gdyż jego reakcja rozmija się z intencją młodych aktywistów: odbiera ich słowa nie jako ironię, ale jako swoisty, acz niezbyt zgrabnie wyrażony podziw. Zdarzenie to dowodzi, jak bardzo Ogurcow zamknięty jest w świecie swoich pojęć, jak nieświadomy jest języka nadchodzących czasów: pozbawionego biurokratycznej koturnowości, swobodnego, błyskotliwego, opartego na grze skojarzeń – mowy zwykłych ludzi.

Trzymający z Ogurcowem buchalter Fiodor Mironow wypowiada zdanie: „Z kosztorysem krucho” („Вот! – Со сметой у нас тут как-то туго получается!”) – które ujawnia jego zawód. Za swoistą symboliczną przemoc, unaocznioną w warstwie językowej, która zapowiada konkretne posunięcia, można uznać wyeliminowanie z programu uroczystości noworocznej postaci zaproponowanych w programie przez młodych aktywistów. Księgowy, zachęcany przez Ogurcowa, deprecjonuje kolejno większość pomysłów, oznajmiając przy tym, że, aby zaoszczędzić, rolę Baby Jagi „powierzy się komuś z kolektywu” („Бабу Ягу со стороны брать не будем, воспитаем в своём коллективе!”). Zdanie to w dosłownym tłumaczeniu znaczy, mniej więcej: [Babę Jagę] „wyhodujemy/wychowamy we własnym gronie”. Chtoniczna postać Baby Jagi odzwierciedla ujemne cechy człowieka (fizyczne i psychiczne) oraz kojarzy się z negatywnymi wyborami moralnymi – opowiadaniem się po stronie zła. W przywołanym zdaniu w odniesieniu do Baby Jagi zauważyć można trop zarówno humorystyczny, jak i dydaktyczny. Kluczowe znaczenie ma czasownik *воснуемаем*. Zwykle w takiej sytuacji należałoby założyć, że zadaniem kolektywu/ zespołu/ grona jest wychowanie osoby charakteryzującej się pozytywnymi cechami charakteru. W przypadku rzeczywistości ekranowej obserwujemy sytuację zgoła inną – kolektyw bierze na siebie odpowiedzialność za wychowanie Baby Jagi z dwóch powodów: oszczędności i konieczności odgórnego wykonania polecenia, bez jakiegokolwiek refleksji i możliwości sprzeciwu.

Tłumaczenie

W tłumaczeniu nacisk został położony przede wszystkim na osiągnięcie ekwiwalencji w warstwie leksykalnej i zachowanie maksymalnej wierności w warstwie znaczeniowej tak, aby założony przez twórców zamiar przeciwstawienia poprzez język dwóch rzeczywistości historycznych – odchodzącej i nadchodzącej – został zachowany. Pewnych jednak elementów, mogących być potencjalnym źródłem efektu komicznego, nie udało się przekazać autorom tłumaczenia na język polski. Przede wszystkim wstępna tyrada Ogurcowa jest dłuższa i nie aż tak płynna, tak więc nie odzwierciedla pewności siebie mówiącego, która wyraźnie jest wyczuwalna w tekście oryginalnym. Początkowo jest urywana, jakby dyrektor nie był w stanie w „starym stylu” wypowiedzieć się w „nowej sprawie”. Jawnym tego przykładem

jest próba przekładu wstępnego fragmentu wypowiedzi dyrektora: „Товарищи, есть установка весело встретить Новый год. Это на нас.. Э-э.. Накладывает и в то же время от нас требует...” jako: „Towarzysze, jest polecenie, aby radośnie powitać Nowy Rok. Na nas spoczywa ten obowiązek”. Treść tej wypowiedzi została niewątpliwie odzwierciedlona, ale jej struktura jawi się jako znacznie uproszczona, w wyniku czego pewnemu rozmyciu uległa początkowa kontekstualna niepewność mówiącego, przejawiająca się w trudnościach związanych z doбором odpowiednich słów. W moim odczuciu ten jakże znamienity dla przekazu przerywany zestaw konstrukcji składniowych powinien w tłumaczeniu zostać zachowany.

Radziecki odbiorca przekazu już na wstępie otrzymywał jasny komunikat, iż „stare” się chwieje, gdyż przedstawiciel tej warstwy społecznej nie wypowiada się już z tak dużą pewnością siebie, jak to było ongiś. Niestety, w polskim tłumaczeniu ten przekaz nie jest czytelny. Zauważalne są jedynie asocjacje z biurokratyczną nowomową, której satyryczna siła przekazu i oddziaływania w tłumaczeniu także została osłabiona.

Szczególnie widoczne jest to w pierwszym zdaniu przytoczonej wyżej wypowiedzi Ogurcowa. W zdaniu tym wyraz *установка* przetłumaczony został jako ‘polecenie’. W istocie „установка” oznacza ‘instalację; wskazówkę; wytyczne’, a więc coś ‘przesądzającego o czymś, wytyczającego kierunek, stanowiącego nieodłączny składnik rzeczywistości’. „Есть установка встретить Новый год” – odczytujemy raczej jako „mamy zadanie do wykonania”. Trafniejszym zabiegiem –wydaje się – byłoby użycie słowa „rozkaz”. Odpowiednikami semantycznymi polskiego leksemu *polecenie* są w języku rosyjskim słowa: *приказ, распоряжение i рекомендация*⁷. Jednakże dwa pierwsze charakteryzują się większą frekwencją, gdyż ostatnie najczęściej tłumaczone jest jako „zalecenie”⁸. Dodatkowo, wyraz „установка” ma tutaj charakter perswazyjny, łączony z żądaniem. Dlatego też tłumaczenie jako „rozkaz” w sposób organiczny wpisuje się w poetykę nowomowy i takie tu powinno być użyte. Potencjał komiczny dysocjacyjnej konstrukcji semantycznej, która nakazuje radośnie powitać Nowy Rok („весело встретить Новый год”) zostaje zachowany, ale jego satyryczne ostrze poprzez zastosowanie słowa „polecenie”, zamiast nasuwającego się, zgodnego zapewne z intencją nadawcy pierwotnego, „nakazuje się” (odgórnie), zostało jednak osłabione. Siły „starego porządku” zwykle nakazywały (także weselić się), aniżeli polecały (zalecały) czy rekomendowały.

Efekt humorystyczny

Zasadniczym źródłem komizmu językowego w analizowanej scenie jest konfrontacja dwóch przeciwstawnych socjolektów: języka świata odchodzącego, dla którego charakterystyczna jest napuszona, opresyjna leksyka i stylistyka dominującej przed odwilżą biurokratycznej nowomowy oraz swojskiego, znacznie bardziej przyjaznego ludziom świata poodwilżowego, którego nośnikiem generacyjnym jest młodzież. Historia opowiedziana w filmie nie jest dystopiczna, lecz silnie osadzona w realiach historycznego przełomu, którego symboliczną cezurą dla ZSRR był 1956 rok.

⁷ Самый большой онлайн словарь, <https://ru.glosbe.com/pl/ru/polecenie> [dostęp: 19.03.2022].

⁸ Tamże.

Realia tej historycznej zmiany były dla odbiorcy pierwotnego, jak zapewne zakładali twórcy filmu, znane, wykorzystywali więc tę okoliczność poprzez wyostrenie różnic między oboma socjolektami w celu ośmieszenia i skompromitowania tego, który się historycznie zużył i został odrzucony. W ten sposób nadawca źródłowy opowiedział się za światem poodwilżowym. Na podstawie wersji polskojęzycznej można założyć, iż nadawca pośredni, tj. tłumacz, na zasadzie asocjacji, podobne kompetencje przypisał odbiorcy docelowemu, tj. widzowi polskojęzycznemu. Dlatego, jak można sądzić, obrał strategię ekwiwalencji dynamicznej stanowiącej gwarancję dotarcia z przekazem pierwotnym do tego ostatniego.

W analizowanej scenie efekt komiczny wywołują zawsze wypowiedzi przedstawicieli „starego porządku”, zwłaszcza Ogurcowa, który z racji swojej funkcji podczas narady nad programem uroczystości noworocznych wykazuje się największą aktywnością. Jego stronnicy nie są samodzielni, ich wypowiedzi są rezonerskie. Źródłem efektu komicznego jest także wspominana wcześniej wewnętrzna absurdalność wypowiedzi Ogurcowa i jego stronników, sprzecznych z podstawowymi zasadami żywioowymi, takimi choćby jak niemożliwością rozkazania komuś weselenia się czy bycia radosnym.

Przykładem nazbyt oszczędnego przekładu, nieuwzględniającego wszystkich możliwych komicznych implikacji oryginału, jest wypowiedź Ogurcowa, zapowiadająca występ prelegenta, który „przez czterdzieści minut wygłasza referat”. Przekład ów, jak wspomniałam, wydaje się zbyt lapidarny, gdyż pomija kluczowe dla intencji nadawcy pierwotnego informacje, iż referat ma być „króciutki”, na „około czterdzieści minut” („И так коротенько, минут на сорок”). Dla osiągnięcia efektu komicznego nie jest istotne to, że prelegent będzie wygłaszał referat przez czterdzieści minut, ale to, że Ogurcow uznał go za „króciutki”. W tłumaczeniu jednak ten efekt jest mało czytelny i pozbawiony wyrazistości.

Wnioski

Omówiona i przeanalizowana w niniejszym artykule zaledwie jedna scena z filmu *Карнавальная ночь* (*Noc sylwestrowa*) stanowi próbkę badań nad tematyką „odwilży” – zjawiska, które znalazło udokumentowanie zarówno w sferze mentalnej, jak i warstwie językowej bohaterów. E. Riazanow w sposób precyzyjny zaakcentował walkę starego i nowego systemu, jednakże zrobił to dosyć subtelnie, aby nie trafić na czarną listę cenzury. Należy podkreślić, że film jest komedią, a przytoczony fragment dialogu w wersji oryginalnej ma zabarwienie humorystyczne. E. Riazanow świetnie radził sobie z tym gatunkiem filmowym, jego filmy obfitowały w ironię i żarty. W ten sposób tworzył i zachował dla potomności satyryczny obraz współczesnej mu rzeczywistości.

W analizie warstwy tłumaczeniowej na język polski starałam się skupić uwagę na wykazaniu ekwiwalentności poziomu leksykalno-semantycznego. Tłumacz prawidłowo przyjął, że efekt komiczny sceny wypływa z kontrastowego zestawienia dwóch rzeczywistości. Należy zaznaczyć, że źródłem humoru danej sceny nie zawsze była tylko opozycja językowa. W pewnych fragmentach zauważamy uchylbienia w tłumaczeniu. Mimo że nie ma to większego wpływu na finalną percepcję odbiorcy, to jednak zubożają humorystyczną warstwę przekazu.

Literatura

- Bikkułowa I., *Komizm w kultowej radzieckiej komedii filmowej epoki „odwilży” Noc sylwestrowa (1956) Eldara Riazanowa*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2017, № 4, s. 183–192.
- Bobula M., *O odwilży i jej następstwach. Recenzja książki Joanny Wojnickiej: „Dzieci X Zjazdu. Film w kulturze sowieckiej lat 1956–1968”*, „Studia Filmoznawcze” 2014, tom 35, s. 269–272.
- Самый большой онлайн словарь, <https://pl.glosbe.com/pl/ru>
- Chosiński S., *Klasyka kina radzieckiego: Komediiowy musical, który pogrzebał stalinizm*, <https://esensja.pl/film/recenzje/tekst.html?id=28775> [dostęp: 6.12.2021].
- Gołaszewska M., *Śmieszność i komizm*, wyd. Ossolineum, Wrocław 1987.
- Stożek P., *Maszyna Chaplina, czyli amerykańizm w sowieckiej Rosji*, „Kwartalnik Filmowy” 2017, № 99, s. 213–216.
- Волобуев О.В., *После XX съезда: «Карнавальная ночь»*, „Отечественная история” 2003, № 6, с. 68–70.

The thaw on the screen: the translation of the film *Carnival Night* (original title: *Карнавальная ночь*) into Polish Abstract

The Thaw was a period in the history of the USSR that influenced various areas of life, including cinematography. The film that started the thaw was *Carnival Night*, directed by E. Ryazanov. The author of the article analyses a fragment of the script's dialogue, in which the director presents the struggle of the “old” and “young”: i.e., the moment of transition from one reality to another. This process is accentuated by the attitude of the film's protagonists, as well as in the linguistic layer, which the author subjected to a comparative analysis. The original film was used as illustrative material, as well as its translation into Polish, made using the voice-over method.

Key words: cinematography of the USSR, Ryazanov's comedy, film translation, thaw, humour

«Оттепель» на экране: перевод фильма *Карнавальная ночь* на польский язык Резюме

«Оттепель» – период в истории СССР, оказавший влияние на разные сферы жизни, в том числе и кино. Фильм, положивший начало «оттепели», – это *Карнавальная ночь*, режиссер Э. Рязанов. Автор статьи пытается проанализировать фрагмент диалогового списка, в котором режиссер представляет борьбу «старых» и «молодых», то есть момент перехода из одной реальности в другую. Этот процесс подчеркивается в мировосприятии главных героев фильма, а также в лингвистическом слое, который подвергался сравнительному анализу. В качестве иллюстративного материала использован оригинальный фильм, а также его перевод на польский язык, сделанный методом закадрового голоса.

Ключевые слова: кинематограф СССР, комедия Рязанова, киноперевод, «оттепель», юмор

Iwona Mytyk, magister
ORCID: 0000-0001-9729-8250
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
e-mail: imytyk@gmail.com

Iwona Mytyk, Master's degree
Pedagogical University of Krakow

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

ISSN 1689-9911

DOI 10.24917/16899911.14.12

Studia Russologica 14 (2021)

Tadeusz Szczerbowski

Kulturowe podejście do kontaktów językowych

Za przesłanie Bronisława Malinowskiego można uznać jego słowa z 1935 roku: „Without this cultural foundation linguistics must remain always a house of cards. Equally true is it that without the language the knowledge of any aspect of culture is incomplete”¹.

Przekonujące wydaje się również semiotyczne pojmowanie kultury jako sieci znaczenia, usnute przez człowieka, który jest w nich zawieszony. Celem analizy kultury jest interpretacja w poszukiwaniu znaczeń, a nie eksperyment w poszukiwaniu prawa². W kulturowym podejściu do kontaktów językowych nietrudno podzielać także słowa Oswalda Ducrota, który stwierdził: „Dla mnie język jest zbiorem ról, jakie rozmówcy narzucają sobie nawzajem poprzez dyskurs”³.

Nośną pozostaje myśl, według której „mówienie jest częścią pewnej działalności, pewnego sposobu życia”. Ów pogląd, będący podstawą definicji gry językowej u Ludwiga Wittgensteina⁴, wywodzi się jednak od Bronisława Malinowskiego. Wykazała to Krystyna Pisarkowa, przytaczając również znamienne słowa Ernesta Gellnera⁵: „Po cóż filozofowie czekali na Wittgensteina, skoro wszystko już było, było gotowe, było u Malinowskiego?”⁶.

¹ Zob. B. Malinowski, *Coral Gardens and Their Magic*, vol. 2, London 1935, s. 21. Por. polski przekład: „Lingwistyka bez podstaw kulturowych musi zawsze być tylko domkiem z kart. W równym stopniu jest prawdą, że bez języka wiedza o jakimkolwiek aspekcie kultury jest niekompletna”. Zob. B. Malinowski, *Ogrody koralowe i ich magia: Język magii i ogrodnictwa*, Warszawa 1987, s. 54.

² Zob. C. Geertz, *The Interpretation of Cultures*, New York 1973, s. 5; J. Spencer, *Symbolic Anthropology* [w:] *The Routledge Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*, London 2010, s. 679.

³ O. Ducrot, A. Dutka, *Nieufność wobec mowy potocznej. Z Oswaldem Ducrotem rozmawia Anna Dutka*, „Teksty Drugie” 1992, s. 172.

⁴ Zob. L. Wittgenstein, *Dociekania filozoficzne*, Warszawa 2000, s. 20. Por. L. Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, Oxford 1986, s. 127: “Here the term “*language-game*” is meant to bring into prominence the fact that the *speaking* of language is part of an activity, or of a form of life”.

⁵ E. Gellner, 1998, *Language and Solitude. Wittgenstein, Malinowski and the Habsburg Dilemma*, Cambridge, s. 149.

⁶ K. Pisarkowa, *Językoznawstwo Bronisława Malinowskiego: więzy wspólnego języka*, Kraków 2000, s. 241.

W rozważaniach o kontaktach językowych w ujęciu kulturowym przydatna może okazać się również koncepcja francuskiego socjologa Rogera Caillois⁷, który w zależności od przewagi w danej grze elementów współzawodnictwa, przy-padkowości, naśladowania i oszołomienia rozróżnia cztery typy gier: *agon*, *alea*, *mimicry*, *ilinx*. Gracz w *agon* liczy tylko na siebie, na swój wysiłek i upór, a gracz w *alea* liczy na wszystko oprócz siebie, zdaje się na ślepy los, z kolei gracz w *mimicry* wyobraża sobie, że jest kimś innym i wymyśla fikcyjny świat, wreszcie gracz w *ilinx* pragnie wywołać u siebie chwilowe zaburzenie świadomości.

Z grą wiążą się dwa bieguny tworzące skalę od spontaniczności do jasno sprecyzowanych reguł. Jednym z nich jest *paidia*, a drugim — *ludus*. Jeśli dziecięce naśladowanie uznaje się za *paidia*, to teatr jest już przykładem *ludus*. W obu wypadkach mamy do czynienia z *mimicry*, opartej na chęci bycia kimś innym.

Wszelkie wypaczenia gry przejawiają się w odrzuceniu konwencji: zamiast *agon* jest przemoc, żądza władzy i szalierstwo, *alea* prowadzi do przesądów, astrologii, z kolei *mimicry* w skrajnej postaci to alienacja, rozdwojenie jaźni, wreszcie wynaturzeniem *ilinx* jest alkoholizm czy narkomania⁸.

Niestety owe wypaczenia często towarzyszą kontaktom kulturowym albo są również niekiedy ich skutkiem. Przykładem jest kolonializm jako niechlubna karta w historii powszechnej. Nierozdzielnie wiążą się z nim dwa zjawiska: ekspansji i rywalizacji. Nowożytny kolonializm europejski zaczął się od konkwisty. Motywy konkwistadorów ujmuje polski poeta Sebastian Fabian Klonowicz, który nazywa Amerykę – zgodnie z ówczesną szesnastowieczną tradycją Indię – w następujący sposób: „Mnody się ważą Indyję dochrapać, // Żądając bogactw gwałtownych nałapać”⁹. Okrucieństwa hiszpańskich konkwistadorów znane są z *Krótkiej relacji o wyniszczeniu Indian* z 1552 roku, której autorem jest hiszpański duchowny Bartolomé de las Casas (1988)¹⁰. Aby zdobyć złoto, konkwistadorzy nie prze-bierali w środkach. Przemoc zarówno fizyczna, jak i psychiczna była nieodłączną cechą podbojów kolonialnych. Za śmierć głodową trzydzieści pięć milionów Hindusów obwinia Shashi Tharoor¹¹ Brytyjczyków, którzy ów głód spowodowali i nie reagowali adekwatnie do potrzeb skolonizowanej przez siebie ludności. Pierwotnie jednak celem Anglików w Indiach było zniewolenie umysłu, a nie rozszerzenie języka angielskiego, chodziło im bowiem o stworzenie klasy tłumaczy

⁷ R. Caillois, *Gry i ludzie*, Warszawa 1997.

⁸ Tamże, s. 56.

⁹ Cyt. za: J. Tazbir, *Polscy przyjaciele i wrogowie konkwistadorów*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1967, nr 12, s. 128.

¹⁰ Do niego odnoszą się następujące słowa: „Jako obrońca ludności indiańskiej uznał za mniejsze zło sprowadzanie niewolników Murzynów do Ameryki, według niego bardziej odpornych na ciężką pracę w kopalniach. Później tego żałował, widząc w jakim poniżeniu zostają ci czarni niewolnicy”. Zob. ks. M. Banaszak, *Historia kościoła katolickiego*, t. 3, Warszawa 1991, s. 12.

¹¹ Sh. Tharoor, *Saying Sorry to India: Reparations or Atonement?* “Harvard International Law Journal”, <https://harvardilj.org/wp-content/uploads/sites/15/Tharoor-Reparations.pdf> [dostęp: 15.07.2018].

składającej się z Hindusów z pochodzenia, lecz myślących i zachowujących się jak Brytyjczycy¹².

Bolesne doświadczenia dyskryminacji językowej i etnicznej mają również Hawajczycy. Od 1898 roku, gdy Kongres USA wydał uchwałę o aneksji Hawajów, dzieci hawajskie były karane w szkole za mówienie po hawajsku¹³. Wywołało to u nich tak wielki uraz, że owe dzieci, gdy dorosły i stały się rodzicami, nie uczyły już swoich dzieci języka hawajskiego, żeby zaoszczędzić im upokorzeń, których same doznały wcześniej w szkole. O skali cierpień świadczą następujące słowa hawajskiego poety: „Język, którym uczyli nas misjonarze, był sztuczonym szkłem. // Nasze języki jeszcze krwawią”¹⁴. W Ameryce Północnej jeszcze w latach sześćdziesiątych XX wieku karano Indian, gdy posługiwali się w szkole mową rodzimą, a nie angielską. Jeszcze dziś przeżywają oni wielopokoleniową traumę dyskryminacji językowej i etnicznej. Indianie Nahuatl nie czują się nawet spadkobiercami kultury Azteków, choć są ich potomkami¹⁵. W rezultacie języki indiańskie są zagrożone lub bliskie wymarcia¹⁶. Wydaje się, że język nawaho jest w lepszej sytuacji ze względu na liczbę mówiących. Jednak z powodów ekonomicznych jest on wypierany przez angielski¹⁷.

Hatathlie is passionate about the Navajo language. But she says not everyone feels that way. And – out of perceived economic need – many have replaced Navajo with English. “I have individuals I have gone to school with they say, ‘I don’t want my kids to learn their language because they’re not going to ever get a job,’” Hatathlie said. “They’re not going to gain anything”.

Istotne jest rozważenie kwestii, w jaki sposób następuje integracja kulturowa kolonizowanego narodu w rezultacie zmian spowodowanych przez kontakty językowo-kulturowe. Wdzięcznym polem do obserwacji są m.in. Malajowie, którzy jako lud austronezyjski wyznawali pierwotnie animizm, opierający się na wierze w siłę

¹² Jan Kieniewicz rozwiewa autostereotyp Anglików, którzy „wszędzie starali się przedstawić jako zbawcy ludności od tyranii i barbarzyństwa władców”. Zob. J. Kieniewicz, *Historia Indii*, Wrocław 1985, s. 473.

¹³ Zob. T. Szerzbowski, *Kultura hawajska (Ka Mo’omeheu Hawai’i)*, Kraków 2014, s. 226.

¹⁴ Zob. W. Westlake, *Westlake: Poems by Wayne Kaumualii Westlake (1947–1984)*, Honolulu 2009, s. 226.

¹⁵ Justyna Olko stwierdziła: „Dziś [językiem] nahuatl posługuje się wciąż 1,5 miliona osób, ale 90 procent z nich ukończyło pięćdziesiąt lat. Za kilkadziesiąt lat ta liczba może więc diametralnie spaść”. Zob. J. Olko, *Dlaczego Indianie wstydzą się swojego języka*, <https://www.polskieradio.pl/8/650/Artykul/1604469,Dlaczego-potomkowie-Aztekow-wstydza-sie-swojego-jezyka> [dostęp: 8.04.2016].

¹⁶ Kolonizację w historii powszechnej można postrzegać, odwołując się do terminologii Rogera Caillois, jako okres gry *agon*, swoistej rywalizacji między państwami kolonizującymi, wykorzystywania przewagi militarnej do podbijania odległych krajów. Poglądy o zniewalaniu umysłu przez kolonizatorów są często zapominane, odrzuca je psychika ich potomków. Owo wyparcie to znany w psychologii jeden z mechanizmów obronnych. Wybielanie historii nierzadko bywa domeną szkoły.

¹⁷ Zob. L. Morales, F. Desk, *Loss of Navajo Language Reveals Cultural Shift*, <https://news.azpm.org/s/33328-navajo-language-decision-represents-paradigm-shift/> [dostęp: 31.08.2015].

duchową *mana*, którą można zyskać i stracić. Kumuluje się ona zarówno w istotach żywych, jak i przedmiotach. Jednak w dziejach Malajów wpływom kulturowym najpierw hinduistyczno-buddyjskim, a później islamskim, portugalskim, holenderskim i brytyjskim towarzyszyły następujące po sobie fale zapożyczeń językowych i kulturowych. Niektórzy badacze, chcący opisać łączenie różnych na pozór zbyt odległych elementów kulturowych, uciekają się do metafory kredensu: „Być może kultura malajska jest właśnie taka, jak kredens, w którym przechowuje się dary innych kultur, w sposób nieuporządkowany”¹⁸. Inni badacze, np. Mohamed Taib Osman¹⁹, stwierdzają jednak, że „choć malajskie wierzenia ludowe i rytuały składają się z elementów różnorodnego pochodzenia, tworzą one znaczące całości czy instytucje kulturowe, które opierają się na założeniach ideologicznych, znanych danej kulturze”²⁰. Istotę tożsamości kulturowej wyrażają trzy filary malajskości ujęte w triadę: *bahasa* ‘język, dobre maniere’ – *agama* ‘religia’ – *raja* ‘król, sułtan’. Wszystkie trzy wyrazy są sanskryckiego pochodzenia.

Mimo że islam zgodnie z konstytucją jest oficjalną religią Malezji, językowe ślady pierwotnego animizmu charakterystycznego dla kultury praustronezyjskiej można spotkać na co dzień. Przykładem jest malajska wersja angielskiego pytania *What's your name?* (w polszczyźnie mówi się *Jak masz na imię?* lub *Jak pan/pani ma na imię?*). Malajowie pytają jednak w odmienny sposób: *Siapa nama anda?*, używając zaimka *siapa* ‘kto’. W dosłownym tłumaczeniu pytanie to brzmi: „Kto jest pana/pani imieniem?”. Podobnie Hawajczycy, którzy z Malajami mają wspólnych przodków, mówią: *O wai kou inoa?* Wyrażenie *o wai* ma znaczenie ‘kto’. Najciekawsze, że analogiczny językowy ślad pierwotnego animizmu jest również w tok pisin, czyli języku neomelanezyjskim, powszechnie używanym w Papui-Nowej Gwinei. Dawniej nazywano go pidżynem melanezyjskim, choć dziś jest kreolem, w którym 80% słownictwa to zapożyczenia z angielskiego, gramatyka jest jednak melanezyjska. Pytanie *What's your name?* ma postać *Husat nem bilong you?*²¹. Wyraz *husat* o znaczeniu ‘kto’ pochodzi od angielskiego *Who's that?* Jednakże pod wpływem angielskiego bywa używana przez niektórych inna wersja pytania: *Wanem nem bilong yu?*²². Forma *wanem* ‘co’ wywodzi się od angielskiego *what name*. Zastąpienie zaimka „kto” zaimkiem „co” oznacza w istocie podważenie jednego z fundamentów kultur austronezyjskich, imię zatracza charakter podmiotowy, staje się przedmiotem, rzeczą, która nie wymaga uwagi, szacunku. Imię łatwo kalać, zmieniać, przybierając nowe. Na dobre imię pracuje się przez całe życie, a można je stracić w kilka minut. W cywilizacji, której głównym źródłem informacji stały się media, często rywalizujące ze sobą (agon), pytanie o imię: *What's your name?* wydaje się logiczne, a *Who's your name?*

¹⁸ Zob. R. J. Wolff, *Modern Medicine and Traditional Culture: Confrontation on the Malay Peninsula*, „Human Organization” 1965, XXIV, s. 343.

¹⁹ Zob. Mohd. Taib bin Osman, *Patterns of Supernatural Premises Underlying the Institution of the Bomoh in Malay Culture*, 1972, s. 220, <http://www.sabrizain.org/malaya/library/bomohculture.pdf> [dostęp: 11.07.2022].

²⁰ Zob. T. Szczerbowski, *Kultura malajska (Kebudayaan Melayu)*, Kraków 2015, s. 169.

²¹ P. Mühlhäusler, *Syntax of Tok Pisin* [w:] *Handbook of Tok Pisin (New Guinea Pidgin)*, Canberra 1985, s. 345.

²² Tamże, s. 345. Por. A. Craig (red.), *Papua New Guinea Tok Pisin English Dictionary*, South Melbourne 2009, s. 55 i 269.

niedorzeczne. W świecie show-biznesu nie jest istotne, czy mówi się dobrze czy źle, ważne, żeby w ogóle mówiono. Dlatego zmiana *husat* ('kto') na *wanem* ('co') jest przykładem wypierania jednej kultury przez drugą.

Kulturę można postrzegać na dwóch poziomach: podstawowym i estetycznym²³. Jeśli kultura podstawowa przejawia się w codziennym stylu życia, wartościach i osobowości ludzi, to kulturę estetyczną tworzą przede wszystkim ceremonie, filozofia i literatura. Ważnym ogniwem łączącym oba poziomy jest język jako klucz do kultury estetycznej narodu. Gdy na przykład hawajski zostaje zastąpiony przez angielski, obcy hawajskiej kulturze podstawowej, „dochodzi do szkodliwego konfliktu między tradycyjną kulturą podstawową a nową kulturą estetyczną”²⁴. Istotę owej szkodliwości opisał trzydzieści lat temu Larry Kimura w następujący sposób: „Kultura podstawowa zostaje przedefiniowana jako odbiegająca od normy subkultura wewnątrz kultury zastępującego języka, a ludzie stają przed wyborem albo porzucenia kultury podstawowej, która reprezentuje ich rodziny i przyjaciół, albo odrzucenia ideałów nowej kultury estetycznej, które określają sposoby akceptacji i sukcesu w ich codziennym życiu”²⁵.

Odwołując się do teorii gier Rogera Caillois, można powiedzieć, że dochodzi do mimikry, czyli naśladowania obcych wzorców kulturowych, gdy kulturę rodzimą uznaje się za niższą od obcej stawianej znacznie wyżej²⁶.

Im bardziej w rozważaniach o kulturowym podejściu do kontaktów językowych zbliżamy się do współczesności, tym bardziej nieodzowne wydaje się przywołanie koncepcji, którą opracował amerykański politolog Joseph Nye²⁷. Rozróżnia on w stosunkach międzynarodowych *smart power*, która w istocie jest nazwą znanej od dawna metody kija i marchewki. Kijem wydaje się być przede wszystkim potęga militarna i gospodarcza, z kolei rolę marchewki odgrywa siła atrakcyjności kultury, zdolność do dzielenia się własną kulturą ze światem.

Globalizacja języka angielskiego bywa postrzegana jako wynik stosowania owej metody. Najpierw był kij: podboje kolonialne Anglików i rewolucja przemysłowa, podbój Dzikiego Zachodu, mocarstwowość Stanów Zjednoczonych, które po II wojnie światowej pełnią rolę żandarma świata. Oczywiście nie sposób pominąć globalnej rewolucji informatycznej, której wytwory okazały się najsukuczniejszą marchewką dla pokolenia Z (potocznie zwanego milenialsami), według którego świat cyfrowy istnieje od zawsze.

²³ L. Kimura, *Native Hawaiian Culture* [w:] *Native Hawaiians Study Commission: Report on the Culture, Needs and Concerns of Native Hawaiians, Pursuant to Public Law 96-565, Title III. Final Report. Volume I.* – Washington 1983, s. 182. T. Szczerbowski, *Kultura hawajska (Mo'omeheu Hawai'i)*, Kraków 2014, s. 230–231.

²⁴ L. Kimura, *op. cit.*, s. 182.

²⁵ Tamże, s. 182.

²⁶ Interesującym przykładem są Chiny, gdzie od XVII wieku tłumaczono teksty literackie z języków światowych mocarstw: angielskiego, rosyjskiego, japońskiego i francuskiego. Owe przekłady charakteryzuje wielki szacunek tłumaczy do autorów, gdyż żywiono nadzieję, że Chiny będą mogły dzięki temu naśladować mocarstwa zachodnie. Informacji tej udzielił mi He Xianbin (e-mail z 8 października 2009 roku).

²⁷ Zob. J. Nye, *Soft Power. The Means to Success in World Politics*, New York 2004.

Jednak posługiwanie się potocznym frazemem *metoda kija i marchewki* o znaczeniu „sposób postępowania z ludźmi polegający na straszeniu i schlebaniu, karaniu i nagradzaniu na przemian, mający na celu skłonienie ich do określonych działań”²⁸ nie wydaje się adekwatne do opisu współczesnej sytuacji. Ludzie sami wybierają inny język i kulturę ze względów ekonomicznych, prestiżowych, snobistycznych i hobbystycznych, niekoniecznie rezygnując z języka i kultury rodzimej.

Pozycja języka angielskiego na świecie jest niezagrożona, co więcej wzmacniana decyzjami rządów różnych państw. Administracyjne decyzje w tym zakresie okazują się zgubne²⁹. Jeszcze do niedawna w Polsce książka napisana po angielsku była wyżej punktowana od monografii napisanej po polsku. Gdyby sytuacja nie uległa zmianie, polszczyzna z coraz bardziej ograniczonym stylem naukowym zatraciłaby swoją funkcjonalność w tym sensie, że można by było po polsku rozmawiać jedynie na tematy życia codziennego, ale zasób leksykalny stałby się niewystarczający do pisania rozpraw czy prowadzenia dyskusji naukowych. Byłoby to „zabijanie” języka. Jednak metaforyczne określenie *language killer* nie jest adekwatne, albowiem to nie języki „zabijają” języki, lecz odpowiedzialność za nie spoczywa na ludziach posługujących się nimi.

Obecnie nie zanosì się na uszczuplenie pozycji angielskiego jako globalnego. Zagrożenie jednak tkwi w nim samym, nadmiernym rozpowszechnieniu, prowadzącym do wewnętrznego zróżnicowania, nierzadko utrudniającego komunikację. Nawet anglista tej miary co David Crystal³⁰ czuł się nieswojo w RPA, jak gdyby przestał być rodzimym użytkownikiem języka angielskiego, mając problemy ze zrozumieniem południowoafrykańskiej odmiany angielszczyzny. Jako przykład podaje wyraz *robot*, który oznacza tam uliczną sygnalizację świetlną.

Globalizacja języka angielskiego prowadzi do jego glocalizacji, przez którą rozumiem dostosowanie do lokalnych uwarunkowań społecznych, kulturowych. Niejednokrotnie taka zglocalizowana odmiana angielszczyzny może stać się globalnie popularna przynajmniej przez pewien choćby krótki czas w postaci wiralu. Przykładem jest piosenka *Why this kolaveri di*³¹, której oglądalność w listopadzie 2011 roku szybko stała się rekordowa. Piosenkę zrozumie (ale nie do końca) Brytyjczyk czy Amerykanin. Jest ona bowiem w tamilskim angielskim. Już w pierwszej zwrotce pojawia się fraza *I am sing song* ‘śpiewam piosenkę’ (por. ang. *I am singing a song*). Z kolei *soup song* (dosł. ‘piosenka o zupie’) jest w istocie *sop song*, czyli łzawą, clikową piosenką o niepowodzeniu w miłości (*flop song*). Śpiewa ją mężczyzna, którego porzuciła dziewczyna. Zdanie *Why this kolaveri kolaveri kolaveri di* można oddać po polsku: ‘Po co się tak wściekasz, dziewczyno’. W dalszej części piosenki pojawia się księżyc i noc: ‘W oddali księżyc, jasny księżyc // białe tło nocy //

²⁸ Zob. S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, wersja 2.0, Warszawa 2006 s.v. *metoda kija i marchewki*.

²⁹ Zob. T. Szczerbowski, *Punktoza jako słowo ostatnich lat*, „Poradnik Językowy” 2017, nr 7 (746), s. 81.

³⁰ Zob. D. Crystal, *The future of Englishes: going local* [w:] *From international to local English – and back again*, Bern 2011, s. 17.

³¹ Autorem słów i wykonawcą jest Dhanush, a kompozytorem Anirudh. Piosenkę opublikowała w Internecie firma Sony Music India 16.11.2011. Zob. <https://www.youtube.com/watch?v=YR12Z8f1Dh8>.

ciemnej nocy³². Dodawanie na końcu wyrazów tej samej samogłoski –u (wymawianej –y), a także wprowadzanie sylaby *la* wzmacnia rytmizację tekstu. Rozumienie kolejnej zwrotki nie nastręcza większych problemów: 'Dziewczyna o jasnej karnacji // czarnym sercu // Spojrzenia się spotykają // Moja przyszłość wygląda marnie'³³. Jeśli jednak pojawienie się owych rytmizujących samogłosek nie utrudnia znacznie rozumienia tekstu piosenki, który zresztą ukazuje się w formie napisów na dole ekranu i dzięki temu silny akcent tamilski w angielskich leksemach nie utrudnia tak bardzo zrozumienia tekstu piosenki, to pojawienie się już tamilskich leksemów³⁴ stanowi przeszkodę nie do pokonania. Zwodniczy jest wyraz *maamaa*, który kojarzy się z mamą, w istocie jednak tamilski wyraz மாமா [māmā] odnosi się prymarnie do brata matki, czyli wuja. Zgodnie z tradycją tamilską decyduje on o zamążpójściu swojej siostrzenicy³⁵.

Zarówno przykład Davida Crystala z południowoarfykańskim sposobem użycia wyrazu *robot*, jak i piosenka *Why this kolaveri di* pokazują, że z powodu globalizacji języka angielskiego i powstania wielu jego odmian zwanych *ingliszami* (ang. *Englishes*), rodzimy użytkownik języka angielskiego, urodzony w Wielkiej Brytanii czy USA, traci uprzywilejowaną pozycję, odczuwając coraz bardziej dyskomfort Stefana z *Portretu artysty z czasów młodości* Jamesa Joyce'a³⁶. Dodatkową trudność stanowi zjawisko będące ilustracją podstawowej zasady glossematyki, że nawet najmniejsze zmiany w planie wyrażania pociągają za sobą zmiany w planie treści³⁷. Innymi słowy, powstaniu interjęzyków towarzyszy powstanie interkultur. Choć język literacki jest bardziej konserwatywny od slangu³⁸, to może ulec gwałtownym zmianom, gdy nastąpi przerwanie językowej ciągłości pokoleniowej, gdy np. dziadkowie mówią po hawajsku, a wnuki po neohawajsku³⁹, gdyż ich rodzice posługują się angielskim.

Wódz jednego z papuaskich plemion⁴⁰ uznaje kulturę za podstawę wszystkiego, albowiem bez niej ludzie zatraciliby tożsamość, nie mając żadnego punktu odniesienia czy wskazówki, według której mogą postępować. Człowiek powinien

³² *Distance la moon-u moon-u // moon-u color-u white-u // white background nightu nigh-th-u // night-u color-u black-u.*

³³ *White skin-u girl-u girl-u // Girl-u heart-u black-u // Eyes-u eyes-u meet-u meet-u // My future-u dark-u.*

³⁴ J. Kusio, T. Herrmann, *Język tamilski*, Warszawa 2014.

³⁵ Zob. <https://www.quora.com/What-is-the-meaning-of-maama-in-Tamil>.

³⁶ „Jego język, taki swój i taki obcy, zawsze będzie dla mnie językiem nabytym. [...] Duższa moja wrze w cieniu jego mowy”. Zob. J. Joyce, *A Portrait of the Artist as a Young Man*, New York: 1916, s. 221.

³⁷ Zob. L. Hjelmslev, *Prolegomena do teorii języka* [w:] *Językoznawstwo strukturalne*, Warszawa 1979, s. 44–137.

³⁸ T. Szczerbowski, *Polskie i rosyjskie słownictwo slangowe*, Kraków 2018.

³⁹ Zob. Keao NeSmith, *Tutu's Hawaiian and the Emergence of a Neo-Hawaiian Language*, Manoa 2002.

⁴⁰ Zob. M. Kapanga, *In my tribe, we go to a different type of school*, <https://gemreportunesco.wpcomstaging.com/2016/09/15/in-my-tribe-we-go-to-a-different-type-of-school/>, 2016 [dostęp: 15.09.2016].

szanować przodków. Kształcenie bez kultury uczy egoizmu i zachłanności. Wychowanie powinno jego zdaniem opierać się na trzech filarach, którymi są kultura, tradycja rodzinna i edukacja szkolna. Pogląd ten wymaga komentarza. W Papui-Nowej Gwinei liczba języków przekracza osiemset, spośród których najbardziej wpływowymi są trzy: angielski, tok pisin oraz hiri motu. Dwa ostatnie są kreolami. Osoba z plemienia Huli styka się z trzema: rodzinnym i plemiennym językiem huli, targowym językiem tok pisin oraz szkolnym angielskim. Odmienne są zatem zakresy ich użycia, czyli przekazywane przez nie treści.

Jeśli porównać ze sobą trzy najbardziej rozpowszechnione na świecie języki: chiński, hiszpański i angielski, to w pierwszym nie ma rozróżnienia małych i dużych znaków, w dwóch pozostałych rozróżnia się pisownię małą i dużą literą. Jednak jedynie w angielskim pisze się dużą literą zaimek pierwszej osoby liczby pojedynczej *I*.

Nastawienie na *ego* jest charakterystyczne dla cywilizacji zachodniej, a w szczególności amerykańskiej. Z tego m.in. powodu zyskał popularność południowokoreański⁴¹ hit o znamienitym tytule, który w polskim tłumaczeniu brzmi: *Jestem najlepsza*⁴². Każdy z nas ma rzekomo brać udział w szaleńczym wyścigu szczurów, swoistej punktomanii, zwanej niekiedy punktozą, grantozą oraz impaktozą. Mamy tu do czynienia z niebezpieczną mieszanką rywalizacji (agon) i oszołomienia (ilinx). „Oszołomienie tego typu idzie w parze z tłumionym zawyczaj zamięłowaniem do nieładu i niszczenia. Mamy tu do czynienia z pierwotnymi brutalnymi formami autoafirmacji”⁴³. Liczbę cytowań uznaje się za miernik jakości badań. Dochodzi do głośu również alea, albowiem udział we wszelkiego rodzaju konkursach przypomina uczestnikom coraz bardziej loterię.

W wielu językach przyjęło się określenie *ostatni Mohikanin*, oznaczające zarówno ostatniego przedstawiciela jakiejś grupy, jakiegoś rodu, jak i osobę pielęgnującą ginące już tradycje. Pod tym właśnie tytułem znany jest amerykański film z 1992 roku, który zdobył statuetkę Oscara za najlepszy dźwięk. Utwór z owego dzieła włączył do swojego repertuaru Alexandro Querevalú urodzony w Limie Indianin z plemienia Keczua, a mieszkający w Polsce. Artysta ten występował m.in. w telewizji chińskiej⁴⁴.

Być może „ostatnim Mohikanom” łatwiej ocalić od zapomnienia muzykę niż język, „ponieważ formy ludzkiego odczuwania są znacznie bardziej zbieżne z formami muzycznymi niż z formami języka”⁴⁵. Zagadnienie to wymaga jednak odrębnych rozważań.

⁴¹ Ze względu na amerykanizację kultury Korea Południowa nazywana jest przez niektórych 51. stanem. Zob. G. Welsh, *The Fifty-First State: How Americanization Through the Military Transformed South Korea's Politics and Culture*, <https://augusta.openrepository.com/handle/10675.2/621724> [dostęp: 12.02.2018].

⁴² Opublikował ją w Internecie 27.06.2011 roku południowokoreański żeński zespół młodzieżowy 2NE1. Zob. https://www.youtube.com/watch?v=j7_ISP8Vc3o.

⁴³ Zob. R. Caillois, *Gry i ludzie*, Warszawa 1997, s. 31.

⁴⁴ Zob. *Alexandro on Hebei TV in China 2016*, <https://www.youtube.com/watch?v=zi-vciQeCtPs> [dostęp: 3.12.2021].

⁴⁵ Zob. S. K. Langner, *Philosophy in a New Key. A Study in the Symbolism of Reason, Rite, and Art*, Cambridge 1969, s. 235. Cyt. za: A. Barańczak, *Jak muzyka znaczy*, „Teksty” 1976, nr 6 (30), s. 123.

Warto tu przywołać scenę, w której Benny Hill poklepuje po głowie staruszka⁴⁶. Szokuje ona w Europie jako wyraz lekceważenia osoby starszej. Scena ta szokuje jeszcze bardziej ludy austronezyjskie ze względu na tabuizację głowy. Nawet głaskanie dziecka po głowie jest nieestosowne ze względu na naruszenie spokoju przodków i siły duchowej *mana*. Z tego samego powodu fryzjer w Malezji niejednokrotnie przeprosza swojego klienta, że dotyka jego głowy⁴⁷. Malajskie wierzenia ludowe opierają się bowiem m.in. na wspomnianej tradycji austronezyjskiej, według której duchy przodków przebywają w głowach żyjących potomków.

Najbardziej interesującą cechą różnych kultur i języków jest ich idiomatyczność wyrażająca się w odmiennym obrazowaniu świata. Przyjmuje się bowiem, że to właśnie kultura nadaje znaczenia światu i czyni go zrozumiałym⁴⁸.

Bo każda kultura — czy to historyczna (np. starożytna), czy etniczna (np. regionalna jak kaszubska, góralska) lub inaczej definiowalna — zawiera w zbiorze swoich wartości składniki odrębne, często niepowtarzalne. Zwracają one uwagę na istotne punkty prowadzące do wnętrza tej kultury, umożliwiając poznanie odbitego w niej obrazu świata⁴⁹.

Relacja między językiem a kulturą jest tak złożona, że w opisach akcent kładziono na jeden z jej elementów w zależności od dziedziny czy dyscypliny naukowej badaczy. Taki stan rzeczy można spotkać i obecnie, mimo że określenie *synkretyzm badawczy* zdaje się już nie mieć konotacji negatywnej, a słowami sztandarowymi⁵⁰ stały się *interdyscyplinarność* i *transdyscyplinarność*. Język nie może być już analizowany sam w sobie i sam dla siebie. Zainteresowanie badaczy budzą kontakty językowe i kulturowe. Oczywiście możliwe jest tu skupianie uwagi albo na języku, albo na kulturze, bardziej jednak obiecujące wydaje się traktowanie języka i kultury jako złożonej relacji, która może wchodzić w interakcję z innymi językami i kulturami. Jeśli przyjmiemy, że świat staje się globalną wioską, rodzi się pytanie, dlaczego jakiś język staje się dominujący i jakie są tego konsekwencje dla innych języków (i kultur). Charakterystyczne jest przenośne używanie wyrazu *imperium*, już nie w znaczeniu „wielkie, potężne państwo, zwykle o ustroju monarchistycznym, podporządkowujące sobie inne kraje; mocarstwo”, ale — „wielki obszar czyjejś działalności, władzy, wpływu”⁵¹. W artykule *Disce puer...* czytamy, że „na naszych oczach rodzi się nowe imperium – Imperium Języka Angielskiego, które zagarnia wciąż nowe obszary. I nic nie wskazuje na koniec jego panowania”⁵². Autor przytoczonych słów,

⁴⁶ Zob. Benny Hill, 2011, *Head slapping*, <https://www.youtube.com/watch?v=IU-28GHMcYxM> [dostęp: 10.03.2011].

⁴⁷ T. Szczerbowski, *Kultura malajska (Kebudayaan Melayu)*, Kraków 2015, s. 80.

⁴⁸ Zob. C. Geertz, *The Interpretation of Cultures*, New York 1973.

⁴⁹ K. Pisarkowa, *Krzywdą jako słowo-klucz* [w:] *Collectanea Linguistica. In honorem Casimiri Polański*, Kraków 1999, s. 143.

⁵⁰ Por. W. Pisarek, *Polskie słowa sztandarowe i ich publiczność*, Kraków 2002.

⁵¹ Zob. S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, wersja 2.0, Warszawa 2006 s.v. *imperium*.

⁵² Zob. L. Bluszcz, *Disce puer* „Biuletyn AGH. Magazyn Informacyjny Akademii Górniczo-Hutniczej” 2014, nr 75, s. 31. Artykuł ten dostępny jest również w wersji elektronicznej pod

podkreślając zalety globalizacji języka angielskiego, konkluduje: „W Imperium Języka Angielskiego słońce nigdy nie zachodzi. Ale imperia mają to do siebie, że przemijają. Tu jednak nie widać żadnych symptomów schyłku”. Niedoszlęgo konkurenta języka angielskiego, tj. esperanto, określa się mianem „sztuczny”, a z kolei język chiński, jak się wydaje, jedyny potencjalny konkurent angielskiego, uznaje się za język najtrudniejszy do opanowania. W istocie jednak nie prostota czy uroda jest czynnikiem decydującym, że dany język staje się globalny, lecz przede wszystkim względy ekonomiczne i polityczne. Zwracał na to uwagę David Crystal⁵³:

The present-day world status of English is primarily the result of two factors: the expansion of British colonial power, which peaked towards the end of the 19th century, and the emergence of the United States as the leading economic power of the 20th century.

Globalizacja jakiegoś języka nie powinna budzić niepokoju, dopóki nie wiąże się z nią zanik innego języka i związanej z nią kultury.

Literatura

- Banaszak M., *Historia Kościoła katolickiego*, t. 3, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1991.
- Barańczak A., *Jak muzyka znaczy*, „Teksty” 1976, nr 6 (30), s. 120–131.
- Bluszcz L., *Disce puer*, „Biuletyn AGH. Magazyn Informacyjny Akademii Górniczo-Hutniczej” 2014, nr 75, s. 31.
- Caillouis R., *Gry i ludzie*, Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa 1997.
- Casas B. de las, *Krótką relacją o wyniszczeniu Indian*, W Drodze, Poznań: 1988.
- Crystal D., *The Cambridge Encyclopedia of the English Languages*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.
- Crystal D., *The future of Englishes: going local* [w:] *From international to local English – and back again*, Lang, Bern 2011, s. 17–25.
- Dubisz S. (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, wersja 2.0, Wydawnictwo Naukowe PWN SA, Warszawa 2006.
- Ducrot O., Dutka A., *Nieufność wobec mowy potocznej. Z Oswaldem Ducrotem rozmawia Anna Dutka*, „Teksty Drugie” 1992, nr 1–2, s. 13–14, 161–174.
- Gellner E., *Language and Solitude. Wittgenstein, Malinowski and the Habsburg Dilemma*, Cambridge University Press, Cambridge 1998.
- Geertz C., *The Interpretation of Cultures*, Basic Books, New York 1973.
- Hjelmslev L., *Prolegomena do teorii języka* [w:] *Językoznawstwo strukturalne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 44–137.
- Joyce J., *A Portrait of the Artist as a Young Man*, B. W. Huebsch, New York 1916.
- Kapanga M., *In my tribe, we go to a different type of school*, <https://gemreportunesco.wordpress.com/2016/09/15/in-my-tribe-we-go-to-a-different-type-of-school> [dostęp: 15.09.2016]

adresem: http://www.biuletyn.agh.edu.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1526:31&catid=119:marzec-2014-nr-75.

⁵³ D. Crystal, *The Cambridge Encyclopedia of the English Languages*, Cambridge, s. 106.

- Kieniewicz J., *Historia Indii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1985.
- Kimura L., *Native Hawaiian Culture* [w:] *Native Hawaiians Study Commission: Report on the Culture, Needs and Concerns of Native Hawaiians, Pursuant to Public Law 96-565, Title III. Final Report. Volume I*, Department of the Interior, Washington: 1983, s. 173–224.
- Kusio J., Herrmann T., *Język tamilski*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2014.
- Langner S. K., *Philosophy in a New Key. A Study in the Symbolism of Reason, Rite, and Art*, Harvard University Press, Cambridge 1969.
- Malinowski B., *Coral Gardens and Their Magic*, vol. 2, George Allen & Unwin LTD, London 1935.
- Malinowski B., *Ogrody koralowe i ich magia: Język magii i ogrodnictwa*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1987.
- Malinowski B., *Problem znaczenia w językach pierwotnych* [w:] Pisarkowa K. (red.), *Językoznawstwo Bronisława Malinowskiego*, Universitas, Kraków 2000, s. 5–48.
- Mohd bin Osman, *Patterns of Supernatural Premises Underlying the Institution of the Bomoh in Malay Culture*, „Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde” 1972, no: 2/3, s. 219–234.
- Morales L., Desk F., *Loss of Navajo Language Reveals Cultural Shift*, <https://news.azpm.org/s/33328-navajo-language-decision-represents-paradigm-shift/> [dostęp: 31.08.2015].
- Mühlhäusler P., *Syntax of Tok Pisin* [w:] *Handbook of Tok Pisin (New Guinea Pidgin)*, Australian National University, Canberra 1985, s. 341–422.
- Keao NeSmith, *Tutu's Hawaiian and the Emergence of a Neo-Hawaiian Language*, University of Hawai'i, Manoa 2002.
- Nye J. S., *Soft Power. The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York 2004.
- Nye J., *Goliat na diecie*, „Forum” 2010, nr 51/52, s.10–11.
- Olko J., *Dlaczego Indianie wstydzą się swojego języka*, <https://www.polskieradio.pl/8/650/Artykul/1604469,Dlaczego-potomkowie-Aztekow-wstydza-sie-swojego-jezyka> [dostęp: 8.04.2016].
- Pisarek W., *Polskie słowa sztandarowe i ich publiczność*, Universitas, Kraków 2002.
- Pisarkowa K., *Krzywda jako słowo-klucz* [w:] *Collectanea Linguistica. In honorem Casimiri Polańskiego*, Księgarnia Akademicka, Kraków 1999, s. 143–150.
- Pisarkowa K., *Językoznawstwo Bronisława Malinowskiego: więzy wspólnego języka*, Kraków: Universitas, Kraków 2000.
- Spencer J., *Symbolic Anthropology* [w:] *The Routledge Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*, Routledge, London 2010, s. 676–680.
- Szczerbowski T., *Kultura hawajska (Mo'omeheu Hawai'i)*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2014.
- Szczerbowski T., *Kultura malajska*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2015.
- Szczerbowski T., *Punktoza jako słowo ostatnich lat*, „Poradnik Językowy” 2017, nr 7 (746), s. 80–87.
- Szczerbowski T., *Polskie i rosyjskie słownictwo slangowe*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2018.
- Tazbir J., *Polscy przyjaciele i wrogowie konkwistadorów*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1967, nr 12, s. 117–134.
- Tharoor Sh., *Saying Sorry to India: Reparations or Atonement?* “Harvard International Law Journal”, <https://harvardilj.org/wp-content/uploads/sites/15/Tharoor-Reparations.pdf> [dostęp: 15.07.2018].

- Volker C. A. (red). (2009): *Papua New Guinea Tok Pisin English Dictionary*, South Oxford University Press, Melbourne 2009.
- Welsh G., *The Fifty-First State: How Americanization Through the Military Transformed South Korea's Politics and Culture*, <https://augusta.openrepository.com/handle/10675.2/621724> [dostęp: 12.02.2018].
- Westlake W., *Westlake: Poems by Wayne Kaumualii Westlake (1947–1984)*, University of Hawai'i Press, Honolulu 2009.
- Wittgenstein L., *Dociekania filozoficzne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Wittgenstein L., *Philosophical Investigations*, Basil Blackwell Ltd, Oxford 1986.
- Wolff R. J., *Modern Medicine and Traditional Culture: Confrontation on the Malay Peninsula, "Human Organization"* 1965, XXIV, s. 343.

A cultural approach to language contact

Abstract

The subject dealt with in this article draws on the causes, mechanisms, and effects resulting from language and cultural contacts. The author adopts a definition derived from Oswald Ducrot, that language is 'the collection of roles which the interlocutors impose mutually on each other through discourse itself.' The author spends equal time examining the view of Bronisław Malinowski, namely: that linguistics—devoid of cultural fundamentals and bases—is always nothing more than a house of cards. Equally useful for the author's purpose was an application of Roger Caillois' theory of games, as he, too, has employed Joseph Nye's concept of smart power. As an example of negative Western cultural impact, the author examines attempts to objectify first names in languages and cultures in which they had previously been treated subjectively. The question—What's your name?—once had, in a literal translation into English, the traditional form: Who's your name?

Key words: Bronisław Malinowski, language contact, cultural contact, globalization

Культурный подход к языковым контактам

Резюме

Предметом внимания являются причины и механизмы языковых и культурных контактов, а также их результаты и последствия. Автор разделяет взгляд Освальда Дюкро, определяющего язык как «совокупность ролей, которые собеседники взаимно навязывают друг другу посредством самого дискурса», равно как и солидаризируется с Брониславом Малиновским, по мнению которого лингвистика без культурных основ представляется лишь карточным домиком. При освещении вопроса полезными оказываются теория игр Роже Кайуа и концепция умной силы (smart power) Джозефа Ная. Примером отрицательного влияния западной культуры являются попытки овеществления личного имени в языках и социумах, в которых оно прежде персонифицировалось.

Ключевые слова: Бронислав Малиновский, языковой контакт, культурный контакт, глобализация

Tadeusz Szčerbowski, prof. dr hab.
ORCID: 0000-0002-1808-3831
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
Instytut Neofilologii

Tadeusz Szčerbowski, Professor
Pedagogical University of Cracow
Institute of Modern Language Studies
e-mail: tadeusz.szcerbowski@up.krakow.pl

*Lesława Korenowska***Фантастика Александра Беляева: из небытия в бытие**

Каждая художественная эпоха и каждый крупный писатель-фантаст вносили в область фантастической литературы что-то свое, зачастую оригинальное и интересное, обнаруживая и развивая при этом новые грани фантастической образности и, вместе с тем, усваивая и преломляя опыт и важнейшие художественные достижения прошлого.

Так постепенно возникла и укрепилась в мировой литературе преемственность «фантастической» традиции, которая в определенных исторических условиях привела к образованию фантастики нового, современного типа – *научной фантастики*. Важнейшие вехи на этом пути – это, несомненно, творчество Рабле, Свифта, Вольтера, фантастика романтиков (Гофмана, Э. По и др.) и, наконец, научная фантастика Г. Уэллса, которые и по сей день могут служить примером постановки в фантастике общих человековедческих тем и являются свидетельством художественной мощи фантастики.

В 30–40-е годы прошлого века развитие советской научной фантастики вошло в новое русло. «Социально-психологические мотивы будущего стали отслаиваться от научно-технических, отходить на периферию литературы»¹. Такие писатели, как А. Беляев, Г. Адамов, Ю. Долгушин «ввели в фантастику творческий труд как одну из ее главных тем, стали сплавливать научную и техническую утопию с космической и военно-приключенческой литературой»². Однако характерное для фантастики 30–40-х годов «отсоединение социальной тематики» нанесло ощутимый ущерб научной фантастике. Еще более пагубно сказалась на фантастике распространившаяся в то время теория *предела*, согласно которой писатель-фантаст мог изображать только ближайшие перспективы развития науки и техники и только те изобретения, вопрос о внедрении которых в производство уже стоял на очереди дня. Такие суровые ограничения вытекали из убеждения критики в том, что слишком смелый полет фантазии может привести к отрыву от жизни, а значит – разрушить реализм фантастики. Авторы, осмеливавшихся мечтать об использовании внутриатомной энергии, о полетах на Луну, на другие планеты и их освоении, критика обвиняла не только в антинаучности, отрыве от жизни и ее реальных проблем, но даже в космическом империализме. Вместо увлечения досужими выдумками, лишенными всякого здравого смысла, вроде «лучей», «атомных

¹ З.Р. Нудельман, *Возвращение со звезд*, «Техника молодежи» 1964, № 5, с. 24.

² Там же, с. 25.

энергий» и «космических полетов», а также «подкрашенных социальных фантазий», критика предлагала фантастике разрабатывать «актуальные проблемы планового народного хозяйства», ориентировала ее на «художественное оформление научно-технических предвидений»³.

Писатели, отличавшиеся индивидуальностью в понимании фантастики в художественной литературе, нередко подвергались нападкам. Так, в 30-е годы прошлого века лучшие романы талантливого фантаста Александра Беляева догматически настроенные критики обвиняли в антинаучности, пустой развлекательности, в бездумном подражании далеко не лучшим шаблонам западноевропейской фантастики, в отступлении от реализма в фантастике.

Произведения Беляева, среди которых, к примеру, можно назвать *Голову профессора Доуэля* (1925, 1937), *Продавца воздуха* (1929), *Прыжок в ничто* (1933), *Звезду КЭЦ* (1936), *Ариэль* (1941), классифицируются как жанр *твердая научная фантастика (НФ)*. Термин – *hard science fiction* – впервые был применен Питером Шейли Миллером в литературной рецензии, опубликованной в феврале 1957 г. в журнале «Astounding Science Fiction»⁴. В основе произведений *твердой НФ* лежит естественнонаучная гипотеза (научное открытие, изобретение, новинка науки или техники). Метко подытоживает определение *НФ* Мария Галина: «Традиционно считается, что научная фантастика – это литература, сюжет которой разворачивается вокруг какой-то пусть фантастической, но все-таки научной идеи»⁵. Классикой этого вида научной фантастики считают некоторые романы Жюль Верна (*20 000 лье под водой*), произведения Герберта Уэллса, а также работы Константина Циолковского и Александра Беляева. Стоит отметить, что авторы этих книг совершили немало «предсказаний» в дальнейшем развитии науки и техники. Примерами могут послужить вертолет в жюль-верновских *Робур-завоеватель* и самолет во *Властелине мира*. Уэллс предсказал видеосвязь, центральное отопление, лазер, атомное оружие. В 20-е годы XX века Беляев описал космическую станцию и радиоуправляемую технику (*Звезда КЭЦ*).

Валерий Брюсов, занимаясь теорией научно-фантастической литературы, в оставшейся неопубликованной статье *Пределы фантастики* (1921) выделяет «три приемы, которые может использовать писатель при изображении фантастических явлений: 1. Изобразить иной мир – не тот, где мы живем. 2. Ввести в наш мир существа иного мира. 3. Изменить условия нашего мира»⁶. В произведениях Беляева находим подтверждением брюсовской мысли: в них нередко повествуется о перемещении героев на другие планеты, где те

³ Я. Дорфман, *О научно-фантастической литературе*, «Звезда» 1932, кн. 5, с. 149–159.

⁴ Miller P. Schuyler, *Fancyclopedia 3*, http://fancyclopedia.org/P_Schuyler_Miller [дата доступа: 17.11.2021].

⁵ М.С. Галина, *Старая, новая, сверхновая... Журналы фантастики на постсоветском пространстве*, «Новый мир» 2006, № 8, http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2006/8 [дата доступа: 15.03.2021].

⁶ Г.М. Прашкевич, *Красный сфинкс. История русской фантастики от В.Ф. Одоевского до Бориса Штерна*, Изд-во Свиныин и сыновья, Новосибирск 2009, с. 92–93.

встречают необыкновенные летающие или ползающие существа. Кроме того, автор предлагает читателям познакомиться с его видением нового мира, лучшего, более совершенного, в котором каждый может найти для себя место и развивать свои способности.

Фантастическая литература напрямую связана с фантазией, которая, в свою очередь, берет свое начало в воображении. Уникальная способность человеческого мозга создавать определенные образы, картины, представления, идеи и т.д., которые не существуют в реальном мире, но силой воображения притягиваются и одомашниваются. Воображение играет доминирующую роль в таких психологических процессах, как творчество, визуализация, моделирование, память, т.е. берется во внимание всякий процесс, который протекает «в образах»⁷. Следует добавить, что воображение способно пребывать в трех временных измерениях, рисуя в них как реальные, так и ирреальные образы. Но то, что является наиболее характерным для воображения, это процесс мышления, память, фантазия и зачастую желание создать такое пространство, в котором будут царить желанное и неосуществимое в действительности, мир комфорта, радости и счастья, т.е. то, чего не хватает в реальности, причем этот мир благодаря заостренным органам чувств воспринимается действительным в отличие от большинства образов и представлений.

Похожие мысли, без сомнения, будоражили остро чувствующий и неиссякаемый полет внутреннего зрения Александра Беляева. Для него фантастика стала делом всей его жизни, именно научной фантастике писатель посвятил свою жизнь. Следует заметить, что в русской литературе начала XX века этот литературный жанр не знал еще широты тем, ни разнообразия форм, ни разработанности литературных приемов. Писатель-фантаст оставил след во всех его разновидностях и в смежных приключенческих жанрах; он создал чисто свои, беляевские, произведения, например, цикл научно-фантастических сказок, полужитийных новелл об изобретениях профессора Вагнера. И это при всем том, что к литературной работе Беляев обратился довольно поздно – ему было уже под сорок. Автор *Ариэль* не принадлежал к числу тех счастливицков, кто рано находит свое призвание. Жизнь успела немало покидать его из стороны в сторону прежде, чем он стал писателем. Все творчество Беляева охватывает какие-нибудь полтора десятка лет, что свидетельствует о его титаническом трудолюбии.

В последние годы книги русского фантаста, к сожалению, не вошли в поле зрения читающей публики, исследователей и переводчиков. Исходя из сложившейся ситуации, целью данной статьи является попытка вернуть творчество Александра Беляева из небытия, вызвать интерес к его творчеству не только на родине писателя, но и за рубежом. Поэтому обсуждение особенностей творчества автора *Звезды КЭЦ* становится необходимым элементов в процессе перевода его произведений на разные языки.

При углубленном изучении прозы Беляева можно заметить, что фантастика, наполняющая художественное пространство его произведений, характеризуется некоторыми особенностями. По словам Беляева, «здесь все

⁷ Ж.-П. Сартр, *Воображаемое. Феноменологическая психология воображения*, пер. с фр. М. Бекетовой, Наука, Санкт-Петербург 2001, с. 43.

держится на быстром развитии действия, на динамике, на стремительной смене эпизодов. Здесь герои познаются главным образом не по их описательной характеристике, не по их переживаниям, а по внешним поступкам»⁸. Иллюстрацией сказанному может послужить роман *Человек-амфибия* (1927), где именно молниеносное решение главного героя Ихтиандра спасти тонущую девушку, порождает лавину динамических мотивов, которые плотно заполняют сюжетно-композиционное пространство романа, придавая ему оттенок приключения и авантюризма. Беляевский герой, которому пересадили жабры молодой акулы, становится первым жителем океана. Мечта его названного отца доктора Сальваторе подарить людям другой мир, где можно обрести свободу и счастье, заключается в возможности переселить их в подводный мир. Однако благие намерения романтика-врача не находят своего применения: Сальваторе не учел в своей теории глобального спасения мира таких естественных человеческих чувств, как одиночество и любовь, которых невозможно математически рассчитать.

Следующей особенностью произведений научной фантастики является скрупулезная детализация фактов, а также выделение и применение на практике вероятных прогнозов на будущее в области науки. Станислав Лем в статье *Куда идешь, мир?* (1962) пишет, что наше будущее формируют отнюдь не уже существующие изобретения, хотя бы и очень усовершенствованные, а открытия и изобретения, которые никто не предвидел⁹. Базируя свои фантастические идеи на научных доводах, Беляев прибегает в анализируемом нами произведении к «мнению эксперта-медика», которым в романе выступает профессор Шейн. Его научный склад ума развенчивает миф человека-амфибии: «Науке [...] известны случаи, когда даже у совершенно взрослого человека остается незаросшее жаберное отверстие на шее, под челюстью. Это так называемые шейные фистулы»¹⁰. Именно соединением науки и фантазии «отличается подлинная научная фантастика от беспочвенного фантазирования, оторванного от научных знаний»¹¹. Беляев объясняет такой подход тем, что

в голом фантазировании ничего и нет, кроме пустой игры воображения, в научной же фантастике «допущения» и научные «ошибки» лишь порог, который необходимо переступить, чтобы войти в область вполне доброкачественного материала, основанного на строгих научных данных¹².

И что является важным, по мнению автора *Продавца воздуха*, «писатель, работающий в области научной фантастики, должен быть сам так научно образован, чтобы он смог не только понять, над чем работает ученый, но и на

⁸ Г.М. Прашкевич, *Возвращение...*, с. 94.

⁹ Ю. Кагарлицкий, *Что такое фантастика?*, Художественная литература, Москва 1974, с. 162.

¹⁰ А. Беляев, *Человек-амфибия. Научно-фантастические романы и рассказы*, Вэсэ-лка, Киев 1988, с. 56.

¹¹ Н.И. Черная, *В мире мечты и предвидения. Научная фантастика, ее проблемы и художественные возможности*, Наукова думка, Киев 1972, с. 54.

¹² Б. Ляпунов, *Александр Беляев, Советский писатель*, Москва 1967, с. 97.

этой основе суметь предвосхитить такие последствия и возможности, которые подчас не ясны еще и самому ученому...»¹³. Это не пустые слова. Для Беляева таким человеком (перед умом которого он преклонялся, труды которого подробно изучал, которому посвятил не один свой роман и назвал звезду его именем – «КЭЦ») был Константин Эдуардович Циолковский¹⁴. Вооружившись теорией Циолковского о создании ракеты и полете человека в надатмосферное и далее в межпланетное пространство, Беляев ознакомился с механизмом управления ракетой и возможностью перемещаться в ней в космическом пространстве – все это осталось запечатленным на страницах романов писателя-фантаста.

Ярким примером консолидации авторского вымысла и научных знаний может послужить роман *Прыжок в ничто* (1933) Беляева. Уже само заглавие содержит указание на пространственную безграничность фантазии. Сделать прыжок в «ничто» – это своего рода перенестись в некую пустоту, существующе-несуществующий локус, который скорее вызывает страх перед неизвестностью, нежели приятное путешествие. Наделенное в данном произведении пространственной характеристикой «ничто» ассоциируется с «везде» и «нигде», что, в свою очередь, расширяет границы пространства до бесконечности. Юрий Лотман в статье о *Между вещью и пустотой* пишет, что «мир без горизонта – это мир без точки отсчета и точки опоры. Это существование в вакууме, в пустоте»¹⁵. В данном романе для героев, характеризующихся алчностью, стремлением к обогащению, эгоизмом, таким «горизонтом» являются их жизненные принципы. Именно «ничто» скорее становится пустотой, в которой пребывают король биржи Маршаль де Герлонж, разыскиваемый полицией за мошенничество председатель правления Самуэль Стормер, леди Хилтон, ненавидящая перемены в обществе и новую власть в руках низшего класса, также ее духовник епископ Иов Уэллер и личный врач Текер. а не местом, которое для героев должно было стать оазисом спасения. Беляев подтверждает мысль о том, что испорченный внешними факторами человек не в состоянии изменить свой менталитет и алчные желания: даже пребывая на другой планете, у него остается прежний способ мышления, не наблюдаются изменения в привычках, его поведение не подвергается трансформации в лучшую сторону. Прием изучения поведения и реакции героя, часто применяемый Уэллсом, автор *Прыжка в ничто*, как видим, использует очень умело. Выделяя конкретную художественную деталь – в романе это, к примеру, драгоценные камни, – писатель заставляет ее «работать» на сюжет, который разворачивается в реалистическом и космическом пространствах, обнажая тем самым истинные намерения героев, маркированных отрицательными чертами. В двух топосных измерениях воссоздаются фантастические ситуации,

¹³ Г.М. Прашкевич, *Возвращение...*, с. 91.

¹⁴ О Константине Циолковском и его трудах см.: К.Э. Циолковский об идеальном общественном устройстве, <http://www.icr.su/rus/onckm/publikatsi/statii/alekseeva.php> [дата доступа: 27.04.2021].

¹⁵ Ю. Лотман, *Между вещью и пустотой* (Из наблюдений над поэтикой сборника Иосифа Бродского «Уrania»), [в:] Ю. Лотман, *Избранные статьи*, т. 3, Изд-во Александра, Таллинн 1993, с. 299.

предоставляющие возможность наблюдать поведение персонажей, которые, не считаясь с очевидной невероятностью происходящего с ними и игнорируя необычность своего положения, продолжают жить мелочными, ограниченными интересами и представлениями только что оставленного ими «общества». Автор эксплицирует мастерство социальной типизации с причудливым смешением невозможного, фантастического с ординарным, сверхобычным.

Захар Файнбург в статье *Современное общество и научная фантастика* задается вопросом, что дает научной фантастике образная художественная форма? Автор представляет целую вереницу художественных «эффектов», «непосредственно проистекающих из художественно-образного оформления научных идей и гипотез в современной фантастике: эффект реальности фантастической ситуации, фантастической идеи, эффект присутствия, эффект сопереживания, а также чрезвычайно важный (особенно для умозрительно предполагаемых социальных ситуаций) эффект целостности»¹⁶, заключающийся в том, что «интересующее автора явление рассматривается в научной фантастике не обособленно, а как всеобщий по своему влиянию, по своей роли элемент единого гипотетического мира»¹⁷. Иллюстрацией сказанному может послужить роман *Голова профессора Доуэля* (1926). Сам автор признается, что в большой мере это автобиографическое произведение: имеется в виду паралич нижней половины тела, из-за которого писатель на три с лишним года был прикован к гипсовой кровати, а вся его жизнь в то время сводилась к существованию «головы без тела». Используя «эффект реальности», писатель превратил его в фантастическую идею. Профессор Доуэль после предательства своего друга профессора Керна продолжает жить после смерти, вернее его голова без тела продолжает существование в качестве объекта эксперимента и источника гениальных идей. Беляев подробно описывает механизм подключения к аппарату такого важного органа человека как голова. К сожалению, знания и опыт «говорящей головы» Керн использует в корыстных целях: выдает идеи своего коллеги за свои, желая получить всемирную славу. Здесь Беляев выходит за границы научной фантастики, которая сосредоточивается исключительно на описании процесса «оживления» человека после смерти, добавляя в сюжет романа общественные и личные отношения героев, проверяя их человечность и порядочность искушением славы и денег.

В свете вышесказанного напрашивается мысль о том, что беляевская фантастика напрямую связана с новинками техники первых десятилетий прошлого века, с достижениями науки в области освоения космоса. Следует заметить, что используемые Беляевым научные достижения техники его времени не ограничивались лишь скуными вычислениями и гипотезами ученых – точные научные расчеты проходили через богатейшую творческую лабораторию писателя, через его не имеющее границ воображение и талант. Может быть, именно поэтому предложенные в романах Беляева фантастические идеи не остались только в сфере фантазии, а нашли свое воплощение в жизни.

¹⁶ З.И. Файнбург, *Современное общество и научная фантастика*, «Вопросы философии» 1967, № 6, с. 33.

¹⁷ Там же, с. 34.

То, что считалось чудом, со временем приобретало реальные формы. Как пишет Юрий Кагарлицкий в своей книге *Что такое фантастика?*:

чудо – это нечто противоречащее законам природы, [...] нечто выходящее за рамки наших сегодняшних представлений. Но стоит допустить, что остаются еще какие-то законы природы, нами не познанные, и положение меняется. То, что было вчера чудом, завтра может оказаться реальностью¹⁸.

Скажем, пересадка органов является сейчас обычной операцией, полет человека на Марс или Венеру также стал реальностью, радиоуправление ракетой или другими летающими объектами – это часть достижений космонавтики. Мы поверили в чудеса, и они стали реальностью. Как пишет автор известной утопии *История северамбов* Дени Верас:

многие вещи, которые очень долгое время считались баснями и даже отвергались как нечестивые и противоречащие религии, в дальнейшем признавались за столь неопровержимые истины, что каждый, кто осмеливался выразить сомнение, казался невеждой и нелепым глупцом¹⁹.

Сегодня ни у кого не вызывает удивления такая отрасль медицины, как крионика²⁰, которая занимается замораживанием человеческого тела с целью его оживления после смерти через определенное время, при чем пользуется все большей и большей популярностью. Не напоминает ли это судьбу головы профессора Доуэля?

Из всех писателей-фантастов, преследуемых критиками 30-х годов XX века, лишь Беляев остался верен своей идеи. Когда фантастика, *Золушка* по определению писателя, была загнана в тупик, автор *Звезды КЭЦ* не скрылся за молчанием, не писал в стол, он вольно-невольно становился рупором научной фантастики. По мнению Беляева,

самое легкое – создать занимательный, острофабульный научно-фантастический роман на тему классовой борьбы. Тут и контрасты характеров, и напряженность борьбы, и всяческие тайны, и неожиданности. И самое трудное – создать занимательный сюжет в произведении, описывающий будущее бесклассовое общество, предугадать конфликты положительных героев между собой, угадать хотя бы две-три черточки в характере человека будущего²¹.

¹⁸ Ю. Кагарлицкий, *Что такое фантастика...*, с. 35.

¹⁹ Д. Верас, *История севарамбов*, перевод Е. Дмитриева, Academia, Москва–Ленинград 1971, с. 3–4.

²⁰ Профессор математики Южно-Российского государственного политехнического университета (Новочеркасск) Сергей Некрасов заключил контракт на заморозку своего тела одной из компаний, занимающихся крионикой. Идея заключается в замораживании человеческих тел или органов до температуры жидкого азота или углекислоты (сухого льда). См. об этом подробнее: *Голова профессора Некрасова. Учёный заморозит тело для жизни после смерти*, http://www.aif.ru/society/people/golova_professora_nekrasova_uchyonyu_zamorozit_telo_dlya_zhizni_posle_smerti [дата доступа: 27.06.2021].

²¹ А.Р. Беляев, *О моих работах*, «Детская литература» 1939, № 5, с. 23–25.

Задачу, поставленную писателем самому себе, можно переадресовать современным писателям-фантастам. Может быть, им удастся осуществить мечту автора *Человека-амфибии*.

Рассмотренные в данной статье особенности фантастики Александра Беляева могут послужить подспорьем для работы переводчиков: кроме стратегий и техник, применяемых в художественном переводе, в случае беляевской прозы переводчику следует учитывать также такие технические элементы, как описания принципа работы космических или подводных кораблей, механизмы летающих объектов, научно-фантастические явления, названия новых планет или инструкции по освоению космического или морского пространств, основой для которых чаще всего служили технические открытия Константина Циолковского. Без мастерского соединения представленной информации немислим верный перевод произведений писателя-фантаста.

Когда о писателе «забывают» на некоторое время, возвращение его всегда становится неким открытием как для читателя, так и для исследователя. Проза Беляева, без сомнения, стоит того, чтобы ее читали и перечитывали, анализировали когнитивные, гносеологические, семантические, научно-технические, художественные пласты произведений; открывали тайны, кроющиеся между строк. Появившийся в последнее время научный интерес к творчеству писателя-фантаста свидетельствует об актуальности тематики его произведений и в возвращении из небытия в бытие автора *Звезды КЭЦ*.

Литература

- Schuyler Miller P., *Fancyclopedia 3*, http://fancyclopedia.org/P_Schuyler_Miller [дата доступа: 17.11.2021].
- Беляев А., *Человек-амфибия. Научно-фантастические романы и рассказы*, Вэсэлка, Киев 1988.
- Беляев А.Р., *О моих работах*, «Детская литература» 1939, № 5, с. 23–25.
- Верас Д., *История севарамбов*, перевод Е. Дмитриева, Academia, Москва–Ленинград 1971.
- Галина М.С., *Старая, новая, сверхновая... Журналы фантастики на постсоветском пространстве*, «Новый мир» 2006, № 8, http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2006/8 [дата доступа: 15.03.2021].
- Голова профессора Некрасова. Учёный заморозит тело для жизни после смерти, http://www.aif.ru/society/people/golova_professora_nekrasova_uchyonyu_zamorozit_telo_dlya_zhizni_posle_smerti [дата доступа: 27.06.2021].
- Дорфман Я., *О научно-фантастической литературе*, «Звезда» 1932, кн. 5, с. 145–160.
- К.Э. Циолковский об идеальном общественном устройстве, <http://www.icr.su/rus/onckm/publikatsi/statii/alekseeva.php> [дата доступа: 27.04.2021].
- Кагарлицкий Ю., *Что такое фантастика?*, Художественная литература, Москва 1974.
- Лотман Ю., *Между вещью и пустотой (Из наблюдений над поэтикой сборника Иосифа Бродского «Урания»)*, [в:] *Избранные статьи*, т. 3, Изд-во Александра, Таллинн 1993.
- Ляпунов Б., *Александр Беляев*, Советский писатель, Москва 1967.
- Нудельман З.Р., *Возвращение со звезд*, «Техника молодежи» 1964, № 5, с. 24–30.

Прашкевич Г.М., *Красный сфинкс. История русской фантастики от В.Ф. Одоевского до Бориса Штерна*, Изд-во Свиный и сыновья, Новосибирск 2009, с. 91–94.

Сартр Ж.-П., *Воображаемое. Феноменологическая психология воображения*, перевод с фр. М. Бекетовой, Наука, Санкт-Петербург 2001.

Файнбург З.И., *Современное общество и научная фантастика*, «Вопросы философии» 1967, № 6, с. 30–37.

Черная Н.И., *В мире мечты и предвидения. Научная фантастика, ее проблемы и художественные возможности*, Наукова думка, Киев 1972.

The fiction of Alexandr Belyaev: from non-existence to existence

Abstract

Science fiction entered Soviet literature in the 1930s and 1940s. The works of this genre combined scientific inventions with the fantastic imaginations of their authors. Criticism of that time outlined the limits of the “horizon of fiction”: the subject matter of fantastic works was supposed to touch upon future prospects for the development of science and technology. Otherwise, fiction would be cut off from human life. Despite the limitations of criticism, Alexander Belyaev continued to write about spacecraft flights to other planets, describing in detail the mechanisms of operation of space rockets. Belyaev relied on the scientific works of famous scientists, including Konstantin Tsiolkovsky. The fiction of the Russian writer has its own characteristics: the writer details the technical mechanisms of spaceships, introduces autobiographical moments into his prose, combines the fantastic and the real, draws attention to the moral and educational aspects in the presentation of his characters, and looks into the future in order to describe a new man of space. The article’s author argues that a combination of literary translation with technical translation becomes an important task for translating Belyaev’s prose.

Key words: fiction, science fiction, imagination, inventions of technology, man of the future

Фантастика Александра Беляева: из небытия в бытие

Резюме

Научная фантастика пришла в советскую литературу в 30-40-х годах XX века. В произведениях этого жанра сочетались научные изобретения с фантастическим воображением автора. Критика того времени обозначила пределы «горизонта фантастики»: тематика фантастических произведений должна была касаться грядущих перспектив развития науки и техники. В противном случае художественная литература была бы оторвана от жизни человека. Вопреки ограничениям со стороны критики, Александр Беляев продолжал писать о полетах космических кораблей на другие планеты, подробно описывая механизмы работы космических ракет, опираясь на научные труды известных ученых, в том числе Константина Циолковского. Фантастика русского писателя имеет свои особенности: писатель детализирует технические механизмы космических кораблей, вводит автобиографические моменты в прозу, соединяет фантастическое и реальное, обращает внимание на морально-воспитательные аспекты в представлении характеров героев, заглядывает в будущее с целью описать нового человека вселенной. Соединение художественного перевода с техническим становится важным заданием при переводе беляевской прозы.

Ключевые слова: фантастика, научная фантастика, воображение, изобретения техники, человек будущего

Леслава Кореновская

ORCID: 0000-0003-1372-0667

Экстраординарный профессор русской и английской литературы

Педагогический университет им. Комиссии Национального образования

Краков, Польша

e-mail: leslaw.korenowska@up.krakow.pl

Leslava Korenovska

Extraordinary professor of the Russian and English Literature

Pedagogical University named by Commission of the National Education

Institute of Modern Languages

Cracov, Poland

Spis treści / Contents

Od redaktorów / From the Editors	3
----------------------------------	---

Языкознание и Глоттодидактика / Linguistics and Glottodidactics

Maria Bugajska

Czym żywił się Jan Chrzciciel? – szarańcza w słownikach cerkiewnosłowiańsko-polskich What did John the Baptist eat? – the lexeme szarańcza = locust in the Church Slavonic–Polish dictionaries	5
---	---

Ewa Chełminiak

Nazwy pór roku i miesięcy w Latopisie Wołogodzko-Permskim (XVI w.) The names of the seasons and months in the <i>Vologodsko-Permskaia Letopis'</i> (16 th century)	12
--	----

Marcin Dziwisz

Rosyjskie słownictwo slangowe ze sfery e-sportu. Wybrane zagadnienia Selected elements of Russian slang from the field of esports	22
---	----

Olga Gulegina

Имитация детской речи в избранной русскоязычной литературе на лексико-семантическом уровне Imitation of children's speech in selected russian literature at the lexico-semantic level	32
--	----

Jadwiga Grunwald

Przemiany zachodzące w systemie tworzenia rzeczowników złożonych (na przykładzie nowo powstałych złożzeń w dobie pandemii koronawirusa) Polish compound nouns that were created during the time of COVID-19 pandemic, particularly these with the productive stem korona-	45
--	----

Halina Zajęc-Knapik

Konstruktywizm w dydaktyce języków obcych – wybrane założenia teoretyczne Constructivism in foreign language didactics – selected theoretic assumptions	57
--	----

Литературоведение / The Study of Literature

Paulina Wójcikowska-Wantuch

Gra językowa w twórczości Ludmiły Pietruszewskiej Language-games in the works of Lyudmila Petrushevskaya	69
---	----

Катерина Калинич

Буковинская высшая школа сквозь историографическую призму
 рассказа Т. Галипа *Первые звезды*
 Higher School in Bukovyna through the historiographical prism
 of T. Halyp's novel *The First Dawns*

83

Светлана Фокина

Трансформация модели
 любовной коммуникации романтиков в лирическом
 послании Александры Петровой.
 К вопросу о трансгрессивности ностальгического и эротического
 дискурса современного поэта-эмигранта
 Transformation of the romantic love communication model
 in the lyrical message of Alexandra Petrova.
 To the question of the transgression of the nostalgic
 and erotic discourse of the modern emigrant poet

96

Переводоведение / Translation Studies

Monika Madej-Cetnarowska

Historia rozwoju narzędzi CAT
 The history of CAT tools development

110

Iwona Mytyk

Odwilż na ekranie, czyli o przekładzie filmu *Карнавальная ночь*
 na język polski
 The thaw on the screen: the translation of the film *Carnival Night*
 (original title: *Карнавальная ночь*) into Polish

124

Tadeusz Szczerbowski

Kulturowe podejście do kontaktów językowych
 A cultural approach to language contact

133

Lesława Korenowska

Фантастика Александра Беяева: из небытия в бытие
 The fiction of Alexander Belyaev: from non-existence to existence

146